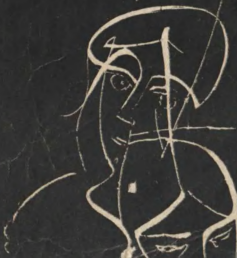

Leinster
Alphington June

Leinster

Վառն Սիրադեղյան

Կերական

«ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ—1983

Սիրադեղյան, Վ. Ս.

Ս 550 Կիրակի: Պատմվածքներ.— Եր.: Սովետ. գրող, 1983.—
108 էջ:

Երիտասարդ արձակագրի առաջին գիրքն է: Այն բնագրկում է պարբերական մամուլում հրապարակված և ընթերցողների համակրանքը շահած պատմվածքներ, որոնց հերոսները պարզ ու հասարակ մարդիկ են, աշխատավոր մարդիկ, իրենց հոգսերով, կյանքի գրամատիկ պահերին՝ ուրույն գրականությանը, ինքնատիպ ներաշխարհով:

4702080200 (894)

Ս ————— -53-83

705 (01) 83

ԳՄԴ 84 Հ7

AP 2

ԹԵՐԵՋԻ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թերեզը աշխույժ նամակներ է գրում: Ամեն նամակի մեջ մի հետաքրքիր լուր է լինում քաղաքի կյանքից: Քաղաքն էլ չլինի, շենքը, որ իրենց գյուղի շափ մի գյուղ կտեղավորի, տպրում է բուռն, արկածալի կյանքով: Համենայն դեպս, Թերեզին այդպես է թվում: Համենայն դեպս, տարիուկես քաղաքում է ապրում ու գրելիքը չի պակասել: Քաղաքը՝ մեծ, ժողովուրդը՝ ծով, կյանքը՝ հետաքրքիր... Թեկուզև ինքը օրերով տնից դուրս չի գալիս, դուրս գալը՝ խանութ գնալն է, տեսնելիքը՝ բակ ու փողոցի անցուդարձը... Հենց այդ մասին էլ Թերեզը գրում է: Դրում է աշակերտական տետրի զույգ թերթի շորս երեսին և եթե վերջին էջից մի քանի տող անգամ գրելիքը պակասում է, նամակը չի ծրարում: Քաղաքից կես բերուն նամակ գրելը ամոթ բան է համարում ու գրչակոթը կրժոտելով պատուհանից դուրս է նայում՝ արդյո՞ք կարևոր բան բաց չի թողել... Եվ ավելացնում է. «Ուրիշ ո՞նց եք, քույրիկ ջան, մենք շատ-շատ լավ ենք, նույնն էլ ձեզ ենք կամենում»:

Վերջին էջի վերջին տողատակը գրոտելուց հետո, Թերեզը հաճույքով լիզում է ծրարի սոսնձի շերտը, ծրարը բռնեցքով տափանում, նամականիշի կողքին ևս մի նամականիշ փակցնում և, եթե ծրարը օղային փոստի չէ, աչքի ընկնող մի տեղ

գրում է **ԱՅՊԱ**, թեև փոստը նրանց գյուղ երբեք ինքնաթիռով չեն տանում: Թերեզը երբեմն ավիացիոն փոստի ծրար էլ է ունենում, բայց սեփական ձեռքով **ԱՅՊԱ** գրելը մի ուրիշ հաճույք է: Բոլորովին այլ բան է, որ Թերեզը ռուսերենից բոբիկ է և տառասխալով գրում է **ԱՅՊԱ**: Եվ կարևոր չէ նույնիսկ, որ նամակը շաբաթից շուտ տեղ չի հասնում: Թերեզի մտքով էլ չի անցնում, որ կարող է շուտ հասնել: Ժամանակ շահելու համար չէ, որ կրկնակի նամականիշով ծրարի վրա **ԱՅՊԱ** է գրում, այլ կարևորության համար: Եվ շքեղության համար է գրում: Թերեզի երջանկությունը պիտի հենց ծրարից երևա: Կարմիր շերտերիզով, ինքնաթիռի պատկերը վրան ու փայլուն ծրարից: Կամ թեկուզ սովորական, բայց ճեփ-ճեփմակ թղթից, մի լավ շենքի նկարով, կրկնակի նամականիշով, վրան էլ իր ձեռքով գրած **ԱՅՊԱ** ծրարից:

Թերեզի լիակատար երջանկությունը միայն տուն շունենալն է խանգարում: Մնացած ամեն ինչով ձիսկական քաղաքացի ենք, քույրիկ ջան», — գրել է Թերեզը նամակում: Լավ ուտում, լավ հագնում են, կինո, թատրոն են գնում, համերգ ու կրկես են գնում... Ումի՞ց են պակաս, Թերեզի քույրիկ: Զիշտ է, երբ քաղաքային տրանսպորտը «տալոնային սիստեմի» անցավ, օրվա փողը Սահակի գրպանից պակասեց ու մի քիչ կոտրն ընկան, բայց դրա փոխարեն աշխատավարձը բարձրացավ, ու եթե վեց հատ կարմիր տասնոցը ամեն ամիս տան վարձ չտան, առք-փառք կապրեն և ուրիշներից ետ չեն մնա:

Շաբաթվա մեկ օրը Թերեզը նամակ է գրում, մնացած վեց օրը սպասում է նամակի պատասխանին: Եվ առհասարակ, Թերեզը օրնիբուն սպասում է: Սպասում է Սահակի տուն գա-

լուն, նոր ավտորուս ստանալուն, ծորակի տակ գրված գարե-
ջրի շշերի ստոնելուն, բնակարան ստանալուն, որ կարող է ութ
տարի տեկել, ամուսնու աշխատավարձի բարձրանալուն, որ
կարող է տասը տարի տեկել, սպասում է իր նամակի պատաս-
խանին, նամակ գրելու օրվան, նոր տարվա գալուն ու գար-
նան գալուն, ամուսնն ու աշնանը, երեխա ունենալուն ու սառ-
նարան առնելուն. . Սպասում է. հանդարտ, անխռով սպա-
սումով: Ահա այսպես, ձևերը իր երեք ամսական փորին
դարսած, պատուհանին մոտ քաշած աթոռին, երազկոտ-խա-
ղաղ հայացքը դուրս և ականջը դռան զանգին, ականջը՝ ծո-
րակից հոսող ջրի ձայնին, ականջը՝ իր ներսում ապրող, քնա-
ծի մարմանդ շնչառությամբ շնչող երջանկությանը:

Ի՞նչ է շնչում այդ ձայնը Թերեզի ականջին: Որ կգան ու
կանցնեն օրերը, կանցնեն տարիները ու իրենք երկու աղջիկ,
երկու տղա կունենան, որ Սահակը տաքսու վարորդ կդառնա
ու փողկապով կգնա աշխատանքի, որ բնակարան կստանան
և ամսական վաթսուն ռուբլին ետ կգցեն՝ «Ժիգոլու» տեր
կդառնան, որ կարգին օջախ կդառնան և իր քրոջ երեխանե-
րին, Սահակի քրոջ ու եղբոր երեխաներին, եթե քաղաք սովո-
րելու գան, տիրություն կանեն, որ իրենց նման ջահել ընտա-
նիքները, իրենց նման վարձով ապրողները կգան Թերեզից
սլարտքով փող կուզեն, այս ու այն կուզեն, և Թերեզը ոչ մե-
կին ոչինչ չի մերժի. որ ավելի շատ իրենք հյուր կընդունեն,
բան հյուր կգնան, որովհետև ամեն բան կունենան, մի բան
չլ ավելին կունենան՝ եկող-գնացողի առաջ ամթթով շմնալու
համար... Եվ որ՝ երբ դա այդ ժամանակը, հիմիկվա խալաթը
Թերեզի վրա նեղ կգա ու նրա լցված, թմրիկ մարմնին, չորս
երեխաների տեր երջանիկ տանտիկնոջ մարմնին ավելի սող

կգա մետաքսե ծաղկավոր մի խալաթ: Եվ այդ մետաքսե ծաղկավոր խալաթով Թերեզը կպտտվի՝, անդադար կպտտվի հարեան-բարեկամներով բոլորած սեղանի շուրջը, ուտելիքով ու խմիչքով ծանրաբեռնված սեղանի շուրջը ու, ժպիտը երեսին, ծեփծեփալով կասի. «Կներեք, որ ուտելու լավ բան չունենք, կներեք, որ խմելու լավ բան չունենք: Եղածից անուշ արեք, կներեք...»:

Թերեզը յոթերորդ երկնքում էր այն օրերին, երբ խաշի պատրաստութուն էր տեսնում: Այդ խաշի մասին նա մտածում էր քաղաք գալու առաջին օրվանից: Եվ երբ հինգ ամիս առաջ հեռավոր արվարձանի կիսանկողից այս բնակարանը տեղափոխվեցին, երբ Թերեզը տեսավ պատշգամբի լայնքով մեկ ապակե պատ ունեցող լուսավոր սենյակը, երբ տեսավ բնական գազով օջախը, լվացարանի կաթնազույն կոնքը,— երբ այս ամենը Թերեզը տեսավ, առաջին միտքը այն էր, որ խաշ դնելուն այլևս ոչ մի խանգարող բան չկա: Մնում էր, որ Սահակը շրջապատ մտներ, հարեանների հետ գնալ-գալ ունենային... այսինքն, որ իրենց կարգին ընտանիքի տեղ դնեին, ոչ թե վրաները նայեին, ինչպես վարձով ապրող, քոչվոր անտերների վրա են նայում: Եվ երբ Սահակին սկսեցին խաշի ու խորտիվածի կանչել, Թերեզի նամակները ավելի կենսուրախ դարձան: Ճիշտ է ամեն անգամ հյուր գնալիս Սահակը խմիչք է տանում (տհազին ծախս է), բայց քույրը թող հասկանա, որ շրջապատ ունենալու համար պիտի ծախս անես: Սահակի հայրն էլ, պապն էլ շրջապատի մարդ են եղել:

Փետրվար ամիսն էր, ամեն ինչի սակավ ժամանակը, երբ Թերեզը Սահակին ուղարկեց շուկա՝ լավաշի ու բոդկի, հարեվաններից բերեց լրացրեց պակասող սպասքը, երեք օր շա-

բունակ մաքրած խաշը շաբաթ հրեկոյան դրեց կրակին, և ամ-
բողջ գիշեր ամուսինները շքեցին: Մեղրամսից հետո դա
ամենակարգ գիշերն էր: Թերեզը շապկանց դուրս էր գալիս
անկողնուց, անցնում էր խոհանոց և կրկին անկողին մտնե-
լով՝ ամուսնու ականջին շշնջում էր խաշի, սիրո ու վաղվա
տոնական օրվա մասին: Խաշի ու սիրո այդ գիշեր Թերեզը
հետրադարձ էր, և առավոտյան խաշ ուտող տղամարդիկ ափսե-
սերի մեջ երկար, կանացի մազեր գտան: Բայց տղամարդիկ
էին, դեմները խաշ էր, կերան, խմեցին՝ մոռացան: Չնչին ա-
ռախորժություններ էլ եղան. մեկ աղամանը տեղը չէր, մեկ՝
սխառորն էր ջրիկ, մեկ՝ ափսե էր պակասում, մեկ՝ բաժակ...
Միայն թե այս մանրուքները Թերեզին չվշտացրին, Թերեզը
իր հյուրասիրությունից ցնորվել էր: Միակ բանը, որ կարճ մի
պահ սթոփեցրեց Թերեզին, Սահակի ապտակն էր, որ խոհա-
նոցում կերավ: Ապտակ էր՝ թեթև, սովորական, հենց այնպես
ապտակ էր, որ տղամարդը, եթե լավ կերած-խմած է, պիտի
հասցնի կնոջը, հյուրերի գնալուց հետո, խոհանոցում՝ ամեն
կիսատ-պիստի համար, տանտիրուհու ավելորդ ոգևորության,
ավելորդ ժպիտների համար... Եվ Թերեզը այդպես էլ
ընդունեց: Ամուսնու ապտակը տոնական օրվա մանրամաս-
ների շարքը դասեց ու ժպտաց: Մի ուրիշ տեսակ ժպտաց: Գի-
շերվա համար պահած ժպիտը առաջին անգամ օրը ցերեկով
ու անամոթ ժպտաց: Այդ անամոթության համար Սահակը մի
տեղսով ապտակ էլ հասցրեց: Թերեզը պաշտպանվեց ամուս-
նուն փարվելով և աման լվանալը թողեց ավելի հարմար ժա-
մանակի:

Որր խաշի թմրությունից ուշքի եկած՝ անկողնուց ելան, Է-
րեկոյան ժամը ինն էր: Թերեզը այնպիսի նվաղուն տրամա-

զրույթյան մեջ էր, որ կարելի էր միայն նամակ գրել: Մի ուրիշ անգամ, նամակ գրելուց առաջ, կնստեր ու մի անգամ էլ ծայրեծայր կկարդար քրոջից ստացած նամակը, որ նամակի հարցումներին պատասխան տալու Բայց անցած շաբաթվա տպավորությունները այնքան շատ ու նշանակալի էին, որ Թերեզը նամակի պատասխան չէր գրելու, այլ նամակ էր գրելու: Եվ Թերեզը գրեց այդ նամակը: Եվ դա նամակ չէր, այլ լեզուն նոր բացված երեխայի կակազ-շնչասպառ-ոգեշունչ պատմություն ինչ-որ շատ արտառոց, իրեն շատ հուզած մի բանի մասին, որի իմաստը այն էր, որ Թերեզը... որ Սահակը... որ իրենք... Գլուխդ ի՞նչ ցավեցնենք, Թերեզի քույրիկ, իրենք երջանիկ են, նույնն էլ ձեզ են կամենում:

Առավոտյան Թերեզը զարթնեց դռան թակոցից: Կիրակի օրվա ուրախությունը շարունակվում էր երազում և այս վաղ արթնացումը Թերեզի կիսարթուն ուղեղին ինչ-որ լավ բանի, ինչ-որ շատ լավ մի բանի ավետում թվաց, որ կապված էր իր հազար ու մի սպասումների, երեկվա կերուխումի, հարևանների կուշտ ու մտերիմ դեմքերի հետ:

Խալաթը վերովար կոճկելով դեպի դուռը դնալիս, Թերեզը երանավետ ժպտում է, ռարի լույս—համեցեք»-ը տանում է շուրթերին և չի մտածում, թե ինչու չեն զանգում, այլ դուռն են թակում, թե ինչու՞ ոչ թե թակում, այլ ջարդում են դուռը: Եվ Թերեզը ոչ մի կերպ չի հասկանում, ինչի՞ց է, որ իրենցից մի հարկ ներքև ապրող մոր ու աղջկա դեմքերը զայրույթից այլալված են, թե ինչու մայր ու աղջիկ, Թերեզին, խալաթը չկոճկած, սանդուղքներով քարշ են տալիս ներքև, խըցկում են իրենց դռնից ներս ու հրում են դեպի պատերը, դեպի պատերը, պատերը... Իսկ Թերեզը աչքերը տրորում, արթնա-

ցող երեխայի զարմանքով նայում է նրանց կահույքին, նայում է բաց անկողիններին ու ալամա տղամարդու հետքեր է որոնում, այն տղամարդկանց հետքերը, որ ստվերների նման այս դռնով ներսուզուրս են անում: Եվ մինչ Թերեզին այս պահին, հենց այս հիմար վիճակում մի հարց է տանջում, թե այդ տղամարդկանցից, որը որի մոտ է գալիս, նրանք, մայր ու աղջիկ, Թերեզին դեպի պատերն են հրում: Ինչո՞ւ, են հրում: Ինչո՞ւ են Թերեզի վրա գոռգոռում: Ինչո՞ւ են սրանց պատերը թաց և հատակը՝ թաց, ինչի՞ց է, որ գորգը ծանրացել ու մեխերից պոկվում է: Ինչ կապ ունի այս ամենը Թերեզի հետ, երեկվա տոնական օրվա ու հարբած-մտերիմ դեմքերի հետ, երեկվա պեծպեծոզ հայացքների հետ, որ խաշ ուտող տղամարդիկ նետում են տանտիրուհու վրա՝ իբր շնորհակալ են. շնորհակալ են խաշի թանձրության համար, լավաշի բարակության համար, իբր շնորհակալ են ընդհանրապես... Թերեզը ի՞նչ մեղք ունի, որ սրանք տանը տղամարդ չունեն՝ գար խաշի: Թերեզը չէ՞ր ուզի, որ մի լավ հարևան էլ ավելի ունենային... Ու մինչդեռ Մայր ու Աղջիկ Թերեզին գոմում ապրած, տուն չտեսած վայրենի ու էլի ինչ-որ վիրավորական բաներ են ասում, ինչ-որ վնասից ու փողից խոսում, մինչդեռ Մայր ու Աղջիկ իրար հերթ չեն տալիս, Թերեզի արթնացող գիտակցության մեջ մի տարտամ միտք է ծիլ տալիս, թե այս ամենը երեկվա խաշի հետ է կապված... Եվ հանկարծ վայրենի ճիշով Թերեզը դուրս է թռչում հարևանի տնից, սանդուղքներով մեր վազում, բաց դռնից ներս է ընկնում իր տուն, կանգնում իր խոհանոցի ծովացած հատակին և արցունքը աչքերին նայում անլվա ամաններով լված լվացարանից հատակին շողացող ջրին...

Այդ սև երկուշաբթի, քիթը թաշկինակի մեջ տրորելով և չհամարձակվելով ամուսնու աչքերին նայել, Թերեզը հաշվեց հինգ հարյուր ռուբլին, իրենց մի տարվա խնայողությունը և սրտի կսկիծով տվեց վնասատիրոջը: Քիչ է, ասացին Մայր ու Աղջիկ, բայց, դե, իրենք էլ հայ քրիստոնյա են: Այդ քիչը, որ հայ քրիստոնյաները տարան, այդ քիչը, որ Թերեզի երուղածով պիտի կամաց-կամաց շատանար ու կլորիկ գումար գտրձած՝ բնակարանի հերթը առաջ գցեր, տան տեր դառնալու նրա հույսը ետ գցեց ուղիղ մեկ տարով: Եվ Թերեզը զգաց, որ ամբողջ շաբաթվա ուրախությունը քթից գալիս է:

Ամսից ավելի է Թերեզը նամակ չի գրում: Արդեն քանի շաբաթ Սահակը նորակառույց թաղամասերում սենյակ է փնտրում: Փնտրում է Սահակը, հուսահատվում, հուսահատվելով է փնտրում, բայց իր հուսահատությունը կնոջը ցույց չի տալիս, որովհետև ամոթ է, կինը չի հուսահատվում, ինքն է հուսահատվում: Սահակը տանտերերին այլևս չի ասում, թե իրենք երկու անձ են: Այդ կես ճշմարտությունը նրանց վրա թանկ է նստել: Թերեզի հղիությունը տեսել՝ և երեք անգամ նրանց կահ-կարասին բեռնատարին նորից բարձել են տվել: Առաջին անգամը նախկին թաղամասում էր, այն նույն թաղամասում, ուր Թերեզը փառավոր շրջապատ էր ստեղծել: Այդ շրջապատը Թերեզը սրտի ցավով թողեց: Թողեց, որովհետև Մայր ու Աղջիկ շգոհացան վնասի հատուցումով, սպառնացին Թերեզի՝ ուրիշ մի տեղ ապրող տանտիրոջը, թե բնակարանը ձեռից առնել կտան, քանի որ, պարզվում է, բնակարանի կարիք չունի, թե իրենք, Մայր ու Աղջիկ, տասը տարի սպասել են, մինչև բնակարան են ստացել, ուրեմն և թույլ չեն տա, որ գոմերում ապրած մեկը իրենց գլխին ամեն օր

չուր թափի, վաղն էլ ով գիտի ինչ թափի... Եվ Թերեզը ընկալվ դռնեղուռ:

Արարատին նայող պատուհանով, Արագածին նայող պատշգամբով այդ մեկսենյականոց բնակարանը կորցնելուց հետո թաղամասի շենքերից մեկում մի սենյակ գտան իննհորորդ նարկում, հրեք սենյականոցի ամհնափոքր սենյակը և Թերեզը մտածեց, որ կմնան ժամանակավոր: Բայց դուրս եկավ լափազանց ժամանակավոր: Երկրորդ օրը առավոտյան տանախրուհին՝ շապկանց ու շապկի փեշերից հրկու փալնքոտնորին բարձր տալով կանգնեց Թերեզի շիմին, «իրար ճանաչենք» — առաջ և իբր սեղանի ոտքերին է նայում՝ նայեց Թերեզի փորին, իբր առաստաղին է նայում՝ նայեց Թերեզի փորին և խելագարի կտրուկությունը շրջվելով՝ հրեխաներին թափ տվեց փեշերից ու հատ-հատ արտասանեց. «Ես իմոնցից եմ զզվել, երեխայով տնվոր պահողը չե՛մ»:

Երեք անգամ կրկնվեց նույնը: Եվ Սահակը տանտերերին այլևս չի ասում, թե իրենք երկու անձ են: Ասում է՝ հրեքն են: Եվ դուռը խփում են Սահակի քթին: Եվ Սահակը հուսահատվում է: Նայում Թերեզի օր-օրի մեծացող փորին և հուսահատվում է: Բայց իր հուսահատությունը կնոջը ցույց չի տալիս, որովհետև ամոթ է՝ կիներ չի հուսահատվում, ինքն է հուսահատվում: Իսկ Թերեզի համբերությունը թխսի համբերություն է, Թերեզի քույրիկ: Թերեզը սպասում է: Սպասում ու չնոռուցումով տուն է ուզում: Կոկիկ խոհանոցով, տաք զուգարանով, ցնցուղով, սառ ու տաք ջրով տուն է ուզում: Թերեզը նրա համար չի քաղաք եկել, որ ինչ-որ արվարձանում ապրի, նավթի վառարան վառի, զուգարանի ճամփին ցեխ տրորի... Թերեզը քաղաքի բնակարան է ուզում, քաղաքի հարևան

է ուզում, մի խոսքով՝ քաղաքում քաղաքարնակի նման ապրել է ուզում: Ինչ ասես, որ չի ուզում Թերեզը: Նվ այդ ամենի մասին քրոջը նամակ գրել է ուզում:

Նվ Թերեզը հիմա գրելու բան չունի: Հասցե անգամ չունի: Հորեղբոր տանն է ապրում, ժամանակավոր է ապրում, և հորեղբոր հասցեն իր հասցեն չի: Հորեղբոր հարեանները իր հարեանները չեն: Ամուսնու առաջ դրած ճաշը՝ իր եփած ճաշը, իր եփածը չի: Մինչև անգամ ամուսինը՝ կաշկանդված-քաղաքավարի ճաշ ուտող ամուսինը, իր ամուսինը չի: Որովհետև Թերեզը տուն չունի: Այս օտար տանը ամուսնու զարեջուրը սառեցնելու համարձակություն չունի, հարեանի տուն գնալու, հյուր կանչելու, հյուրասիրելու իրավունք չունի:

Ինչի՞ մասին գրի Թերեզը, եթե այսքան բան չունի:

Ուրեմն թող ներող լինի քույրը, որ Թերեզը իր նամակները մտքում է գրում: Ամեն օր բանավոր նոր նամակ է սկսում: Երբեք վազվան է թողնում: Օրը շաբաթ է դառնում, շաբաթը՝ ամիս, բայց Թերեզը չի գրում, որովհետև նամակները մի տեսակ տխուր են ստացվում: Մի տեսակ շա՛տ են տխուր ըստացվում:

... Թող որ համբերի քույրը, թող ամեն գնացող-եկողի հարցուփորձ չանի՝ ինչ է պատահել: Զի պատահել, Թերեզի քույրիկ: Ոչ մի վատ բան չի պատահել: Իրենք ողջ ու առողջ են, նույնն էլ ձեզ են կամենում: Մի քիչ ձախ գնաց դործը, ո՞ւմ հետ չի պատահում, ինչ մի գրելու բան է: Աստծով, մի օր էլ իրենք տուն կունենան...

ՍԱՔՈՆ ՃՆՇՈՒՄ ՈՒՆԻ

Սարոյի մանկամարդ կինը՝ շարժուն, ճտպական մի ա-
րարած, ներս ընկավ քրոջ տուն շեմին գայթաժ փափլիկ շան
լակոտի նման և մի ոգևորությամբ որ թե՛ լավ, թե՛ վատ լուր
բերող երեխաներն են ունենում, ասաց.

— Սաքոն ճնշում ունի:

Քույրը ուղղվեց լվացքի մեքենայի առաջ, թևերը կանթեց,
ինչպես թաց ձևաքերով մարդիկ են կանթում՝ ափերը դուրս,
ու մտածում էր. «Սա՛... Սա ե՞րբ է հասուն կին դառնալու»:
Նայում էր քրոջն ու նրա թիկունքի պատին, սպիտակ պատին
փակցրած սպիտակ թղթին նայելու նման, և մտածում էր.
«Սա՛... Սա ե՞րբ է...»:

Ավագ քրոջ մտահոգության մեջ հույսից շատ հուսահատու-
թյուն կար. քույրիկը կանանց այն տեսակից էր, որին երբ ու
սրտեղ տեսնելու լինես, պիտի մտածես, որ դպրոցն ավարտե-
լով՝ սխալմամբ է ամուսնացել, փոխանակ ջոկատավար դառ-
նար: Այդ հիմա էր, որ քույրը Արևի հասունանալն էր ուզում.
կտր ժամանակ, որ սարսափում էր դրանից: Թեև ի՞նչ կար
սարսափելու, 14 տարեկանում Արևը կին էր, իսկ նրան նրս-
տեցրել էին քթերը դեռ փեշով սրբող փալնքոտների հետ և ա-
սում էին՝ սովորի: Եվ կենդանաբանության ծեր դասատուն
ասում էր՝ փեղկը փակիր, իսկ նստարանի փեղկը աղջկա
կրծքերը նեղում էր: Դասատուն կամ չէր հասկանում կամ դա-
տում էր մանկավարժորեն անառարկելի՝ աշակերտուհու կրծ-
քերը այգքան մեծանալու իրավունք չունեն: Զանգի հետ Արևը
շիկացնում էր փեղկը ուսուցչի թաղիք երեսին և պարտուսի

րանտից ազատվելով՝ առնդարձի ճանապարհին ոտքի տակ էր տալիս գյուղամերձ այգիներն ու թաղերը բոլոր:

Եվ երբ յոթերորդ դասարանում նրան բռնաբարեցին, քույրը ասաց.

— Այդպես էլ գիտեի:

Այսօրվա պես թեև կանթել, կանգնել էր լվացքի մեքենայի առաջ՝ «Այդպես էլ գիտեի», հայացքը սպիտակ պատին էր, իսկ բոթաբեր հարկանուհին, նրա ու սյուտի արանքում, թամաշի ակնկալիքով սպասում էր՝ ե՞րբ է սկսելու ծամերը փետել:

Ծամփետոց, դատ կամ դատաստան չեղավ: Դատարանի վճիռը՝ ութ կամ տաս տարի, աղքատ կորցրածը ետ չէր բերելու, արյուն թափելու ժամանակներն էլ կարծես թե անցել էին վաղուց... և ելքը կողմերի ամուսնությունն էր: Տասնչորս տարեկանում Արևը պատրաստ էր ամուսնության, բայց տղան, չնայած կարգին տեսքին, լիսպորի մեկն էր, խելքի փոխարեն էլ՝ միայն այն ունեւր, ինչ կրավեր տաս տարի կալանք վաստակելուն, բայց քիչ էր ընտանիք կազմելու համար, և ծնողները պայման կապեցին. ամուսնանում են երեք տարուց (այդ ընթացքում փեսացուն ուսումնարանից-բանից կավարտեր), իսկ մինչ այդ բռնաբարող կողմը 1500 ռուբլի է տալիս խնամիական կարգով, որը շատ պետք եկավ Սաքոյի ապագա աներոջ տան հատակն ու տանիքը փոխելուն:

Սրանով գործը փակվեց: Սպասում էին Սաքոյին: Այսինքն՝ նրան չէին էլ մտաբերում: Կան, չէ՞, մի տեսակ մարդիկ, որոնց ներկայությունը բացակայության է նման, բացակայությունը՝ չգոյության... Սպասում էին ընդհանրապես: Նման դեպքերում Սաքոյի նման մեկին միշտ էլ սպասում են:

Իր իսկական հասակից ավելի կարճ երևացող, ջլտալինդ, բշտիտս, որը ու առողջ տղա էր Սաքոն, միայն ձախ ականջն էր ծանր, ձախ ականջը պարզապես խուլ էր, նա բանակ էր րեկել լժշկական հանձնաժողովի անպատիժ սխալով, անպատիժ այնքանով, որ Սաքոյի համար մեկ էր՝ մնար թե գնար, ավելի շատ հակված էր գնալու, որովհետեւ, ով գիտե՝ ուրիշ տղիթ կլինե՞ր աշխարհ տեսնելու։ Իր հերթին հորեղբայրն էլ, որ Սաքոյի խնամակալն էր, ուզում էր, որ տղան գնա բա՛նակ՝ հասուն տղամարդ դառնա՝ գա, պսակվի ու իր տան կողքին իր վաղամեռիկ եղբոր օջախը վերստին ծխա։

Այսպիսով, բանակ գնալը ստացվել էր համարյա կամա-վոր։ Դե, Սաքոյի ականջներից սահմանի ձայնորսիչներ չէին սորբելու, այնպես որ՝ ծառայեց եկավ։

Ձորացրվելուց տարի չէր անցել, հանրային այգիներից տուն դառնալու ճանապարհին Սաքոն ամուսնանալ ուզեց։ Ապրիլ ամիսն էր, ծիլ ծլի առաջն ընկած դուրս էր գալիս ազ-վամազ խոտը, հողը փխրում ու շրշում էր զեռուն-թրթուրի խլրտումից, բլուրները թափանցիկ կանաչով համբառնում էին Արարատյան դաշտից... «Վաաաա՛խ, կյանք»։ Սաքոն այնպես խփեց բահը հեռագրասյան մեջքին, որ կոթի մասը մնաց ձեռ-րին, և լարերի ուժգնացած գվվոցը դեռ երկար ձայն էր տալիս սյանը հպած առողջ ականջին։

Աշնանը նա ու Արեւ ամուսնացան։

Եվ ահա այն օրը, երբ կինը Սաքոյի քաղաքակիրթ հի-վանդության լուրը քրոջ տուն բերեց, նրանց երկրորդ զավակը խուլ տարեկան և չորսուկես ամսեկան էր՝ հոր նման շեղաչք, մոր նման շեկլիկ մի մանշուկ, որի մասին ոչ բարով մորու-քրոջ ամուսինը ասում էր, թե փոխս են գցել ծննդատանը,

իսկապան երեխան, իբր, աղջիկ է եղել: Հիմա էլ կռավում էր երրորդի վրա: Արևի հղիությունը պարզորոշ երևում էր, աղջիկ էր, թե տղա, նա իր հղիությունը տանում էր թեթև, գիրկն առած երեխայի նման, որին քիչ հետո կոնի մի ցամաք, մի ցածր տեղ ու կանցնի եփեկ-թափելու իր գործին: Մի խոսքով, կանանց այն անհետացող ցեղից էր, որ կարող են ծննդաբերել հանդում, վայրի կենդանու նման և վախ չունեն, թե կմեռնեն արյան վարակումից: Քույրը այգալիսին չէր: Հակառակ մորական ցեղին, ինն ամիս գալարվում էր սրտխառնուրից՝ ասես կրածը պտուղ չէր, այլ զզվելի բան և նրա ուշ ամուսնությունից երեք լալկան, ջղային աղջիկներ ծնվեցին: Նա իրեն շրջապատեց գեղեցիկ բաներով, փայլուն բաներով, թանկարժեք բաներով, բայց աղջիկները գեղեցկուհիներ չեղան: Գեղեցիկ բաները, ոնց որ, չմտան նրա մեջ, ապակե աչքերից անդրադարձան: Այդ աչքերի մեջ կշտամբանք կար անգամ իրերի հանդեպ: Նա տառապում էր շուրջը ամեն բան տեղը դնելու, ամենքին ու պատահածին դարձի բերելու բթամիտ հիվանդությամբ, որ նրան ջղերի կծիկ էր դարձրել: Հենց միայն այս արատն ունեցող կնոջից չպիտի սպասել, որ նա սերնդաբերության իր առաքելությունը կկատարի արժանապատիվ բնականությամբ: Եվ ուրեմն՝ նրանից երեք լալկան, ջղային աղջիկներ ծնվեցին:

Քույրերը նայում էին իրար. մեկը՝ կշտամբանքի դիմակ, ասես մեռելատանը թուղթ իաղալու առաջարկություն էին արել, մյուսը՝ հուզված թեպետ, բայց և անխոցելի՝ երեխայական իր կենսասիրությամբ: Ավագը, որ տաս տարով մեծ էր Արևից, տնարարության ուսուցչուհի էր դպրոցում, վերջին

երկու ընտրութիւններին ընտրական հանձնաժողովի քարտու-
ղար էր եղել, սպասում էր, որ մինչև թոշակի անցնելը կլինի,
և քիչ թե շատ հեղինակութիւն էր կրտսերի համար: Համե-
նայն դեպս, Արևը քրոջ մոտ այնքան էլ լեզվին տալ չէր հա-
մարձակվում:

— Բարձր է, թե՞ ցածր,— հարցրեց քույրը, և թվում էր
նարցութորձը երկար կշարունակվի:

Արևը խաբվեց:

— Բարձր,— սկսեց պոռթկումով...

— Թող իրեն շատ շերտակայի,— կտրեց Սաքոյի քենին և
մերկեց լվացքի մեքենայի վրա:

Արևը պապանձված՝ կանգնեց-մնաց:

Երեկոյան իննին Սաքոյի քենին ու քենակալը եկան: Նրանց
տեսքը հիվանդատես եկողի չէր: Քենու դեմքին անբան ու
նարեցող փեսայի հետ վերջին-վճռական խոսակցութեան հ-
կած զոքանչի արտահայտութիւն կար, իսկ քենակալը բերանը
ծուկ էր դեռ շեմից: Այսպես՝ կանգնել է Սաքոյի շեմին, ինքն
իրենից զոհ, աշխարհը՝ էլի իրենից, նուրբ բրդե նարնջագույն
վերնաշաւիկի տակ քիչ տոռւղ փոր ունի, չորս ամսվա հղիու-
թեան շափով, փորը ասում է՝ կուզենամ կմեծանամ, կուզե-
նամ՝ կմաշվեմ բոլորովին, բայց էսքսնը մեզ նման տղամար-
դուն պէտք է:

— Բարե, քենակալ:

Դիմելու այս ձևից Սաքոն խեղճանում է: Այդ հանգով գի-
տանա գործարանի դիրեկտորը կասի կաթսայատան դիրեկտո-
րի մոտին՝ կ ո լ ե գ ա :

— Էդ օյիններդ թո՞ղ, Սաքո տղա,— ոտքի վրա սկսեց
րենին:

Քենակալը չէր խառնվելու այդ զրույցին, «կանանց զրույցին» — Սաքոյին էլ կնոջ ու քենու հետ խառնելով՝ շարախինդ ձևակերպել էր մտքում: Սաքոյին տղամարդկանց շարքից հանելը նրան հաճույք էր պատճառում: Հաճույքը, սակայն, կատարյալ չէր: Նրա անբարյացակամ, ամբարտավան վերաբերմունքի մեջ, այնուամենայնիվ, ինչ-որ նյարդային հետաքրքրասիրություն կար Սաքոյի այրական հմայքի և կարողություն հանդեպ. այդ ինչի՞ց է Արևը այդքան երջանիկ, ի՞նչ գիշերներ են լուսանում նրանց ծակ տանիքի տակ, որ կինը առավոտները՝ ոնց որ բացված ծաղիկ...

Սաքոն շորերով պառկած էր հին, կաշեպատ բազմոցին: Սուր գլխացավը, երբ ուզում ես գլուխդ մի պինդ բանի խփես ու պատը փափուկ է, — անցել էր, բայց քներակի տրոփյունը ցավոտ արծազանքում էր ականջում: Նրանց ներս գալով, ոտքերը կախեց, որ նստի տեղում, բայց ցավը շամփրեց ճակատից և գլուխը խփեց բարձին: Սաքոն չհասկացավ ինչը թողնի:

— Ոտանավորեն՝ ես գրում, տունդ ձրիակերներով լրցնում՝ երեխաներիդ բերանից կտրում՝ նրա՛նց ես կերցնում, քեզ չգիտեմ ի՞նչ ես երևակայում... Հիմա էլ ճնշումդ: Ծնշումն էր պակաս քո բաց քամակին:

Սաքոյի լսող ականջը բարձին էր ու այդպես հարմար էր: Արևը վիրավորվեց: Ոտանավորների համար, իր հյուրերի համար, առհասարակ՝ անհասկանալի այս թշնամության համար: Ի՞նչ են իրենցից ուզում: Սաքոն ոտանավորներ է գրում... Ո՞ւմ է խանգարում: Ո՞վ պարապ ժամանակի զբաղմունք չունի: Փոխանակ գլուղամիջում պարապ-սարապ կանգնելու, նստում իր համար ոտանավորներ է գրում, շուգողի աչքն էլ հանում է, — ոտանավոր գրելը ինչո՞վ է վատ մնացած բանե-

րից... Սաքոն քաղաքում բանաստեղծների-բանի լավ շրջապատ ունի, տարին մի քանի անգամ հյուր են գալիս, խմում են Սաքոյի քաշած գինին, Արևը հյուրասիրում է հաճույքով, յա՛տ մեծ հաճույքով, ներսուդուրս անելիս նրանց զրույցից պատառիկներ է լսում՝ այդ էլ իրեն բոլ է։ Բայց քաղաքավարի տղերք են, տանտիրուհուն կանչում են սեղան նստելու, երեխաներին, քանի դեռ արթուն են, առնում են ծնկներին և խմում—երգում են, խմում ու թախծում են, խմում ու խոսում են կյանքից հրաշալիորեն հեռու բաներից։

— Դու էդ քաղաքի պիժոններին չգիտես, մի օր էլ կնոջդ կտանեն, լակոտներիդ ես եմ պահելու։

«Սրանք էս ինչի՞ տեղ են ինձ դրել»,— ապշեց Արևը։ Նվզող, որ սրան ասելով թոթափվեց իրեն նրանց հետ կապող, տնարժանորեն կապող-պարտավորեցնող մի բանից։ Այնքան անսպասելի էր խորթության զգացումը, որ նրա աչքերը լրցվեցին։

— Հիվանդատես եկողներիս տեսեք...

— Նա հիվանդ չի՞, — լրբացավ Սաքոյի քենին, — բանաստեղծ ընկերներից բաներ է սովորել։ Ո՞վ պիտի ընտանիքդ պահի, որ նա ճնշում ունի... Յաժր էլ չէ՝ բարձր... Չե՞ս ասի՝ հերդ ճնշումից մեռավ։

— Սաքո՛ ջան, պառկի։

Սաքոն ելնում էր տեղից. դանդա՛ղ, դժվա՛ր, կարծես իր ցավի սրտին հենված, աչքերը հիմա-հիմա դուրս էին պրծնելու բներից և ձեռքին բյուրեղապակե մոխրամանն էր՝ որտեղի՞ց գտավ։

— Լրբիդ էստեղից տար։

— Ինչ-ի՞նչ, — քենակալը ելավ տեղից։

— Սաքո ջան, երեխեքը կզարթնեն՝ կվախենան:— Արեւը գրկել էր ամուսնու ծնկները:

— Զբվե՛ք, ես ձեր...

Այգ բառերի համար Արեւը հետո, ամեն հիշելիս, վատ է զգալու: Ոչ թե նրա համար, որ հայհոյանքը դիպչում էր մորը... Մորը չէր դիշպում: Կարծես ոչ ոքի չէր գիպչում, ուղըղ-ված էր մի բիրտ, մի անսիրտ բանի: Արեւը վատ է զգալու նրանից, որ հայհոյանքը հայհոյանք չէր: Սաքոն հայհոյել չգիտեր, հայհոյում էր թլվատի պես՝ փափուկ ու անվարժ, իսկ դա ավելի զզվելի է, քան բիրտ, տղամարգավարի հիշոցը: Պարզապես շատ է անօգնական:

— Դու էգ ո՞ւմ մերն ես...— Քենակալը դռան մոտից ելավ ու եկավ: Եկավ ու հնազանդվում-չէր հնազանդվում կնոջ ձեռքերին, իսկ կնոջ ձեռքերը նրան դեպի դուռն էին հրում:

— Գործ չունես: Գործ չունես ընկնավորի հետ:

— Թող մի տեսնեմ էգ ո՞ւմ մերն է...— Քենակալը Սաքոյի հայհոյանքը կրկնում էր անամոթորեն հստակ և պատահական տալու պես:— Ձեռք չեմ տա, թո՛ղ, թող մի տեսնեմ...— Բայց նա տեղի էր տալու: Երկու կնոջ աչքի առաջ նահանջելը տղամարգկություն չէր, բայց բյուրեղապակուց ավելի Սաքոյի սպիտակած աչքերն էին ահարկու: Եվ նա բավարարվելու էր հայհոյանքը կրկնելով, որ տանտիրուհուն հայհոյելու նման էր հնչում և տեղի էր տալու: Բայց և ձգելու էր:

Մի ակնթարթ թողնելով Սաքոյին, Արեւը ոստենց ծնկած տեղից և ինչպես համադասարանցի տղերքի հախից էր գալիս, քեռայրին դուրս շարտեց դռնից: Քույրը դուրս թռավ ետևից:

Շուտ եկավ և մեջքով հենվեց դռանը: Շնչում էր ծանր: Մի ձեռքով պահել էր դուռը, մյուսը դրել էր փոքին և ցրված դեմը նայելով, կարծես ականջ էր դնում իր ներսում ինչ-որ բանի:

Հետո ժպտաց այդ բանին ու առաջ գնաց: Սաքոն սփրթնած էր դիակի նման:

Կեսգիշերն անց էր, նրանք պառկած էին անկողնում, և Սաքոն զգված էր կյանքից:

— Ձեն թողնում, էլի... Ո՛նց չեն թողնում քեզ համար ապրես...

— Քնի,— մայրաքար ասաց Արևը:

— Ախր, մարդու մատից փուշ չեն հանի ու ապրելու դասեր են տալիս շան որդիք...

— Քնի: Քնի, որ անցնի:

— Մեր աղքատությունից նրանք ամաշում են: Իրենց խոզի ու խորժակով են շափում ու կարծում են մենք աղքատ ենք: Կարծում են՝ ուրիշի հետ հացս կիսելով ես աղքատանում եմ...

— Նրանք մեզ նախանձում են, քնի:

Այդ պահին Սաքոն երևիս էր, և կնոջ խոսքը մայրական լամբույր էր ցավ տված տեղին: Եվ ահագին ժամանակ լռություն էր: Երեխաներից մեկը քաղցրորեն մնչալով շուռ եկավ բնի մեջ, ու դարձյալ լռություն էր: Հավքը ոտքը փոխեր թափն՝ տերևների շրշյունը կլավեր, այնքան որ թափանցիկ էր այդ լռությունը:

— Կավ ենք ապրում, չէ՞... Ճիշտ չենք ապրում, ասա:

Կինը համախոհ ու գուլ սեղմվեց ամուսնուն:

— Երեխեքը առողջ ու կուշտ են, մենք էլ՝ գլուխը քարը... Կամ փառք ասածո: Ուրիշ ի՞նչ պետք է մարդուն:

Արևը ոտքը տարավ ամուսնու ոտքերի միջով ու հավեց սառնոր պատին: Մոր սիրտն էր, թե պտուղը խաղաց, և Սաքոն երկյուղածորեն ձեռքը դրեց կնոջ կլորիկ ու պինդ փորին:

— Քնի,— մթան մեջ ճառագեց Արևի դեմքը:

— Բանաստեղծ տղա եմ ունենալու, ցավը տանեմ:

ՅԵՐԵԿԿԱ ԽԵՂՃԸ

Սոնան սևերով եկավ: Ոտքից գլուխ սև, գլխին՝ սև լաշակ, լաշակի տուտերը սգավոր սեղմովյամբ կզակի տակ ադուցած և այդ սև զսպվածություն մեջ՝ թշերը բոլոր ու կարմիր, կարմիր անխածնել խնձոր:

Որ նա կապույտ աչքեր ուներ, տղամարդիկ ուշ իմացան, որովհետև Սոնան արցունքը աչքերին եկավ: Որովհետև այնպես էր գլուխը քարշ և կոպերը քարշ ապրում, ինչպես հասունացած մի աղջիկ, որ շուրթյունն է թաքցնում: Բայց շիլ չէր Սոնան: Ուրիշ մի արատ ուներ, որ թաքցնել չէր կարող, եթե թերթերունքներն անգամ ծնկներին հասնեին, եթե ճակատն անգամ ոտքի թաթերին դիպներ: Սոնայի մի ոտքը մեկնից կարճ էր: Իր քույր Մարիամի նման Սոնան էլ թափով էր կաղում: Սոնայի մայրն էլ էր կաղ եղև, տատն էլ, տատի մայրն ու տատն էլ... նրա մորական ցեղի կաղությունը զնում հասնում էր, երևի թե, մինչև առաջին կաղ մարդանման կապիկը:

Այն օրը, հոր Սոնան Շեն մտավ, նրա սարսափը անժանոթ տեղի անամոթ-հետաքրքրասեր աչքերն էին: Նրա սարսափը՝ ամեն խեղճի պատիժ, ամեն արատավորի կյանքը թունավորող թոկից փախածներն էին, որ պիտի վազեին Սոնայի ետևից և նրա քելքի տնազը անեին: Նրա երիտասարդ կյանքը ուտեին:

Բայց անամոթ աչքերի հետ առաջին հանդիպումը չկայացավ: Սոնան Շեն մտավ ուշ աքլորականչին, առանց հանդիսավոր մուտքի, առանց հանդիսավոր խայտառակության և դրա համար հոգաչափ շնորհակալ էր իր սգավոր բախտից:

Այն օրը, ովքեր վաղ էին արթնացել ու հենց այնպես նայում էին կիսակայարանից հեռացող գնացքին, նրանք, որ մտածում էին, թե այսօր էլ գնացքից իշնող չի լինի, — տեսան, որ կախովի կամուրջի վրա երեքը բարձրացան: Կամուրջը ճռնչում ու ճոճվում էր, անցորդները իծաշարուկ ճոճվում էին, և գնացքի թողած լուսթյան միջով կամուրջի ճոխնչը հասնում էր բարափի բերանի առաջին տներին: Եկողները կամուրջը անցան, ընկան գետափի բանջարանոցներով անցնող ճանապարհը, բայց դեռ ճոճվում էին: Ում միտքը սուր էր, ճանաչեց Մարիամին, նրա կողքին ճանաչեց Կարոյի ոստոստուն քելքը... Ոոնային ճանաչող չեղավ: Սոնան այն շորս միլիարդից մեկն էր, որոնց մասին 500 շենքցիք պատկերացում չունեին:

Երկու փարթամ կանայք համերաշխ կաղում, աչից ձախ և ձախից աջ էին նետվում, իսկ նրանց արանքում տղամարդու նվաղ կերպարանքն էր, որ իր քաշի երկու ճամպրուկների ծանրության տակ անգամ իր ոստոստուն քելքին չէր դավաճանում:

Ուրեմն, այդ երեքից մեկը Մարիամն էր, որ մոր թաղումից չէր գալիս ու սևերի մեջ էր, երկրորդը Մարիամի քույրն էր՝ Մարիամի հանդով կաղացող Սոնան, որի միակ հարուզաւոր քույրն էր մնացել և երրորդը Կարոն էր, որ պակասություն չունենալով՝ բարեմասնություն էլ չուներ և այսուհետև իր տանը Շենի երեք կաղերից երկուսին էր պահելու:

Ընթաց է, կաղ էր Մարիամը, բայց նրա կոնքերն ու կրծքերը Շենում քշերը ունեին: Ով էլ որ ուներ, գլխին տեր ուներ, և այդ ինչքի տերերը հարու տալու պատրաստ ցուլերի նման էին Շենում ման գալիս: Միակ անտերը Մարիամն էր, որ Կարոյի սև բախտից՝ ամեն ինչից մի շորս մօտ ավել ուներ և թաքցը-

նել շէր կարող: Ոչ էլ թաքցնել կուզեր, որովհետեւ թաքցնելու ուրիշ բան ուներ. իր բնածին կաղությունը: Եվ ա՛յդ պակասութեան հետ էր միամիտ Կարոն անխռով ամուսնական կյանքի իր հույսը կապել: Եվ երբեք չէր անցել նրա տկար մտքով, որ վտիտ ու շոռոտ Մարիամը, երբեմնի տասնվեց տարեկան անսնունդը երկու տարում այնպես լայնքին ու երկայնքին կտա, այնպես կտա ու կանցնի Կարոյին, որ ունեցած-չունեցածով պատուհաս կդառնա ամուսնու գլխին: Եվ որ կգա ժամանակը, երբ Կարոն կնոջ կերպարանքով այդ արհամիրքը մասամբ Թևոսին կզիջի և կգոհանա իր բաժին Մարիամով: Եվ որ այդ մասին վերջին ծծկերն իսկ կիմանա, մինչդեռ Կարոն կձևացնի, թե ոչինչ չգիտի... Որովհետեւ կոտորներ չի ունեցել նա ծնված օրից, որ իր փարթամ էգին տերութիւնն աւնի: Որովհետեւ... անտեր մեծացած անտերի տիրութիւնն արածը ի՞նչ պիտի լինի:

Ուրեմն, Մարիամի տերը Կարոն էր: Ու նաև Թևոսն էր: Եվ, ուրեմն, երկու տիրոջ ծառա Մարիամը Շենի միակ անտերն էր: Դե ինչպե՞ս չհավատաս ասողին, թե Մարիամի պակասութիւնը տղամարդկանց համար շորրորդական բան էր:

Բայց ո՞վ կհասկանա տղամարդու բնութիւնը: Մարիամը միանգամից դարձավ Շենի առաջին այլանդակը: Ի՞նչ էր եղել Մարիամին— ոչինչ: Ինչ որ եղել էր, տղամարդկանց էր եղել: Տղամարդիկ տեսել էին Սոնա՛յի կաղութիւնը, Սոնայի ջահել, տաքարյո՛ւն կաղութիւնը: Եվ, իհարկե, նաև Սոնայի անտերութիւնը:

Հասկանանք տղամարդկանց. Մարիամին էլ ինչ-որ բան, այնուամենայնիւ, եղել էր: Իհարկե, ոչ միանգամից, այլ աստիճանաբար: Շենում ապրելու տասը տարիներին: Մի խոս-

րով, գեղեցկուհի չէր Մարիամը, թեկուզ և անտեր էր: Բայց ո՞վ կնկատեր եղածը, եթե մարդկանց աչքի առաջ էր եղել, օրերով, ամիսներով, տարիներով էր եղել: Ով կնկատեր, եթե չգար Սոնան... Եթե Մարիամի ջահելությունը Մարիամի կողքը չդնեին:

Այսինքն, թքած ուներ Մարիամը, որ տղամարդիկ իր առաջը տեսան: Իր անտերությամբ հանդերձ, իր հմայքների հանդեպ տղամարդկանց նկրտումներով հանդերձ, կյանքում երկու տղամարդուց ավելին չէր ունեցել: Այդ երկուսը իրեն «երիք էին: Մեկը՝ օրինականը, մյուսը՝ անօրինականը: Միայն թե առաջինը հենց նա էր՝ անօրինականը, որ Սոնայի մեջ Մարիամի երիտասարդությունը տեսավ:

Թևոսի համար պարզ էր, որ Սոնան այգիներում է աշխատելու, ուրևմն՝ իր ձեռքի տակ է լինելու: Որ Սոնան դաշտի աշխատող էր, վրայից էր երևում. առողջ էր, պնդակազմ, հինգերորդ դասարանի կրթություն ուներ, օրիորդական շարժումն չուներ... Մի խոսքով, եթե ոչ ազնվացեղ, գոնե ուժեղ զամբիկ էր, որին կամ լծել էր պետք, կամ հեծնել: Իվ գլխավոր գյուղատնտես Թևոսը որոշեց, որ այդ բանը անողը ինքն է լինելու: Հասկանալի է, որ Թևոսը Շենի տաքգլուխների նման չէր մտածում, թե Սոնան առաջին պատահողի հետ, ում ոտքն ու ձեռքը տեղն է, պատահած դեզի տակ կպառկի: Հասկանում էր, որ աղջիկը, ինչ պակասություն էլ որ ունենա, ամուսնանալու հույսը չի կորցնում: Նույնիսկ լավ կլիներ, եթե Սոնան ամուսնանար: Եվ Թևոսը, որ, այսպես թե այնպես, Սոնային փեսա էր գալիս, վճռեց, որ Սոնային ամուսնացնողը նույնպես ինքն է լինելու: Թե ում հետ, դեռևս չգիտեր, բայց գիտեր, որ անսպաժան Կարոյի նման մեկի հետ: Իսկ մինչ

այդ հարկավոր էր Սոնային դրսի ոտնձգություններից հեռու պահել: Ներսիսը՝ Կարոյի կողմից Թևոսը ապահով էր: Կարոյի բաշն էլ գիտեր, սիրտն էլ: Թեկուզ և Սոնան քեռայրի հետ էր ապրում, մի կենտ սենյակում էին ապրում, Կարոն, ինչքան Թևոսը գիտեր, քենու հետ կարգին չէր էլ խոսում: Խոսելիս էլ լիներ, տակնիվեր էր խոսելու: Իսկ թե ինչ էր լինելու կնոջ հետ տակնիվեր խոսող տղամարդու ասելիքը, Թևոսը Կարոյի և Մարիամի օրինակով գիտեր:

Բայց մի բան, այնուամենայնիվ, Թևոսը հաշվի չէր առել: Այն չէր հաշվի առել, որ Մարիամի վերադարձած երիտասարդության հրաշքը ինչքան որ իրեն... գոնե մի այդքան էլ Կարոյին կարող էր հուզել: Վերջիվերջո, Կարոն իր կնոջ հետ ավելի երկար էր ապրել և նրա ավելի վաղ երիտասարդությունը գիտեր: Նշանակություն չունի, որ այդ երիտասարդությունը շոռոտ էր եղել: Կարոն հիմա համոզված էր, որ դա Սոնայի վառվռուն երիտասարդության նման է եղել: Եվ մի բան էլ, որը ոչ միայն իր հաղթանակով շփացած Թևոսը, այլև ոչ ոք աշխարհում, Կարոյից սպասել չէր կարող:— Կարոն վրեժ ուներ լուծելու: Իր սեփական կնոջ օրինական-երկրորդականը լինելու համար, այն բանի համար, որ տաս տարի իր ամուսնական մահճի պոնկին է պառկել, վագոնի վերին թախտին պառկածի վախը սրտում է պառկել: Վրեժ, որ աշխարհից թաքուն և Կարոյից էլ թաքուն ապրել էր նրա ջրիկ երակներում ու մի պուտ արյուն չէր գտել, որ բռնկի, պայթի... Ու հիմա գտել էր: Գտել էր Սոնայի հրաշքով տաքացած արյունը: Հատուցում էր լինելու: Եվ հատուցման հողը Սոնան էր՝ Թևոսի ապագա զոհը: Թևոսի ապագա զոհը՝ այս մեկը՝ Կարոն հաս-

տատ գիտեր: Տղամարդու խորունկ մի բնազդով, որ թվում է չպիտի ունենար, բայց ուներ՝ Կարոն զգում էր, որ քույրը քրոջ ճանապարհով է գնալու, և ինքը դրան խանգարել չի կարող: Միայն մի բան էր մնում, որ Սոնայի հարցում Քևոսը առաջինը չլինի: Առաջինը լինի Կարոն, ապա նոր թեկուզ բովանդակ աշխարհը լինի, թեկուզ նույնիսկ... Քևոսը լինի:

... Թե չէ ո՞ր մեկի բերանը կարող է փակել տղամարդու խեղճութուն Կարոն, ինչ մի հաղթանակ-զաղտնիք կունենա, որով դիմանա, եթե ասեն, եթե հետագայում ասեն, թե Քևոսը երեք կին է պահում. մեկը՝ իր տանը, երկուսը՝ Կարոյի տանը...

Եվ իսկապես ասելու են:

Որովհետև հենց այդպես էլ լինելու է:

Կարոյի արյունը դարձյալ ջուր է կտրելու, Քևոսը, Սոնային շամուսնացրած՝ իր ուղածով է անելու, և իրականանալու է Կարոյի մարգարեությունը, թե արյունը արյան ճանապարհով է գնալու:

Իսկ մինչ այդ Կարոյի ներսում փոթորիկներ են լինելու: Եվ մի բուռ տղամարդ Կարոն, ցերեկվա այդ խեղճը, Սոնայի գալուց հետո գիշերները կրակ է կտրելու և ոչ միայն ապշած Մարիամի, այլև ջահել, ամոթխած Սոնայի քունն է փախցրնելու:

ՉՈՐ ՕԳՈՍՏՈՍ

Եսթերը ամուսնուն ասում է — Մի՛ գնա: Էսօր մի՛ գնա, — ասում է Եսթերը: Ձայնի մեջ խնդրանք կամ հորդոր չկա: Ձայնը հույս չունի, որ կլսեն իրեն: Եվ պատճառաբանություն չունի՝ ինչո՞ւ ամուսինը չգնա: Եվ խոստում չունի՝ եթե

չգնա՝ ի՞նչ, չգնա՝ ի՞նչ անի: «էսօր մի գնա»: Այդ ոտը շեմից դուրս գրել, թիկնել է դռան շրջանակին, ձախը ոտնաշափ բարձր շեմափայտին է, և ծալված ծունկը անրնականորեն հարթ, ավարտուն է երևում: Գլխից վեր շեմածածկ թիթեղի կե-ծությունը, դիմացը՝ անվրդով թիկունքը ամուսնու, իբր ստվե-րում կանգնած, իբր ամուսնուն կարևոր բան ունի ասելու,— նայում է ներփակ ու խեղդուկ բակին, կողքանց նայում է հա-րեան բակից վեր ձգվող բարդու կատարին և ինքն իրեն ա-սում է: «Իզուր էլ ասում եմ»: Իզուր էլ ասում է: Մեսրոպը կնոջից երկու քայլ առաջ, ծածկից դուրս և արևի տակ, կիրա-կին խմիչքով օծող, կիրակին հոշոտող աղամարդու կեցված-քով կանգնել ու նայում է սագերի սլեւ ծորակը պաշարած ե-րեխաների խաղին: Մեսրոպը ծխելով սպասում է, թե երբ է աղամարդկանցից մեկնումեկը նարդին թևատակին տնից դուրս գալու: Տղամարդկանց մնար, առավոտից սկսած խաղը կիսատ չէին թողնի: Միայն բարձրացող արևի տոթը լինել, էլի չէին թողնի: Բայց կանանց ու երեխաների համառ կանչե-րը նրանց, այնուամենայնիվ, տարան նախաճաշի: Եվ կուշտ ու կուռ նախաճաշից հետո, կիրականօրյա խորովածի կանխա-վայելքը սրտներում, օգոստոսի վերահաս միջօրեին աղսմար-դիկ քուն մտան: Հիմա արթնանում են քնից՝ նարդու և թղթա-խաղի նորոգված մոլուցքով, թարմացած, առույգ, աղամար-դավարի կաղմ ու պատրաստ օրվա ամենահանդիսավոր մա-սին՝ քյարաբ-խորովածով բակային խրախճանքի փորձու-թյանը:

Ժամանակ առ ժամանակ կին ու աղջիկներից մեկնումեկը, երեխաներին ծորակից քշելով, դուլլով ջուր առնում, շփում է իր շեմին: Հոգու մխիթարություն է, ոչինչ չի փոխվում, միայն

ասֆալտից ելնող գոլորշին է նստում մարդու շնչին: Ասֆալտը եռում է, ինչպես եթե հենց նոր ծխացող խառնուրդը բռնատարից թափած-տափանած լինեն: Ասֆալտը փողոցից վիժել, ողողել է բակը, լցվել ամեն ծակ ու ծուկ, մնում է ներս խուժի տները, և կյանքը դառնա համատարած դժոխք: «էժան էր անտերը, անխնա փռեցին,— մտածում է Ծաթերը:— Տղամարդու խելք՝ ցեխից պրծանք, կրակը ընկանք»: Ծաթերի հայացքը բարդու կատարին է: Ծաթերի մխիթարությունը լուսավորչի քամին է: Երբ բարձրանում է քամին, բարդին անձայն կեռանում է, կեռանում մինչև շտկում է իրանը, լսվում է սաղարթի սոսափը, բացվում է տերևների տակերեսը, և բարդու սաղարթը սպիտակում է՝ կրաջրում թաթախած ներկարարի վրձին: Քամին բակ չի մտնում: Գրեթե չի մտնում. փողոց ելնող քուչեն հազար կեռման ունի: Բայց քամու հենց միայն գոյությունը, թեկուզ վերևում, Ծաթերի սրտին մխիթարություն է բերում: Եվ նա արձակում է խալաթի վերին կոճակը, որը կրծքամիջին է և ստինքների ձգությունից միշտ թուլացած է լինում:

«Չորանաս»: Շշունջը հասնում է Մեսրոպի ականջին: Սովորության համաձայն Մեսրոպը չպիտի արձագանքի, բայց այնքան երկար է նայել բարձրահարկ շենքի պատշգամբին, որ պիտի ցույց տա, թե ինքը այստեղ է՝ իր կնոջ կողքին:

— Բան ասի՞ր,— Մեսրոպը շուռ չի գալիս:

— Ասում եմ՝ դժոխքից ինչո՞վ է լավը:

— Եկող ամառ քեզ ծովափ կտանեմ:

— Եղավ վեց տարի՝ ասում ես:— Ծաթերի ձայնի մեջ հանդիմանություն չկա: Ծովը նրա համար այնքան է հեռու, ինչքան Կանադայում ապրող քեռին. երկուսին էլ լուսանկարով է

տեսել: «Քեռուդ նամակ չգրեցիր» — ամեն անգամ, աչքը հեռուստացույցին դրած լուսանկարին առնելիս, ասում է Մեսրոպը: Քեռին այդ լուսանկարում կուշտ-բախտավոր տեսք ունի. աջ ձեռքը շքեղ ավտոմեքենայի վրա է, ձախը՝ փառավոր կանթած, ինչպես բանակային տղերքն են ձեռքը մտերիմ ընկերոջ ուսին դրած՝ տնեցիների համար լուսանկարվում, և ժրպտում է քեռին բարեկեցիկ, ճերմակ ժպիտով: Բայց նսթերը չի հավատում նրա բախտավորությանը: Կեցվածքում, թե դեմքին մի տեղ, գուցե աչքերի մեջ, գուցե բերանի անկյունն հրում՝ տխրության մի ծվեն կա՛: Կա, կամ նսթերը վերագրում է քեռուն: Միգուցե վերագրում է տարակուսանքից. մարդուս միակ քեռին, առանց մի հատիկ հարազատի ինչպե՞ս կարող է երջանիկ լինել: Միգուցե իսկապես կա, որովհետև հայրենիքից հեռու մարդ չի կարող այդքան երջանիկ լինել...

— Հայր կարող է, — ասում է Մեսրոպը: — Հազար տարվա մեջ հայր դրան սովորել է: Ուրիշը չէր կարենա: Ուրիշը հայրենիքի կարոտից էլի կապիկ կղառնար .. Դու քեռուդ նամակ դրի, քեռուդ որ նամակ գրես, մեզ ավտո կուղարկի, — իբր կատակ է անում: Իբր ինքն իրեն հեգնում՝ ժպտում է բերանի անկյունով: Բայց ժպիտը խեղճի ժպիտ է ստացվում: Բայց լրջությամբ, հույսը, թե օտար մի մարդ, հեռու, օտար մի երկրից օրերից մի օր ավտոմեքենա կուղարկի օտար մեկին, աչքերի մեջ է:

— Ինչի՞ս քեռին է, — ասում է նսթերը: — Կանադայից էստեղ՝ ի՞նչ քեռի, — տրտմում է նսթերը: — Արյունը էսքան որ ձգվեց, մի տեղ չէ՛ մի տեղ կկտրի, չէ՞, Մեսրոպ: — Եվ հեկեկանքի պես անսպասելի խղճմտանքով է լցվում ամուսնու հանդեպ, նրա միամիտ հույսի հանդեպ և ինքն էլ ուզում է

հավատալ, որ օտար մի մարդ, հեռու, օտար մի երկրից, օրերից մի օր ավտոմեքենա կուղարկի օտար մեկին:

Լուսավորչի քամին՝ Եսթերի մխիթարությունը, դեռևս ինչ-որ տեղ, ինչ-որ լեռան փեշին ուշաթափ է օգոստոսի տապից: Ուր որ է կրարձրանա գետնից, կրարձրանա՝ պաղ, զրնգուն, մաքուր, փորձի համար կսահի ծաղկած լանջով՝ ծաղկանց ճկվելը դուր կգա, մի ալիք էլ կանցնի լանջով՝ խոտուծաղկի հնազանդ պառկելը դուր կգա, կգա՝ երրորդ ալիքով, չորրորդով սրընթաց կգա, ցողունների ճկուն մեջքից կթռչի լեռան թամբին, թամբից, հակառակ լանջն ի վար, կսուրաբաղաք... Եվ քաղաքի շնչին դարկվելով, կկոտրվի քամին: Եվ քաղաքի փողոցներում փեշը գլուխը գցած կթափառի տաք, փռնաթաթախ, զզվելի մի քամի:

Չկա անգամ այդ զզվելի քամին:

Բայց Եսթերի կոճակը շեմի խսիրին է: Կուգենար՝ կոճակը ընկներ ու պայթեր, իսկ կոճակը խսիրին ընկավ: Իսկ Մեսրոպի հայացքը իբր երեխաների խաղին, բայց հինգերորդ հարկի պատշգամբին է: Մեսրոպը երեկայում է, թե պատշգամբին լվացք փռող կինը իր վրայից է հատ-հատ շորերը հանում, տնցկացնում լվացքի պարանին: Եվ լվացքին վերջ չկա, վերջ չկա լվացքի պարանին... Խնչ արած, այդքան հեռավորության վրա տղամարդուն միայն այդ է մնում. որ կինը իր վրայից շորերը անվերջ հանի:

Մեսրոպը նրան այնքան է ճանաչում, ինչքան շենքի մյուս բնակիչներին, ինչքան Մեսրոպի հարեաններն են ճանաչում շենքի բնակիչներին: Տասնմեկ հարկանի է շենքը, բարձրացավ տեղի առաջ, կահույքի արհեստանոցի տեղում և բակը ապահով քաղարկեց փողոցի կողմից: Կանցնի այսպես հարյուր

աւարի, և Վնորյա, անրարեկարգ թաղը սպի շի լինի քաղաքի Քարտարուպետական դեմքին:

Նեկոր բնակեցվեց միանգամից, մետրոյի գնացքի լցվելու համար, և դրա մեջ անբնական բան կար: Մի քանի հարյուր մարդ միանգամից դարձան Բակում ապրողների հարեանը: Սակայն բնազդը ասում էր, որ նրանք իրենց հարեան չեն լինի: Իսկապես, նորարեկները եկան խուռներամ, եկան ժխորով, տեղավորվեցին՝ Բակի անդորրը խանգարելով, բայց տեղավորվելուց հետո փակեցին դուռ ու լուսամուտ, հնարավոր ամեն բան փակեցին, ողորմելի դիտանցքներ թողնելով փակ դռների վրա, այն էլ՝ ավելի փակվելու համար... Նվ բազմահարկը նման էր քաղաքում բուն դրած օտար կայազորի միջնաբերդի. ապրում էր իր կյանքով՝ անտես, անքննելի:

Նվ միայն լավ եղանակներին, երբ արևը անցնում է շենքի հակառի կողմը, բնակիչները դուրս են թափվում պատշգամբները և նայում են ցած, ինչպես մտացրիվ մարդիկ են նայում մրջնանոցին. վերից վար նայողի մի վիճակ, որ նրանց մարդկային նկարագրի հետ առնչություն չունի:

Այս հայացքների տակ ապրելուն էլ մարդիկ սովորեցին, և Բակի ներփակ կյանքը կարծես արտաքինապես չփոխվեց: Բակում ապրողները միայն երեկոյան արևից զրկվեցին: Նվ մեկ էլ աղմուկն էր շատ: Նվ, իհարկե, աղմուկը շենքից էր: «Շենքից կլինի,— ասին միաբերան, երբ թաղայինը եկել էր պարզելու, թե ով է այն ստահակը, որ քահիբերոդ անգամ կտրում տանում է տաքսաֆոնի փողը: «Շենքից է»— ասում էին երգ ու երաժշտության ձայն լսելիս, ասում էին մի հանգով, իբր ուրախությունը նրանք հաստատ անհամության կվերածեն:

«Շենքից է» — ասում էին անկարեկից՝ սգո մեղեդու ձայն առնելիս. ասես դա մարդկանց կացարան չէր, այլ Սողոմ, որ տեղից ամեն բան սպասելի է, նույնիսկ երկու հուղարկավորություն միանգամից:

Բայց ինչ էլ լիներ, շենքը քաշում էր: Համենայն դեպս նրանց, ովքեր վարից վեր նայելը նվաստացուցիչ չէին համարում, ոչ էլ վերից վար նայելը՝ բախտավորություն: Շենքը ձգում էր նախահանգիստ մտած օտար նավի նման, ձգում էր խորհրդավորությունը փակ դռների ետևում խմորվող կյանքի, առավել խորհրդավոր դարձող այն բանից, որ այդ կյանքը ծիրակալում էր վարագույրների ետևից, այդ կյանքի ծվենները թրթռում էին լվացքի պարաններին, այդ կյանքը լույս էր տալիս պատշգամբներին սուրճ խմող կանանց մերկ սրունքներից... Եվ թվում էր, թե այնտեղ, քեզանից տասը քայլ հեռու, նույնիսկ ամուսիններն են իրար հետ երջանիկ:

Այնտեղ՝ հինգերորդ հարկի պատշգամբում, իր հագից շորերը հանող, լվացքի պարանին անցկացնող կինը, թիկունքում՝ իր սեփական կինը, սեփական կնոջ ջղային շնչառությունը, — Մեսրոպը կանգնել ու հետ շի նայում: Գիտի, որ կոճակը էլի խփրին է, լավ գիտի կիսաբաց կրճերի տեղը, բայց պատըշգամբի կինը հագից շորերը հանում, փռում է լվացքի պարանին: Մեսրոպը մինչև վերջ մերկացնել չի ուզում, վերջին շորի վրա շունչը ետ է բերում և սկսում է նորից: Եվ շորերին վերջ չկա, վերջ չկա լվացքի պարանին...

Պատշգամբի կինը վերջինը հանել, վերջինը ձեռքին՝ անձնատուր լինելու շափ սպիտակ, գալիս է լվացքի պարանով: Գալիս է անփույթ, ճոճուն, կանացի... իսկ պարանի ծայրը Մեսրոպի վզին է կապած.

Ժողովուրդը իրավում ու խոսքստ նեւում է.

— Կոմիտէ պակսի:

Վարդի: Կպակսի:— Եսթերը չի փոխել դիրքը, միայն **Փայաքի** և **Նիկոնորի** հարկի պատշգամբից փախցրել բար-
դու կատարին:

Կարսի:

Կոմիտէ նրա համար է, որ ընկնի-կորչի:— Ձանձրույ-
թից Եսթերը համաձայն է մի երկու ապտակի: Գոնե մի բան
կփախվի: Գոնե ամուսնուց կխռովի: Չի ասի՝ էսօր մի գնա:
Թող գնա իր համար խաղա, աչքը պատշգամբներին՝ խաղա:
Խաղա այնքա՛ն, մինչև սե ու սպիտակ խաղաքարերը խառ-
նըվեն շաղված աչքերի առաջ: Եսթերի խիղճն էլ չի տանջի
ամուսնուն դավաճանելու համար:

Եսթերը քմայքոտ, խռովկան աղջնակի պես կտրուկ շուռ
գալիս, դուռ-դռան հետեից շխկացնելով հասնում է խորքի սեն-
յակ, վարագույրները հտ է շարտում պատուհանից, բազկաթոռը
քաշում պատուհանի մոտ, աթոռը՝ բազկաթոռի, ընկնում է ա-
թոռի մեջ, օտքերը դնում բազկաթոռից բարձր աթոռին, այնպես,
որ սենյակի կիսամուկում սպիտակ աղդրերը դրսից երևան, իսկ
ինքը չերևա, ինքը բոլորովին չերևա... և այդպես նայում է իր
պատշգամբին: Պատշգամբը երկրորդ հարկինն է, ուղիղ Եսթե-
րի պատուհանի դիմաց ու մոտիկ, այնքան, որ մնացած պա-
տշգամբները տեսադաշտում չեն, այնքան մոտ, որ Եսթերը
չի համարձակվում բացահայտ նայի, նայում է վարագույրի
փեշերը երեսին պահած, բազկաթոռի թիկնակին հետ ընկած և
կիսախուփ կոպերի տակից: Այսպես՝ դավաճանում է ամուս-
նուն: Այսպես նայում է ուսանող պատանուն: Գուցե ուսա-
նող, գուցե զորակոչի սպասումից ձանձրացող մեկը, գուցե

և գիշերվա գող ու ավաղակ .. բայց՝ սիրուն: Պառկել է ճոճա-
 լի ուռին, գոտկից վեր՝ մերկ ու պիրկ, երբ սենյակ մտնելիս մա-
 տերը ծոծրակին ագուցած՝ ձգվում ու աջուձախ ջարդում է ող-
 նաշարը, մեջքը բարակ և ուժեղ է, ինչպես իրանը ջահել վագ-
 րի: Հիմա, ձեռքերը գլխատակին, ինքն իրեն ճոճելով նիրհում
 է երևի: Եսթերի կողմը չի նայում: Չնկատելու տալ չի կարող:
 Իթե տղամարդը կնոջ մի տեղին նայում է, նայում է կնոջ
 բաց տեղին, հարյուր մարդու մեջ լինի, հարյուր քայլի վրա
 լինի՝ կինը դգում է, որ իրեն են նայում: Երբ տղան այսպես
 կիսապառկած, գլուխը թեք և բաց գիրքը բերանքսիվայր փո-
 րին՝ նայում է Եսթերի պատուհանին, Եսթերը սարսում է մի
 պահ և ծնկները հանկարծ թուլանում են: Եվ փակում է կոպե-
 րը, հաղիվ ընդդիմանում է ձևների դողին, ոտքերը աթոռից վար
 առնելու բնադդին ու ձգված-լարված, ինչպես ոտքերը եռման
 ջուրը դնող մոլագար մեկը, ինչպես օտար անկողնում օտար
 տղամարդու սպասող մեկը՝ սպասում է ինչ-որ բանի: Լարումը
 գնալով վերանում է, զգայարանները թմրում-խլանում են, շրի-
 չառությունը դառնում է հանդարտ, անլսելի, Եսթերը վերա-
 նում է ինքն իրենից կամ թե սուղվում ինքն իր մեջ, ուր այլևս
 չկա պատշգամբի պատանին, ուր չկա ոչինչ և դրսի ձայները
 ձայներ չեն, այլ պղպջակների անձայն պայթյուն ջրի մակե-
 րևույթին, այլ միայն ձայնի հիշողություն, — և այստեղ... նա
 տեսնում է իր երեխային՝ հեղհեղուկ, վերացական դիմագծե-
 րով, վերացական-հրեշտակի կերպարանքով մի մանուկ, իսկ
 մանկան մոտ, շուրջը ինչ-որ տեղ հաժող, տեսնում է իր տղա-
 մարդուն, նրան, թեկուզ և միակին աշխարհում, որը չի ճա-
 վատա ոչ մի բանի, բացի տղամարդուց, չի հավատա կնոջ
 ամուսնյանը և Եսթերի պես կհավատա տղամարդուն: Նա գն-

ղեցիկ է, առնական, կապույտ աչքերի շամփրող հայացքով, ինչ-որ բանով նման պատշգամբի պատանոն, ինչ-որ տեղ նաև ամուսնուն.. Ինչ-որ տեղ նաև ամուսնուն, որովհետև Ծսթերը հավատում է պաճին, այն եղակի պահին, երբ քարն անգամ կպտղավորվի: Ծսթերը այնպես է հավատում պահին, որ Մեսրոպը երբեմն փշաքաղվում է նրա կանացի էություն պոռթկումից: Մեսրոպը փշաքաղվում է, որովհետև չգիտի ինչից են կանայք ցնորվում: Իսկ կինը, հետո, երանելի ի՞նչ թմրության մեջ ձեռքերը դնում է իր մեղկացած փորին և ինչպես ինքնաբեղմնավորման սարսուռով անշարժացած ծաղիկ, չի շնչում-շնչում է կամաց, ներշնչանքով, թվում է՝ եթե այդպես երկար մնա, եթե շատ երկար կարողանա շնչել-շնչել կամաց, ներշնչումով, իր բացված մաշկի ամեն բջիջով, ուղիծամ ներս կառնի կյանքի առաջին հյուլեն և այդ պահը ինքը պիտի որ զգա, չի կարող չզգալ այդ պահը: Հետո, օրեր շարունակ, կյանքով լցվելու սպասումի մեջ, ամեն գլխապրտույտից գլխապտույտ երջանիկ, ամեն տկարություն ավետիս բնդունող, ապրում է մի ուրիշ աշխարհում, քայլում է լուսնոտի նման, քնում է երեխայի պես՝ քնել-արթնանալուց հետո լինելիք հրաշքի հավատով... Ու մեկ էլ սթափվում է պահը կորցնելու սարսափից: Եվ պաղ ու տաք օրերի վայրիվերո հերթապայումից գլուխը կորցրած Մեսրոպը կնոջ անկոտրում հավատի գիշերներին մտածում է, որ կանայք այդպես են միայն ցնորվում: Նա կնոջ հավանական խելագարության դեմ կենտ մի ճար գիտի՝ մանկատնից բերեն խոշոր աչքերով, ի՞նչ լավ, մի առողջ երեխա: Բայց Ծսթերը խուլ է, ինչպես ինքնաբեղմնավորման սարսուռով անշարժացած ծաղիկ: Ծսթերին, Մեսրոպ, հարկավոր չէ ուրիշի երեխա, նրան անմահություն է

պետք կամ անմահության պատրանք: Եսթերը չի ուզում ինքն իրենով վերջանաւ: Եսթերը չի ուզում մահանաւ: Այս աշխարհում, Մ' սրտայ, նրան հարկավոր է ընդամենը անմահության պատրանք:

Իսկ Մեսրոպը չի մնում տանը: Զի հասկանում, որ իր այրական ներկայությունը Եսթերի մեջ պետք է, որ մնա անբացակա: Զի հասկանում կամ արդեն չի հավատում, որ ինչ-որ բան կփոխվի և Եսթերին իր հույսի հետ թողնում է մենակ: Այսպես շնամատալով էլ կգնա: Այսպես, ինչպես տղամարդկանց շրջապատ է գնում, ինչպես գնում է խմելու ու խաղի, կամաց-կամաց կգնա տնից՝ իր երեխաներին ուրիշ կանանց մեջ գտնելու: Ու երեխ թե ճիշտը դա կլինի: Ծիշտը դա կլինի, որ Եսթերը մնա մենակ, մնա այն միակ տղամարդու հույսին, նրա գալուն կամ կանչին, մնա այն միակ հույսով, որ նրան իր մոտ բերող մի ուժ, մի աստված, այս մեկից անկախ կարեկից մի աստված պիտի որ կյանքում լինի...

ՀՈԳԵՀԱՆ

Ենոթի շալվարը արդուկած է, ծալքերը սուր են ածելու սայրի նման, և այնպես է նա խանութում ճեմում, ասես պատահողին և պատահած բան դրանցով պիտի թրատի: Ենոթը ճեմում է խանութում, ծխախոտի ծուխը փչում առաստաղին, վաճառասեղանների երկայնքով մեկ գնում է ու գալիս և ոչ մեկի մտքով չի անցնում նրան գործի դնի: Այսպես է, այն օրերին, երբ սափրված ու տոնական հագնված է աշխատանքի գալիս, մինչև կեսօր մատը մատին չի խփում: Մինչև կեսօր

ՈՎ ԿԱՆԿԱ ԴԿՈՒ Է ԲԱՐՈՒՄ ԵՆՈՔԻ ԱՐԴՈՒՂԱՐԴԻ Ե ԺԵՔԺԵՔԱՂՈՎՐԱՎ, նրան քսան տարով երիտասարդացնում՝ ժամադրության և ուղարկում, ամուսնացնում է նորից, այլևայլ երեակայություն փորձանքների մեջ քաշում... միայն թե նրա բուն ժամադրության մասին ոչ ոք չի կասկածում: Արվարձանային խանութի տնավարի անմիջականությամբ հաճախորդների վրա ուշադրություն չդարձնելով, հաճախորդներին սպասարկելու միջոցին, «ձեռքի հետ» Ենոքին ձեռ են առնում, ձեռ առնելով անբանությունը հանդուրժում են և միայն այն դեպքում, երբ պահեստից մի շատ ծանր բան է հարկավոր լինում բաժին բերել, իբր թե խնդրելով՝ ասում են. «Ենոք, մի օգնե՞ս»: Ենոքը մեծահոգաբար բռնում է շաքարի պարկի քնջից կամ ոտքով գլորում բերում է աղ դրած ձկան տակառը, ապա դեմքին ղղվանքի ծամածռություն սարքելով, կոպիտ թաթերի հատու, նրբագեղության միտող հարվածներով թափ է տալիս շորերը, մինչև անգամ սղալում սանրում է ճաղատը բոլորող ցանցոտ մաղերը:

Բեռնակիր բանվորի շփանալը տևում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ խանութի վարիչ Մարգոն չի ժամանել: Երբ Մարգոն տաքսիով ժամանում է, Ենոքի սեթևեթ կեցվածքի հետքն անգամ չի մնում: Ենոքը հաղնում է քաթանե սև խալաթը և օրվա մնացած մասը անց է կացնում խանութի պահեստային խորշերում: Մեծ չէ խանութը՝ հինգ թե վեց աշխատողով արվարձանային դաստրոնոմ, և պարզ է, որ նրա համար այնքան էլ անևլիք չի լինում: Բայց Ենոքը զբաղմունք գտնում է: Եթե ինքն էլ չգտնի, վարիչը որևէ գործ անպաման հորինում է: Այնպես, որ երբ Մարգոն խանութում է լինում, Ենոքը վաճառասրահում երևալու մասին չի էլ մտա-

ծում: Եվ կես կամավոր-կես հարկադիր աքսորի մեջ, իր սիրո ժամի սպասումի մեջ նրա սիրտը շրջապատի տխմար անտեղ-յակությունից պայթում է: Ենոքի գաղտնիքը իր անոթում չի տեղավորվում: Ինչպե՞ս տեղավորվի, եթե գերեզմանն անդամ գաղտնիք չի պահում: Հապա ո՞րն է սիրո գաղտնիքի մայքը, եթե հուր հավիտյան պիտի գաղտնիք մնա: Թող չիմանան՝ ինչն է գաղտնիքը, չիմանան՝ ում հետ, բայց գիտե-նան թեկուզ, որ Ենոքը այդ բանը ունի: Որ նա էլ կարող է մի թաքուն բան ունենալ, ինչպես աշխարհում բոլորը ունեն... Ի՞նչ է Ենոքի ուղածը՝ որ այդ պատմությունը բերանի ծամո՞ն դառնա: Ամենևին: Տղամարդ է Ենոքը, խուփբերան տղամարդ է: Նրանցից չէ, որ սիրո սավանները դրոշի պես ճոճում են: Բայց չլինե՞ր մեկը, որ երկուսուկես տարվա մեջ գեթ մի անդամ Ենոքին խեթ աչքով նայեր: Մեկը, որ նրա ժամանադրու-թյունների մասին գոնե կասկած տաներ: Կասկածը զնա՞ր-զնար, բերնեբերան անցներ և Ենոքին մի ուրիշ տեսակ նա-յեին, Ենոքի աչքերի մեջ իրենց կասկածի ժխտումը կամ հաս-տատումը տեսնել ուղեին, հետաքրքրասիրությունից ամբողջո-վին աչք ու ականջ դառնային, իրար ականջ մտնեին, մտնեին իրար բերան... և Ենոքը այն ժամանակ իրեն իսկական տղա-մարդ պահեր: Այդ շշուկների ու քփշոցների մեջ, թերահա-վատ-խանդոտ-հարգալիր նայվածքների մեջ իրեն տյնպես պահեր, իբր ոչ տեսնում, ոչ էլ լսում է, իբր ոչ տեսնելու և ոչ էլ լսելու ցանկություն ունի... Եվ, վերջիվերջո, ի՞նչ են քիթ-ները ուրիշի գործերի մեջ խոթում, մարդ իրավունք չունի՝ մի գաղտնիք ունենա...

Այնինչ կասկածող չկար:

Եվ ո՞ւմ մտքով կանցներ. վարիչը Ենոքին կես բերան բա-

րևի արժանացնում կամ չէր արժանացնում: Ո՞վ կկասկածեր, եթե Մարգոն Ենոքին օր ու արև չէր տալիս. աշխատանքից ուշանալ արգելում էր, բացակայել արգելում էր, չեղած տեղից գործ մոգոնում, մի վայրկյան դադար չէր թողնում... Ու իբր այսքանը քիչ էր, ամսագլուխ գրավոր նկատողություն էր տալիս՝ աշխատանքից ուշանալու համար, աշխատանքի ժամին խմած լինելու համար, չստիպված աշխատանքի գալու համար...

— Ի՞նչ ես տեղի-անտեղի նկատողություն գրոտում,— երբորդ նկատողությունից հետո վարիչի առանձնասենյակն էր խուժել Ենոքը:

Գլուխը գրասեղանին հակած, վարիչը հոնքն անգամ չէր շարժել:

— Բռունցք մի արա, ես քո կնիկը չեմ,— առանց Ենոքին նայելու, հանգիստ խոսել էր: -

— Բա ե՞ս քո ինչն եմ,— ընդվզել էր Ենոքը:

Վարիչը չէր պատասխանել:

— Ձեռքիցդ ի՞նչ է գալիս... տանը անելիք տղամարդու գործ,— հարցրել էր վարիչը:

— Ամեն ինչ:

Ենոքը չէր պարծեցել: Հինգ տարի խոպան էր գնացել՝ իբր փող պիտի բերեր ավտոմեքենա առնել, երեք տղաների համար կոոպերատիվ բնակարաններ գրվել, իբր երկու դուստրերին շտեմանված օժիտ պիտի տար, համենայն դեպս՝ կնոջը խոստացել էր, ամեն տարի գարնանը խոստանալով գնացել էր, ուշ աշնանը եկող տարվա խոստումով եկել էր և այդ հինգ տարիների պանդխտությունից այն էր մնացել, որ Ենոքը հյուանդանություն, ծեփագործություն, ներկարարություն էր սովորել:

— Ամեն ինչ:— Կրկնել էր Ենոքը:

— Դե, ուրբաթ կգաս տուն, մի թեթե գործ կա անելու,— գործնական ասել էր Մարգոն և Ենոքին նայել մի հայացքով, թե՛ «Մտքիցդ ուրիշ բան չանցնի, բայց բացբերանություն, համենայն դեպս, չանես»:

Շաբաթ օրը Ենոքը այնպես էր աշխատանքի գնում, ասես հորական կալվածքն էր գնում: Ասես ինքն էր խանութի վարիչը, «վարիչի վարիչը»— քթի տակ խնդամնդում էր Ենոքը: Օխախոտը բերանի անկյունում և ձևոքերը գրպանները դրած, իր վիճակի փոփոխությունը շտևանող անցորդներին ներողամիտ ժպտալով, արթնացող քաղաքի միջով հաջողության հետ իր ժամադրությանն էր գնում Ենոքը: Գնում էր խոստումնալի ուռավոտով հարբած, քաղաքի կարմիր տանիքների վրայով, ինքը՝ հին անվանի ղուշբազ, հիմա, երիտասարդ օրերի նման, պիտի մատնե՛րը բերանը տանի ու սուլի՝ այնպես, աղավնիներին այնքան հասկանալի, որ քաղաքում միայն ինքն էր կարողանում, և մոզական այդ սուլոցով արթնացող քաղաքի փողոցներից ամեն կենդանի արարած պիտի մեկեն օդ բարձրանա, թևին տա և պարի նրա ղմալված հայացքի առաջ:

Այսպես էր աշխատանքի գնում Ենոքը և չգիտեր, որ ընկնելու է այն որսաշան վիճակը, որի երախից զարկված հավքի արոփող մարմինը խլում, իրեն հեիհե զարմանքով ևն թողնում: Մարգոն դուրս շարտեց նրան առանձնասենյակից, և նո՛րքը դեռ երկար ժամանակ ծմրում էր արյան համը առած անփորձ լակոտի նման:

Այդ ամիս Ենոքը նկատողություն չստացավ: Նկատողությունն անգամ վերաբերմունք էր, նկատողությունից էր սկզսվիլ այն, ինչ կյանքը հունից հանել էր, և ինչի ասես չդիմեց

Ենոքը՝ Մարգոյի ուշադրութիւնը գրավելու համար: Ապար-
դուն: Ենոքը ցեխոտ շեմափայտ, ոտքի տակ ընկած ձաւարի
պարկ էր՝ Մարգոյի հայացքը լոք տալիս, անցնում էր վրայով:

Այն առավոտից վեց շաբաթ էր անցել, երբ Ենոքը, ի վեր-
ջո, ուշադրութեան արժանացավ:

— Ուզո՞ւմ ես աշխատանքից հեռացնեմ,— սպառնաց
Մարգոն ի լուր ամենքի:

— Չեմ ուզում,— խռոված քրթմնջաց Ենոքը:

— Եթե չես ուզում, պիտի մարդավարի աշխատես:

Ճար չունեի Ենոքը, սկսեց մարդավարի աշխատել: Ժամա-
նակին աշխատանքի էր գալիս, ժամանակին գնում էր, վաճա-
ռասրահում շէր ծխում, օրումեջ սափրվում էր և ամեն օր շէր
խմում, եղածը եղած է, մտածում էր, երազի նման մի բան,
կին է, ո՞վ դրանց կհասկանա, ուզեց՝ ուզածը արեց, հիմա էլ
չի ուզում՝ չի անում, ի՞նչ կարող ես անել: Վերջապես ո՞վ է
Ենոքը Մարգոյի համար, իրենից ի՞նչ է ներկայացնում նրա
դիրքի, կարողութեան, շրջապատի համեմատ: Ոչինչ՝ հասկո-
նում էր Ենոքը: Հասկանալով մոռացութեան էր տալիս, մոռա-
ցութեան տալով մոռանում էր այն հեռավոր առավոտի երա-
զանքը, թե այսուհետեւ խանութի տերը կդառնա: Թող որ չի
ներում իր կրթութիւնը, մտածել էր, ոչինչ, որ յոթնամյակի
վկայական անգամ չունի Մարգոյի թեթեւ ձեռքով դեն կնկտի
բռնակիր բանվորի պատանքը, սպիտակ խալաթ կհագնի,
ձեռքը կառնի մսավաճառի կացինը, կացնով փող կկտրի, այ-
սուհետ նրանց հետ ոտք կմեկնի, ուլքեր ավտոյով գալիս Մար-
գոյին քաղաքից դուրս են տանում, ամռանը ծովափ են տա-
նում, տանում են ուր աշքները կտրեց, որովհետեւ փողը սահ-
ման չունի, սահման չի ճանաչում, փողը վերմակդ է, ինչքան
երկար եղավ, այնքան երկար են ոտքերդ:

Մինչդեռ Ենոքի վերմակը թաշկինակի շափ էր: Ու հասարակ այդ բանը ինքը չէր հասկացել: Հասկացավ՝ սթափվեց Ենոքը: Նայեց իր վերմակի շափին, նայեց ոտքերը մեկնելուն ու ծնկները ծալեց, հազար տեղից ծալվեց, կուշ եկավ, սակվեց րաթանե իր պատանքի մեջ:

— Հիմա հասկացա՞ր խանութում քեզ ոնց ևս պահելու,— իր առանձնասենյակում հարցրեց Մարգոն:

Ենոքը հասկացել էր:

— Ու իմացած լինես, Ենոք, դու երեխա չես, ոչ էլ ես քո մերը, որ երբ ձենդ գլուխդ պցած ծիծ ուզես՝ ծիծ տամ քեզ:

Միծաղը խեղդելով, Ենոքը գլխով արեց:

— Դե պնա, Ենոք, ու սրանից հետո կաբինետս ոտք չդնես:

Ենոքը ոտքը կախ պցեց, վիզը կոտրելով նայեց առաստաղին, նայեց մզլած պատերին ու.

— Տանը... գործ-մործ չկա՞ անելու,— հարցրեց:

— Կճարվի,— փափուկ ժպտաց Մարգոն:

Ենոքը մտավ պարտադրված դերի մեջ: Խանութում, առաջվա պես, նա Մարգոյի ենթականերից էր, ենթականերից ամենավերջինն էր, որը գլուխը կախ աշխատում էր, վարիչի խըստությունն ու քմայքոտությունը խոնարհաբար տանում էր և իհայն ժամադրության օրերի առավոտը ծեքծեքում, շփանում էր խանութում, ապա քաշվում իր սև արտահագուստի մեջ և անհամբեր սպասում իր սիրո ժամին: Օրերով սպասում էր իր սիրո օրվան:

Այդ օրը Ենոքը անճանաչելի էր դառնում: Մարգոյի տանը իրեն պահում էր տանտիրոջ նման: Մարգոյի հետ վարվում էր քսան տարվա ամուսնական կյանքով ապրած, կնոջից ձանձրացած, կնոջը շարշարող, հարբեցող-բծախնդիր ամուսնու

ում է վայրիվերո. մեղեդիների շփոթով, մեղեդուց մեղեդի թռչելով, անհարկի զլելով և անսպասելի մարումներով, բայց և զարմանալի միալար ու տաղտկալի: Այդպես՝ ծաղկից ծաղիկ թռչող մեղվի ընդհատուն բզզոցն է լսվում հուլիսի միջօրերին:

Կինը հանել է գլուխը պատուհանից և աչքերը խուփ ևն: Սարահարթի տաք օդը փչում է դեմքին: Դեմքը՝ նիհարոտ, թեժաթուխ թոնրահացի գույնի, անկենդան է, ինչպես խցիկի հողմապակին: Կիզող արևի տակ, բեռան տակ, շարժիչի սըր-տամաշ ողբով բեռնատարը սողում է վերելքին: Սողում է մեղրաջրում խրված ճանճի օրհասական ճիգով, և կակղած ասֆալտի ու դողերի շփման ձայնը քաղաքի ձայներից հոգնած կնոջ ականջին հնչում է իրրե մանկուց հարազատ նվագ՝ ճըռեկների շնչահեղձ երգը երաշտից մրկված ամռան դաշտերում:

Ժամ առաջ է բեռնատարը դուրս եկել քաղաքից: Այդ մի ժամվա ճանապարհը փախուստ էր Արարատյան դաշտից, իր ասֆալտով տապակվող քաղաքից, որի կաշուն շունչը՝ հալ ընկած ձյութ, դուրս է հորդում խճուղիներով, և դրանից կարծես փրկություն չկա.

Փրկությունը հորիզոնի մոխրագույն մշուշներում ուրվագծվող լեռնաշղթայից անդին և հուսահատվելու շափ հեռու լեռնանցքն է:

— Ես քեզ ուստորան կտանեմ,— խոստացավ վարորդը, երբ լեռան թամբը անցան:

«Ուրախությունդ մեռնի» — մտքում ասաց կինը: Սարերի հովից սթափված ամուսնու ոգևորությունը նրան չէր դիպել: Ամուսնու խոստումը անզամ փուշ խոսքի արժեք չունեի, քանի

դեռ մի կասկած նրա հոգու հանգիստը առել էր. որտե՞ղ է ամուսինը անցած երեք գիշերը եղել: Արդյո՞ք բազայում է եղել: Ըի՞շտ է, որ երեք օր հերթ է կանգնել գերան բարձելու համար... Կասկածելը ժամանակավոր սփոփանք էր, նրա պրստիկ հույսն էր, թե կարող է, այնուամենայնիվ, ամուսինը բազայում եղած լինել: Իրականում նա կասկած չուներ. անցած երեք օրը ամուսինը ուրիշի հետ է գիշերել: Իսկ ինքը, միամիտ, հավատի վերջին ծվենով հուսացել էր, որ ամուսինը այս անգամ չի գնա, մարդ կլինի՝ կնոջ հետ քաղաք գալով, նրան անպատիվ չի անի: Քաղաքի ճանապարհին մտածել էր. եթե մտքին շնություն լիներ, կնոջը հետը չէր տանի: Ամուսնու ազգականի տանը, ուր երեք օր մնացել էր, մտածում էր թե այդպիսի ստորություն ամուսինը, երկի թե, չանի: Խանութներում հերթի կանգնած, երեխաների համար շորուկոշիկ առնելիս մտածում էր. «Գոնե էս անգամ չգնա, գոնե էս անգամ չանի»: Հիմա, վերադարձի ճանապարհին, խռոված, ասես ոչ թե կին լինի, որ կարող է խանդել, այլ հորից նեղացած աղջիկ-երեխա, նա տրտմորեն մտածում է. «Գոնե էս անգամ չգնար, կնոջը առաջին անգամ քաղաք էր բերել, քաղաքը տեսած չկար... Մարդ լիներ, կնոջը օտարի դռանը թողած՝ չգնար հերթ կանգներ ՆՐԱ դռանը...»:

«Մեռնի տղամարդկանց սիրտը,— հայացքը լանջն ի վեր արածող նախիրին, մտածում է կինը,— ի՞նչ սրտով են հերթ կանգնում... Ի՞նչ ախորժակով են մեկի թերմացքը մեկելը ուտում, իրար հարու տալիս, իրար կատար ծակում՝ ամեն ձեռքի տակ ճկողովառեկի համար»...

Նրանցից մեկն էլ Օֆիկն էր՝ Գոհարի երիտասարդ օրերի անպատվությունը: Օֆիկի տունը գետահովտի վարորդների

կարճատե հանգրվանն էր, ճանապարհամերձ ճաշարանի կամ բեռնաթափման կայանի նման մի բան: Սիրո բեռով գալիս և բեռնաթափ գնում էին: Եվ Օֆիկի շեմին, նրա մաշված շեմին, մրջնանոցի իրարանցումով ճակատ-ճակատի գալիս և իրար ճանապարհ էին տալիս: Այսպես՝ օրնիբուն, այսպես՝ տարիներով, մեկմեկուց շամաշելով և մեկմեկու փոխարինելով, մարդկանց աչքի առաջ և մարդկանցից շամաշելով՝ գնում էին ու դալիս .. Հներին ցիցկատար աքլորներ էին փոխարինելու գալիս...

Բայց նրանցից մեկը (և դա Գոհարի ամուսինն էր) անփոփոխ մնաց:

Անհասկանալի էր, մեռնելու շափ անհասկանալի էր, և Գոհարը երբեք հասկանալ չկարողացավ, թե աստծո չոռտի վրա ամուսնու սիրտը ո՞նց տաքացավ: Չհասկացավ, այդ ինչ-պե՞ս եղավ, որ նա, մի տղամարդ, որ կյանքում չթողեց կինը վրան մի կաթիլ օծանելիք ցանի, հանկարծ քիթուրերանը լղոզած անառակին կուլ գնաց: Կնոջը խանձարուրների լաթերով խճճեց, իսկ ինքը հազար մաղի հաց կերած չբերի հետ գնաց: Չհասկացավ՝ այդ ինչ զորավոր կախարդանք էր, որ երբ նա, գյուղից, գյուղի տղամարդկանցից կուշտ՝ թողեց ու քաղաք գնաց, Գոհարի ամուսինը հետևից գնաց...

Ու ամիսը մեկ գնում էր: Գնալիս՝ մի քանի օրով էր զնում: «Ապրանք բերելու» — ասում էր: Ձյուն-ձմեռ չէր նայում՝ գնում էր, լեռնանցքը՝ մահվան ճամփա, գյուղի վարորդներին օձով ծեծեիր, ոտքները դուրս չէին դնի շեմից, իսկ սա գնում էր... Տղամարդ էր, պիտի ճանապարհ գնար՝ Գոհարը հասկանում էր: Ու եթե տղամարդը դուրսը, ճանապարհին է, նրա սրտում մեղքի դուռը կրնկի վրա բաց է՝ գիտեր, ընդու-

նում էր: Բայց ցավը ա՛յն էր.. Եթե նա, ում մոտ ամուսինը գնում էր, աշխարհի անառակը շլիններ, գուցե թե Գոհարը ամուսնուն հասկանար: Եթե Գոհարը կույր լիններ, նրան տեսած շլիններ, եթե միայն լսելով իմանար, եթե նա հրեկի գեղեցկության տեր լիններ, եթե մի՛ քիչ թեկուզ Գոհարից լա՛վը լիններ... այդ էլ չէ՝ եթե ամուսնունը միայն լիններ, ոչ թե բովանդակ աշխարհինը,— միգուցե Գոհարը ամուսնուն ներեր: Բայց չէր հասկանում և ամուսնուն չէր ներում: Իրեն էլ չէր ներում, որ այդ անպատվությունը, ինչի մասին աշխարհը գիտեր, հնազանդ տանում էր, դեպքից դեպք ձայնը բարձրացնելուց և վերջում հուսահատ հեկեկալուց բացի՝ ոչինչ չէր տեսնում: Այդ էլ՝ իրր ըմբոստանալը, երեխաների մեծանալու հետ հազվադեպ էր դառնում: «Հերն էլ անիծած,— մտածում էր,— երկուսն էլ այլանդակ, իրար գտել են»: Սրանով էր սիրտը փոքր-ինչ թեթևանում, երբ իր անպատվության մասին մտածելու ժամանակ ունենում էր:

Մտածելու ժամանակ, իհարկե, լինում էր: Բայց ի՞նչ օգուտ մտածելուց: Եվ Գոհարի միտքը, խոհեմ իշուկի բնազդով, երբ հանկարծ սովոր ճամփից շեղվում էր, վերստին գտնում էր իր ճամփան, ընկնում էր առօրյա հոգսերի տրորված արտահեր: «Հոգին հավիտենական տանջանքի համար չէ,— հուշում էր խոհեմ կենդանական բնազդը,— այլ միայն ուրախության: Եվ եթե աստված կամեցել է, որ ուրախություն չլինի, առօրյա խաղաղության մեջ թեկուզ հոգին թող ապրի»:

Խաղաղությունը պիտի որ անհոգ կյանքում լիներ: Գոհարի խաղաղությունը հոգսերի մեջ էր:

«Աշխատող ձեռքերի հանգստությունը մտքի անհանգստություն է,— զգուշացնում էր պահապան բնազդը:— Եվ ո՞ր մտքի անհանգստությունը սրտին նստվածք է տալիս»:

Գոհարը զգում էր, որ անծիյալ այդ երեք օրը ծանրացել է սրտին: Անսովոր պարապության մեջ, անսովոր ճամփորդության ընթացքում, ամուսնու սովորական բացակայությունը, շատ սովորական դավաճանությունը նրա անսեռ կանացի միտքը գամել էր իր դժվար, անիրավված կյանքին և ցրվելու, մոռանալու ելք չկար: Սեռուուն այդ մտածմունքը ինքն իր մեջ խմորվելով՝ դարձել էր սեփական դժբախտությունը գիտակցողի՝ ինքն իրենով սնվող և ուռչող ցավագին մի վայելք և այդ վիճակից, որի մեջ ցավոտ ստիճքը ուշ և դժվար ծնված մանկան բերանը դրած մայրն է միայն լինում,— այդ վիճակից դուրս գալու ցանկություն և ուժ չկար:

Հիմա, ճանապարհամերձ ռեստորանում նստած, Գոհարը պատառ հացի անգամ ախորժակ չունի: Հայացքը սեղանին է, միտքը՝ սեղանին չի դառնում: Միտքը այնտեղ է, այն նդովալ տանը, ուր ամուսինը երեք օր գիշերել է: Գոհարը շատ կուղենար, որ դա շան բուն լիներ, բայց երևի կանոնավոր բնակարան է. խոհանոցով, պատշգամբով, ննջարանը առանձին, ննջարանի պատուհանին թանձր վարագույր, երկտեղանոց փայտե մահճակալ, կողքը՝ ցածրիկ պահարան, վրան՝ լուսամփոփ,— իսկը շնանալու տեղ... որտե՞ղ է նա այս ամենը տեսել: Հավանաբար ինչ-որ մի ֆիլմում: Բայց այդ կարգի ննջարանի տիրուհիները մի ուրիշ բան են լինում, նրանք կյանքից չեն, կյանքում այդպիսի կանայք չկան: Համենայն դեպս, Գոհարը չի տեսել: Ծվ հետո, ինչ կապ ունի նա՝ վարորդների բաժինը, հեքիաթի կանանց հետ, ինչ գործ ունի հերիտթային ննջարանի հետ, ով նրան արքայավայել այդ տունատեղը կտա: Կամ թե՛ խցիկների նեղվածքին սովոր, երկտեղանոց մահճակալն ու այդ ողջ ճոխությունը նրա ինչի՞ն է

հարկավոր: Նրան այն էլ կբավի, որ շորս պատ և տակը գետին ունենա, պինդ, անառակությունը հանդուրժող գետին...

Բայց ինչ էլ Գոհարը մտածի, շնաբուն-տան պատկերը աչքերի առաջից փախչում է: Աչքերի առաջ ինչ-որ տեղից հիշվող, խավարոտ, փափուկ ննջարանն է: Ծվ այդ տան տեղը Գոհարը շատ է ուզում իմանալ: Ոչ թե ինչ-որ բան ձեռնարկելու համար, այլ միայն որոշակիության: Միմիայն որոշակիության համար և ուրիշ ոչ մի բանի: Որովհետև անորոշությունը՝ որ ամուսինը կարող էր քաղաքի այս ծայրում էլ գիշերած լինել, հակառակ ծայրում էլ, և՛ տասնչորսերորդ հարկում ինչ-որ մի շենքի, և ինչ-որ խավար գետնահարկում, — այդ անտեղությունը (ասես նա ամեն տեղ էր եղել և ամենքի հետ էր եղել), այդ բարդ անորոշությունը խճճում էր նրա պարզ կանացի էությունը: Թվում էր՝ եթե տեղը իմանա, եթե թեկուզ մոտավոր տեղը իմանա, եթե այդ բնակարանի կահավարասուց գո՞նե մի մանրամասն իմանա (միգուցե իր անպատվությունը տեսանելի և տառապանքը անտանելի դարձնելու համար), ամեն բան կընկնի իր տեղը, և ինքը վերջապես կհանգստանա:

Հայացքը սեղանին է, միտքը սեղանին չի դառնում: Սեղանին խաշած ձուկ է՝ վարդագույն մսով իշխան, պանիր, վարունգ, լոլիկ, լվացքի օճառի եփվածքով թուխ հաց և մի շիշ օղի... և երկու լի բաժակ: Ո՞վ է այդբանը խմելու, եթե ամուսինը ղեկին է: Ակամա նայում է շուրջը, ասես մեկ ուրիշն էլ կա, որ նստելու է սեղան, բայց ուշանում է: «Ես եմ խմելու» — հանգիստ, իր վճռականությունից չզարմանալով Ֆտածում է Գոհարը: Ծարաված նայում է օդու թերատ շշին: Ուզում է խմել, բայց ձեռքերի համար ամաչում է: Ամաչում է

ծխախոտի տերևներից հավերժ սևացած ձեռքերը սեղանին դնի: Ուզում է, բայց սովոր է իր քաշած օղուն, թթի, սալորի, տանձի, հոնի բուրավետ օղուն: Իսկ խանութի օղի՝ հազվադեպ է խմել: Եթե առիթ է եղել, եթե շատ են ստիպել: Այն էլ՝ մի բաժակ: Ու այն էլ՝ զզվանքով: Բայց հիմա սեղանին թույն էլ լինի, խմել ուզում է: Թվում է, եթե մի բաժակ խմեց, իր ներսում տեղահան եղած մի բան մեկեն ու փափուկ տեղն է ընկնելու: Մտքին քաղաքի անիծյալ ննջարանն է, հեղհեղուկ, մղձավանջ երազի մի պատկեր, որ քաղաքով մեկ, երկնի ու գետնի միջև թափառում և մի տեղ չորս պատ ու տանիք չի դառնում: Մտքին նույն անհանգիստ որդն է՝ եթե տեղը իմանա, թեկուզ մոտավոր տեղը իմանա... Քաղցած, խորշանքով նայում է սեղանին: Առաջը թերմացք են դրել, մի ուրիշ, մի ուրախ սեղանի թերմացք և ինքը պիտի ուտի: Ուրիշի հետ քաշած ուրախությունը իր հետ են շարունակում: Այդ տմարդի վերաբերմունքը հնարավոր չի տանել: Աչքերը լցվելու վրա են: Զեռքը տանում է աչքերին... «Ամոթ է» — սթափվում է հանկարծ և արցունքները սրբելու պատրաստ ձեռքը մեկնում է բաժակին: Գոհարի ձեռքը դողում է: Դողով ու դժվար խմում է օղին: Մի պատահ հաց է ծամում: Ծամում է երկար: Արցունքը կուլ գնալ կարող է, թերմացքը չի գնում... Ինչ արած, մտածում է, միշտ էլ այդպես է եղել, դրսի ուրախություն փշրանքներն է ամուսինը տուն բերել: Դուրսը, շրջապատի մեջ, սեղանների զարդ լինելով, իր սեփական տանը մարդավարի ուրախանալու, կնոջն ու երեխաներին ուրախացնելու ժամառակ չի ունեցել...

Գոհարը մտածում է. եթե այնպես պատահեր, եթե կյանքը այնպես դասավորվեր, որ ամուսնու հետ շուտ-շուտ ճանա-

պարհ գնար, եթե գոնե մեկ-մեկ գնար, եթե այնպես լիներ, որ դաշտի աշխատանքից աչք բացելու ժամանակ ունենար, եթե երբեմն ազատվեր տան գործերից՝ խոզանոցից, հավաբնից, գոմից, կարողանար՝ ձեռքերը հաներ լվացքի տաշտից; կարողանար՝ ամուսնու հետ մարդամեջ ելնել, — եթե միայն այսքանը հնարավոր լիներ, երեկ թե իրենց հարաբերությունն այնպիսին չլիներ: Երեկ թե հարկավոր է, որ մարդ ու կին միայն երեսնաներով չկապվեն, միայն առտնին հոգսերով չկապվեն: Մարդ են, չէ՞: Օտարները, օտար տեղով, երբ մի անգամ միասին սեղան են նստում, ինչ-որ բանով իրար կապվում են: Ինչո՞ւ իրենք էլ այդպես չլինեն, ընտանիքից, երեսնաներից, անկողնուց բացի մի ուրիշ, մի մարդկային կապվածություն չունենան: Ընդամենը այսքան մի բան. ամիսը մեկ նստեն այսպես, իրար դեմ-դիմաց, որպես հավասար սեղանակից, խոսեն հազար ու մի դատարկ բաներից և մի ուրիշը նրանց խմիչք և ուտելիք մատուցի:

Երկրորդ բաժակից հետո Գոհարը մտածում է. հերն էլ անիծած կյանքի, առաջին անգամ այսպես սեղան են նստել, որ ինքը հոնքերը կիտեց, ի՞նչ է փոխվելու: Տասնհինգ տարի ու չինչ չի փոխվել, հիմա ի՞նչ է փոխվելու: Ամեն անգամ այսքան հոգատար չեն լինում իր հետ, փոխանակ վայելի, մտքից ինչ ասես չի անցնում... Իսկ գուցե ոչ մի ննջարան էլ չի եղել: Գուցե ամուսինն իսկապես ուրախ է, որ կնոջ հետ ճանապարհ է գնացել: Ծվ՝ ռեստորանում կնոջը հյուրասիրելու համար է, գուցե, ուրախ: Ուրիշ ե՞րբ է եղել, որ ամուսինը իր ձեռքով նրա ափսեն ձուկ դնի, իր ձեռքով աղ ցանի... և ընդհանրապես այսքան ուշադիր լինի: Ուրիշ ե՞րբ է եղել: Ինչո՞ւ մի անգամ էլ ինքը չվայելի, ինչո՞ւ մի անգամ էլ իրեն ռեստո-

բան շտանեն: Ումի՞ց է պակաս, գրողը տալամարդկանց տանի...

Վերջին բաժակի վրա Գոհարը մեղամաղձոտ է դառնում. էթե կյանքը ուրիշ կերպ դասավորվեր, էթե հայրք ինչու երեխա չունենար, և ինքը դպրոցը շթողներ վաստակելու համար... Եթե ուսումը շարունակեր ու քաղաքում ամուսնանար... Եթե իր սերը մի ամիս շուտ պրծներ բանակից ու հասնէր խրեն...

Աչքերի մեջ տաք ու տամուկ մուծ, Գոհարը նայում է շուրջը: Ավտոբուսից իջած, ավտոբուսից ուղացող, ինչ-որ ջրբեր խմող, ինչ-որ վոդկ ուտող, գզալներին փչող-շտապող մարդիկ... Եվ ամուսնու բացած սեղանը Գոհարին դուր է գալիս: Ռեստորանում նստելը, մատուցողի վազվրձոտութիւնը, իրենց ծառայելը՝ անչափ դուր է գալիս: Այս բուք թմրությունը, որ իջել է ուղեղին, նրան դուր է գալիս... Միայն թե, մտածում է, վեր կենալիս հանկարծ շօրորվի, հանկարծ չդիպչի մի բանի՝ ամուսնուն խայտառակ անի... Դուրս գալիս բռնում է ամուսնու թիւը, ամուսնու թիւ բռնած՝ նրան դուր է գալիս...

— Հարբած եմ, — թեանցուկ քայլելիս թոթովում է Գոհարը և ակամա ժպիտով ձգվող բերանի անկյո: նները հավաքել չի կարողանում: — Հարբած եմ, — ասում է ավտոմեքենային մոտենալիս: — Երեխեքը վրեւ կծիծաղեն, — ասում է խցիկում նստած և ինքը անձայն ծիծաղում է:

Ներողամիտ-ծաղրող-քաջալերող հայացքով, ինչպես հարբեցողն է առաջին բաժակը խմող պատանուէն նայում, ամուսինը նայում է Գոհարին: Մեքենան պոկվում է տեղից: Գոհարի աչքերը խուփ են: Իրանը դեռ ղգաստ ու ձիգ է, բայց դուրսը, թիկնակին հետ ընկած, աջուձախ ճոճվում է: Մտքին սեղանն է, սեղանի մոտ՝ ինքն ու ամուսինը: Հետո՝ մի ուրիշ

սեղան՝ նա և ամուսինը. հետո նույն սեղանը՝ երեքով՝ ինքը, ամուսինը, նա. ու դարձյալ իրենք՝ երկուսով. ու դարձյալ ներանք՝ երկուսով. դարձյալ՝ երեքով. ապա և վեց հոգի՝ ինքը, ամուսինը, և չորս երեխաները՝ համեղ ձուկը խփշտելիս... Ու նորից վեցն են՝ առանց Գոհարի. հետո էլ բոլորով ինքը, ամուսինը, նա և չորս երեխաները. ու նորից մնում են երեքով՝ ամուսինը, ինքը, նա... Նա, ինքը ամուսինը... ինքը, ամուսինը, նա...

ՈՂՈՐՄԻ ՀՈԳՈՒՆ ԳԱՂՈՒՍԻ

Պատմելիս Քնարը ամոթից գետինն է մտնում... Ե՞րբ էր տղամարդու հետ այդպիսի բաներից խոսել, Բայց թե՛ դանակը ոսկորին է հասել, ի՞նչ անի: Դե, ասենք, թաղայինը՝ ինչ տղամարդ, իշխանություն է, Քնարը ինչո՞ւ պիտի ամաչի: Ով որ ամաչելու տեղ ունի, չի ամաչում, փեշերը գլուխն է գցել, ուրիշներին էլ քոծ է պահում: Ինքը էդ-էդ-էդ... Քնարը ամոթից երեսը շրջում և ասում է՝ լրբի ի՞նչն է, որ ամեն եկողի առաջ դուռը բաց է անում, ամեն գնացողի հետևից դուռը ծածկում է, միջանցքը սրբում է օրը յոթ անգամ, իսկ էդ անառակը՝ իր մահճակալին չոված-փոված ծխում է, վեր էլ չի կենում որ իր շների առաջ դուռը բաց անի: Դրանք գալիս ու գնում են, իսկ սա պառկած է, վեր կենալու ժամանակ չունի... Ժամանակ տալի՞ս են, որ տեղից վեր կենա:

Թաղայինը լսում էր, լսում, ծխում էր ու ծխում և մի տեսակ ժպտում էր. ոչ այն է ժպտում էր, ոչ այն է չէր ժպտում, և այդ «ոչ այն է» մոտիկից Քնարը մի բան հասկացավ, որ

կամ բոլորովին արդարություն չկա, կամ թաղայինի ու նու-
նիկի միջև մի բան կա: Եվ Քնարը թաղայինից դենը չգնաց:
Թաղայինից վեր իշխանություն չգիտեր:

Ահա ժամը տասնմեկն է ու նրա քունը չի տանում: Ա-
կանջները բամբակ է խցկել ու պառկել մահճակալին: Բամ-
բակ չխցկի՝ ի՞նչ անի: Գալիս են հարբած, հետներն էլ լակե-
լու բան են բերում, շշեր են ջարդում, իրենց թո՛ղ ու բո՛հի
ձայնն էլ իբր կտրելու համար՝ ռադիոն են միացնում: Խոսելիս
լինի, երգելիս լինի, գիշեր-ցերեկ միացրած է ու դղրդում է:

... Ողորմի հոգուն Գալուստի: Սուսի՛կ, խելո՛ք, միանգա-
մից վրա պրծնել չգիտեր, քաշվելով կնստեր մահճակալի եզ-
րին, շորերը հագին, ձեռքը սրտին դրած ու «Քնար ջան, էլի
ցավը բռնեց» — կասեր... Կուրանան Քնարի աչքերը, հիվանդ
մարդու խաթրը ո՞նց շառներ, գլուխը ո՞նց շղններ գոգին ու
լշոյեր, մի երկու քաղցր խոսք շասեր: «Տունդ էլ հո ցո՛ւրտ
չի, տնաշենի աղջիկ» — սրթսրթալով ասում էր Գալուստը:
Քնարի սիրտը քարից էր լինելու, որ ծոցը շառներ էդ որբին:
Ով Գալուստի ընկնավոր կնկա նման կնիկ ունենար ու սիրաը
չցավեր: Սիրտն էլ կցավեր, կմրսեր էլ, հոգին էլ կավանդեր
աստծուն... Ողորմի հոգուն Գալուստի: Սուսի՛կ, խելո՛ք: Չէթե՛
սրանց նման, ամուսնու նման՝ միշտ փնթփնթան ու բողոքա-
վոր... Ա՛հ, հոգուն մեղք է անում՝ ամուսնուն այսպես հիշե-
լով: Նա էլ մեռավ, ողորմի նրա էլ հոգուն: Երկու ամիս
փնթփնթաց, շարշարվեց, քրտնեց, մրսեց, մեռավ:

Չորս տարի Քնարը տղամարդու երես շտեսավ: Չորս տարի
ամուսնական առաջին օրերի զզվանքը շանցավ: Ու երբ Գա-
լուստը մի օր հայտնվեց կաթկուտից փախած ու Քնարի
շեմին կծկված կատվի ձագի նման, Քնարին ոչինչ հարկավոր

չէր: Տղամարդ էլ հարկավոր չէր: Բայց սփոփել էր պետք անբախտին: Չմայրացած՝ մայրական գորով տածեց որբի հանդեպ: Մի տարի եկավ-գնաց Գալուստը, մի տարի ձեռքը բռնելուց ու գլուխը Քնարի գոգին դնելուց դենը չգնաց: Ու մի օր էլ մրսեց. «Չեմ ուզում տուն գնամ,— ասաց,— վախենում եմ էն ջաղուն դեղ տա սպանի»: Եվ Քնարը չթողեց, որ Գալուստին սպանեն: Պառկեցրեց իր մահճակալին, ինքը չոր թախտին պառկեց: Մի օր, երկու օր՝ հիվանդը չքրտնեց: Բալի մուրաբայով թեյը չօգնեց, դժշարը չօգնեց... Խնչ աներ Քնարը... Քնարը ետ ծալեց վերմակը ու պառկեց Գալուստի կողքը՝ շորերով-բանով: Հիվանդը դեպի վատն էր գնում, և Քնարը երկու օրից շորերը հանեց: Առավոտյան Գալուստը ուտել ուզեց: Երեկոյան անկողնուց ելավ, բայց մարմինը այնպիսի մի ցուրտ էր մտել, որ շաբաթը երկու անգամ սրթսրթալով գալիս ու սկսում էր ձեռքը սրտին դնելուց:

Երբ Գալուստը մի շաբաթ չերևաց, Քնարը մտածեց, որ խեղճը կմրսի կմեռնի: Երեք շաբաթ անցավ՝ չերևաց ու Քնարը հաստատ որոշեց, որ Գալուստը մեռել է: Հոգեհացի փոքրիկ սեղան գցեց, մի շիշ գինի բացեց, ողորմաթասից կտւմ արեց և շիշը դրեց թարեքին, որ քացախ դառնա: Եվ միայն մի տաբի հետո լուր առավ, որ Գալուստը երկու ամիս առաջ մեռել է: Մրսել է, չի քրտնել, չի քրտնել ու մեռել է:

Այդ օրվանից որոշեց տղամարդկանց հետ գործ չունենալ: Մեկ է, իր հետ լինեն՝ մեռնում են, չլինեն՝ մեռնում են, քրտանեն էլ՝ մեռնում են, չքրտնեն էլ՝ մեռնում են... Բայց խոսքի տւերը չեղավ: Չեղավ, որովհետև աստծու խեղճերը անպակաս են: Ուր էլ որ գնաս, աշխարհի որ ծայրն էլ հասնես, խեղճ ու կրակ, ջրատար տղամարդու կպատահես: Քնարը, ասոված

ինքը վկա, աշխարհի ժայրը հասավ, հասավ Ղրիմ, քեռու որ-
րևայրուն տեսության, քսան օր մնաց ու մեկին մահվան դռ-
նից ետ բերեց: Իրեն գինուն էր տվել տնավերը ու ամեն հար-
կելով լաց էր լինում: Ասում էր. «Քնար, աջ ոտքս ցավում է»: Ախր, աջ ոտքը շուներ, շունեցած ոտքը ո՞նց կցավի, զարմա-
նում էր Քնարը: «Հենց էդ է, որ չկա ու ցավում է, էլի՛,—
մորմոքվում էր Զաքարը,— էդ շեղած ոտքիս տեղն է ցավում,
տե՛ղը...»: Ողորմած տեր, Քնարին նիրտ տուր՝ էս ցավին դի-
մանա, խելք տուր՝ հասկանա, էս ի՞նչ պատիժ է, որ խեղճ
տղամարդկանց գլխին ես բերում: Ոտքը առնում ես, ցավը՝
թողնում, որ ի՞նչ: Մարդ ունեցածի ցավի՛ն չի դիմանում, շու-
նեցածինին ո՞նց դիմանա: էդ ցավին տղամարդը ո՞նց կդի-
մանա...

Այս մեկին էլ սիրեց Քնարը:

Կյանքից բան չէր ուզում. աստծուց մոռացված տղամարդ
լիներ, ինքը տեր կանգնեի, կրակ ու պատիժ կնոջ ձեռքից
կախվել ուզեցող լինեի, դարձ Քնարը գթության քույր լինեի:
Թե պատահեր, վիշտն ու հիվանդությունը դարմանելու ուրիշ
ճար չլինեի, Քնարը իր գիրկը կառնեի: Եթե աստված իրեն
կին է ստեղծել, ուրեմն խեղճ տղամարդկանց համար է ստեղ-
ծել: Եթե իր որբերը առանց էդ բանի ոտքի չեն կանգնում,
աստծու տվածը ինչո՞ւ խնայի: Եթե իր գիրկը խնայի, Գա-
լուստի նման ջրատար տղամարդիկ իրենց ո՞ր ջուրը դցեն...

Թաղայինը ասում է. «Արի տանդ դուռը փոխենք»: Ինչի՞
համար փոխի: Տանհինդ տարի էս դռնով է ելումուտ արել,
հիմի բունի ու փոխի, տեսնողները ի՞նչ կասեն: Լսողնե՛րը ինչ
կասեն: Չե՞ն ասի՝ միտքը ծուռ է... Ասենք թե՛ ինքը դուռը
փեխեց, ուրիշ դուռ բացեց: էդ դեպքում ո՞վ է դեղնակտուց
տղերքին շեմից դուրս քշելու: Գայթակղության էդ շեմից:

Պատահում է, Քնարը դուռը բացում ու շեմին տեսնում է բեղերը նոր ծլած մեկին. «Գնա՛, գնա բանիդ, երեխա» — ասում ու դուռը վրա է բերում քթին: Դուռը նորից է ծեծում, եթե համարձակն է, իսկ Քնարը սպառնում է. «Գնա՛ ասում եմ, մոտը մարդ կա, հարբած, աչքերը արյուն կոխած, կըսպանի ու աչքն էլ չի ճպի»: Ինչ սուտ ասես չի ասում, միայն թե էդ դեղնակտուցները խոտոր ճամփից հետ կանգնեն:

Ականջների մեջ բամբակ կա, բայց լսում է: Լսում է, բայց չլսելու է տալիս: Չէ՛է՛, պնդերեսն է անամոթը, հիմի շենքը ոտքի կհանի: Չբացես, փողոցն էլ ոտքի կհանի: Քնարը ականջների բամբակը հանում, թոնթորալով դեպի դուռն է գընում: Չլինի թե էդ լիրբն իրենից առաջ ընկնի: Ով գիտի ինչ կաթնակերն է, կքաշի կտանի, ճամփից կհանի...

Միտը գուշակել էր. լակոտի մեկն է: Շենքի երեխեքից, բանակից նոր եկած, բայց անունը չի հիշում: Կամ գուցե չի՞ իմացել... Ինչքան էլ փոխվել է: Մի մատ երեխա էր, որ բանակ գնաց, հիմի բեղեր է պահել, խմիչքի հոտն էլ բերանից փչում է:

— Բարով ես եկել, — ասում է Քնարը, ու անմիջապես էլ զգում է, որ բարի գալուստ մաղթելու համար պահը հարմար չէր:

Տղան դռան արանքից խցկվում և հանդիպում է Քնարի պինդ կրծքին:

— Չգնաս, հորդ կասեմ:

Տղան ուզում է շրջանցել Քնարին:

— Չգնաս, մորդ կասեմ:

Տղան ուզում է շրջանցել և չի ուզում: Առաջ է մղվում և հրա հարբած ուղեղին ավելի հարմար է թվում Քնարի կրծքե-

րի միշտվ անցնել: Քնարը նահանջում է. իր կրծքերը պողա-
հարելու համար շեն... Բայց երբ նահանջելու տեղ չի մնում,
Քնարը կանգնում է նրա դեմ՝ կուրծքը պարիսպ ու բերդ: Չի
թողնի: Ախր, լավ է հիշում, մի մատ երեխա էր, հիմա էլ մի
մատ երեխա է, հագիվ քսան տարեկան...

— Մտառ մարդ կա, հարբած, աչքերը արյուն կոխած, կըս-
պանի, աչքն էլ չի ճպի:

Չէ՛է՛, սա վախեցողը չի: Տգամարդ է դառել՝ խնդմնդում է:
Քնարը սրան վախեցնո՞ղը չի:

— Կսպասեմ,— վերջապես խոսում է տղան ու ճոճվում
Քնարի ձիգ կրծքերի առաջ:

Բայց սպասողը չի: Աչքերից է երևում, որ սպասողը չի:
Հենց որ Քնարը ոտքը իր շեմից ներս դրեց, կծկի նունիկի
սենյակ: Արյուն կլինի: Ջահել տղա է, տաքարյուն, էն մեկն
էլ՝ կերած-խմած, աչքերը արյուն կոխած... Չի թողնի: Թող
կայծակնահար լինի, թե թողնի:

Քնարը, իսկն ասած, չգիտեր էլ՝ այնտեղ մարդ կա՞, թե
չկա: Բայց թվում է, որ կա: Չի կարող չլինել: Քնարը նույն-
իսկ համաձայն է, որ տղան գա իր սենյակ՝ սպասի: Ժամա-
նակ կանցնի, չարքերը փորից դուրս կգան, կհամոզի, որ թող-
նի գնա: Թող սպասի:

Սպասում է: Ինչ սպասել, ինքն իրեն ուտում է: Քնարի
քարոզներին ականջ չի դնում: Այսինքն, ականջ դնում է, բայց
Քնարը հո լավ գիտի, որ ասածը տեղ չի հասնում, մի ական-
ջից մտնում, մեկեւից դուրս է գալիս: Մխում էլ է անիրավը:
Քնարի սենյակում ո՞վ էր ծխել: Գալուստը իր մոտ եկավ-չե-
կավ՝ ծխելը թողեց... Հիմի էլ խմել ուղեց: Հարսանքատո՞ւն
է, ինչ է սրա համար: Շիշը գրպանից հանել, բաժակ է ու-

զում... Ինչ արած, Քնարը բաժակ էլ կտա: Հետո մի բան կմտածի:

— Խմենք:

Խմենք: Այսինքն Քնարն էլ խմի: Պակասը էդ էր: Չլինի՞ մտածում է, թե Նունիկի տուն է մտել, ոչ թե Քնարի... Եթե չխմի, ինչ կանի... Եթե չխմի, ասում է, կմտնի Նունիկի տուն, արյուն կանի: Դավաճանության համար: Բանակ գնալուց առաջ ասել էր՝ լակոտ ես, մեծացիր, հիմա՞ ինչ է ասելու: Գիտի, որ բանակից եկել է, ինչո՞ւ իրեն չի սպասել: Չէ՛է՛, արյուն կանի: Իր հոր արևը վկա, իր մոր արևը վկա, Նունիկին էլ կմորթի, սիրեկանին էլ...

— Ինձ էլ կսպանեմ:

Քնարը խմում է ու ձեռքը գցում ջրամանին. քանի տարի բերանը խմիչք չէր առել:

... Հիսուս Քրիստոս, մի բաժակ էլ է տալիս: Մեկի լեզվի համը բերանում, մեկելն է տալիս: Չխմի՞ արյուն կանի... Ոչինչ, Քնարը էս փորձանքին էլ կդիմանա, միայն թե արանքից մարդասպանություն դուրս չգա:

... Տղան խմել ու արտասվում է:

Կուրանան սրա մոր աչքերը, — մտածում է Քնարը, — խեղճ, օփոփանքի կարոտ տղամարդիկ աշխարհը լցվել են: Էս ջահել տարիքում ի՞նչ որդ է սիրտը մտել: Ինչ պատահություն էր, որ Քնարը բացեց դուռը, ասածո որբը ճամփից շեղվելու էր...

Աստծո որբը ձեռքը գցում է Քնարի իրանին, գլուխը դնում աղբրերին և Քնարի սրտում այնպիսի դորով է արթնանում, որ չի նկատում կամ չնկատելու է տալիս, որ տղայի ձեռքերը տհաճանդիստ են: Որ ձեռքերը իջնում են, խորանում են... Քնարի գթառատ հոգու մեջ:

ՉՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀՈՎԻՏ

Մեր բախտը չբերեց, մեզանից առաջ Անժիկ էր եղել, մեզանից առաջ եղել էր մի հրաշք աղջիկ և դպրոցի ճանապարհը՝ Շենից Դերեղաշեն, տոն էր եղել մեզանից մեծ տղերքի համար։ Մենք նրանցից կուշտ էինք, մեզանից մի քանիսը նույնիսկ վերարկու ունեին, բայց... Աստված նրանց Անժիկ էր տվել։ Եվ նրանք՝ վտիտ, անվերարկու, ձեռքները հերթով Անժիկի գրպանը դրած էին ճանապարհ գնում։ Պատճառը ցուրտը չէր, նրանց ձեռքերը մեկընդմիջտ սառել էին՝ դարձանը պիտի տաքանային։ Պարզապես, այդպիսի մարմին, այդքան մատչելի մարմին Շենում չէր եղել։ Մարմինը մուշտակից տաք, մուշտակը՝ մարմնից, մուշտակը՝ փաղաքուշ, կանացի, մուշտակով կինը հմայքն ունի էգ գազանի, և մեզանից մեծ տղերքը գերի էին այդ էգ գազանին։ Ձեռքերը դադար չունեին մուշտակի գրպանում, ձեռքերը տաքանում էին, տաքանալով խլրտում էին իրենցից անկախ, գրպանդ դրած փոքրիկ, մրսած սրբաբաժի նման, երախտապարտ քսմավում էին տաք ու ապավեն մարմնին, և տղերքը աշխարհում ամեն բան մոռանում էին։ Տաս տղա, հինգ կիլոմետր ճանապարհ՝ հինգ-վեց ոլորան, ձեռքները փոխնիփոխ Անժիկի գրպանը դրած գնալով ամենքին հասնում էր կես ոլորան... Եվ իհարկե նրանք «մարդ չդառան»։ Անժիկը շթողեց։ Նա ժամանակ չունեի սովորելու և ամեն ամառ վերաքննություն ունեի։ Եվ ամեն ամառ վերաքննություն ունեին մեզանից մեծ տղերքը, որովհետև նա ծնվել էր շքախմբով ապրելու համար։ Եվ շքախմբից յուրաքանչյուրը, որպեսզի կառկածի տակ չլինի վերաքննություն հարցը, որպեսզի տարեվերջին ուսուցիչները խղճի խայթ չըզ-

զսն դրական շնշանակեն,— դասերին օրումեջ էին նստում կամ շաբաթը երկու անգամ: Անժիկից առաջ էլ մի բան չէին մեղանից մեծ տղերքը, բայց նրա գալով՝ ուսման հետ լրիվ թշնամացան: Նրանք քուն էին մտնում մտածելով, որ Անժիկին դպրոց են տանելու, դասերին մտածում էին, որ նրան առն են տանելու... և չգիտեին, ի՞նչ իմանային, որ նրան՝ կոկ ու կանացի, կարճփեշ-տաք-մատչելի, իրենց իղձերի միջով, տղայական սարսուռների միջով ընծա և ղոհ են տանում չափահաս տղամարդկանց: Այդ երանելի օրերից նրանց միայն մի բան է մնալու՝ Անժիկի մտերմիկ մարմնին հպվելու հուշը: Ծվ մեզ պատմելու են, մեզ միշտ պատմելու են. աշնանը, երբ Սումբատով մեծահարուստի նախահնդափոխական այգու մանրիկ արմավը փոքր-ինչ կակղում էր, Անժիկը դպրոցից տունդարձի ճանապարհին, տղերքին հերթով շալակում, անց էր կացնում այգին բոլորող առուն: Անժիկը մեղանից մեծ տղերքից մեծ էր երկու տարով, եթե չշալակեր անց կացնելու առուն, տղերքը պաղ ջուրը մտնելով, գուցե թե թութաբորբ կաշնին՝ մեռնեին : Հետո էլ՝ տղերքը փողքերը քշտելու էին, որ մտնեն ջուրը, իսկ Անժիկը, որ գուպա չէր հագնում, մինչև անգամ եթե սրունքները կապտեին, միայն կոշիկներն էր հանելու և մեկ էլ փեշերն էր հավաքելու, եթե կարիքը լիներ: Ուրեմն՝ նրա համար հեշտ էր: Նա միայն կոշիկներն էր հանում և ծանծաղ, ծնկահար ջրում համենայն դեպս քշտում էր թիզուկես փեշերը: Այսպես՝ ավագ քոջ նման, Անժիկը բոբկանում, տղերքից մեկին շալակն առած մտնում էր առուն: Ու իբր քշան է ջուրը՝ դրա համար կամաց է գնում, իբր ջրի տակ քարերը սուր ու լպրծուն են՝ դրա համար զգուշ է գնում,— չորս քայլ լայնք ունեցող գետակը անցնում

էր հինգ-վեց թուպեում: Իսկ շալակի բեռը ծնկներով գրկում էր նրա հարմար կոնքերը, ձեռքերը փաթ էր տալիս վզովը ու իբր շի կարողանում շալակին մնալ՝ հա՛ ցած էր սահում... Անժիկը խտուտից գալարվում էր, սրունքները ջրի մեջ երերում էին, ընթացքը գնալով դանդաղում էր, շալակի բեռն էլ հեռում էր, թեպետ ինքը չէր բեռնակիրը, ինքը հաճույքից հալվող բեռն էր: Իսկ ափին, հերթը հետուառաջ գցելով, մոլեգնում էր տղաների խումբը: Անժիկը, անբեռ, գետակը անցնում էր մի քանի ոստյունով: (Արմավը հասնում է նոյեմբերին, իսկ նոյեմբերին Դեբեդի ջուրը, ստորին հոսանքներում անգամ, կտրում է մարդուս ոտքերը):

Հերթը հասնում էր գետնախնձորին: Գետնախնձորը հողի տակ ապահով մնում է մինչև գարնան ծիլ տալը, մինչև սինձ ու թրթնջուկի, ծիրանի ցողովի ժամանակը: Այդ ամբողջ ժամանակ Անժիկը փեշերը քշտում անցնում էր սառույց կապած գետակը և տղերքը հերթով, հեքով նրա շալակին հասունանում էին: Մենք վայելում էինք Սումրատով մեծահարուստի նախահեղափոխական ու լքված այգու բարիքները և մեծանում էինք: Այգին պահակ ուներ, բայց քանի որ մթերման պլան չուներ, պահակն էլ պահակ չէր, այգում իր խոզերն էր պահում, մեր թողած միրգուպտղով՝ իր բազմանդամ ընտանիքը: Այն ժամանակ, երբ տղերքը չոր ոտքերով անցնում էին առուն՝ այգին թալանելու, կոթիգյուղցի պահակ Սեդրակ քեռին մի թփի տակ նստած՝ միայն իրեն հայտնի ղզացումով նայում էր Անժիկի ճերմակ ոտքերին: Անժիկից առաջ այդքան բարի չէր եղել Սեդրակ քեռին, Անժիկից հետո էլ բարի չէր և ղույզ շներով հալածում էր անտեր մնացածներին:

Անժիկը վտիտ չէր մեր քոսոտ քույրերի նման, նման չէր

Սեդրակ քնռու անսնունդ աղջիկներին: Կայարանից էր եկել՝ աչքարաց տեղ էր, հայ, վրացի, ռուս, թուրք, ասորի, գերմանացի ազգեր էին ապրում և դրանցից մեկից կամ թե զնացքից հինգ ըոպենով իջած մեկից ծնվել էր Անժիկը: Բայց հայերն էր խոսում: Մայրը հայ էր՝ էլյա գրքային, տարաշխարհիկ անունով, այդ տարիների համար շատ էր սպիտակամաշկ ու խնամված, երևում էր՝ ամուսնուն պատերազմ ճանապարհելուց հետո պատերազմի ու հետպատերազմյան դժվար տարիները ապրել է առանց նախապաշարումների, և նրանից պիտի որ Անժիկ ծնվեր: Եվ զնացքից հինգ ըոպենով իջած մեկից պիտի որ Անժիկ ծնվեր: Որովհետև հապճեպ սարքած պատը տղամարդու ձեռքի տակ պատրաստ է փլվելու: Պատը պիտի պատ լինի, իսկ եթե պատը հենց միայն այն է պահում, որ սպասում է փլվելու, պատահական մի ձեռք նրան կդիպչի:

Անժիկի արյունը ուրիշ արյուն էր:

Եվ ահա այն մեկի իջնելուց տասնհինգ տարի հետո մի մարդ էլ էր իջել զնացքից, նրանցից, որ կյանքում մի անգամ իջնում են նման կայարաններում և նորից զնացք նստելով՝ գնում ձուլվում են շորս միլիարդ անդամ դանդաղածին: Գնացքը կանգնել էր երկար, մարդը՝ սափրված, ջահել, մեծ-հեռավոր քաղաքների հագուստով-կապուստով, տեսել էր ցանկապատին հենված աղջկան և զգացել էր, որ նա չի ուզում տուն գնալ և արտասովոր մի բան է ուզում: Գնացքի վերջին վագոնից էր մարդը: Վերջինը կանգնում է կառամատույցից հեռու, ոլորանի վրա, այստեղ տները փայտաշեն են, խառնիխուռն և այնքան մոտ երկաթուղուն, որ թվում է՝ եթե երկու զնացքների միջոցը քիչ էլ երկարի, կկտրեն կանցնեն երկաթուղին ու կտարածվեն գծերի այն կողմի ղոներին: Տները հակված են

երկաթուղուն, ինչպես երևելի անձանց դիմավորող ամբոխ։ Այսինքն, ոչ թե դիմավորող, այլ միայն ակնածալից հայացքներով գնացքը ուղեկցող ամբոխ, որովհետև երևելի անձիք չեն իջնում այսպիսի կայարաններում, չեն իջնում, որովհետև երևելի անձանցով թե առած գնացքները չեն կանգնում այսպիսի կայարաններում։ Բայց կառամատույցներին ժողովուրդ պետք է, թե չէ՝ ինչի՞ նման կլինի, որ նրանք բարեհաճեն տնցնել մեր կայարանով, իսկ մէնք մեր տներում նստած՝ անփույթ, անհարգալիր հաց ու սոխ ուտենք մեզ համար... Մի խոսքով, այստեղ տները այնքան են մոտ գնացքներին, ինչքան հանդիպակաց գնացքները իրար։ Հանդիպակաց գնացքների պատուհաններից մարդիկ իրար են նայում ակվարիումի ձկան համր, տարտամ հետաքրքրասիրությամբ։ Այդպես էլ՝ կանգնած գնացքների պատուհաններին են նայում փայտաշեն տների լուսամուտներից։ Նրանք սովորում են անցնող գնացքների դիվային դղրոցին, նույնիսկ քնում են գիշերները, որ անըմբռնելի է երկաթուղուց մեկ կիլոմետր հեռու ապրողների համար, միգուցե համակերպվում են անշարժությանն անգամ՝ ճնալնթացների սլացքից քար կտրող իրենց վիճակին... իսկ ովքեր չեն համակերպվում, դուրս են գալիս տներից և այսպես, Անժիկի նման, սպասում են ինչ-որ արտասովոր բանի։

Վերջին վագոնից իջած մարդը հասկացել էր Անժիկի թախիծը։

— Նե՞տ լի տուտ ու վաս բիբլիոտեկի, — հարցրել էր մարդը՝ թիկունքը բռնած առ բռնակ շարժվելու պատրաստ գնացքին արած։ Անժիկին դուր էր եկել նրա անվախ կեցվածքը, միայն դուր չէր եկել տխմար հարցը։ Բայց տղամարդը, ըստ

երևույթին, գիտեր, որ կարևոր չէ՝ կանանց ինչ ես ասում, կարևորն այն է, որ ինչ-որ բան ասես: Այսինքն՝ ճիշտը հենց այն է, որ արտառոց բան ասես: Համենայն դեպս, մի բան հաստատ գիտեր. որ խուփքերան տղամարդը կնոջ համար դիակից էլ վատ է: Իսկ Անժիկը կին էր: Անժիկի կանացիությունը սպասում էր, որ ինչ-որ մեկը գա ու իրեն հայտնագործի: Ինչ-որ մեկը, օտար մի աչք, պիտի գա ու աղջկա մեջ կինը հայտնագործի:

— Այստեղ գրադարան չկա՞, — հայերեն էր հարցրել մարդը:

Անդրկովկասի ճանապարհներին միշտ էլ կպատահես այդպիսի մարդկանց: Հավասարապես ազատ խոսում են վրացերեն, հայերեն, ադրբեջաներեն, ռուսերեն և լեզվից ազգությունը կռահել չես կարող: Կարող են ասորի կամ հրեա լինել:

— Մը,— պատասխանել էր Անժիկը, և նրա պատասխանում օտարականը զգացել էր գրքերի հանդեպ աղջկա զրգվանքը: Զգացել էր, որ աղջիկը իր շուրթերին կպած դմասերմի կճևպների պես թքած ուներ Տրիստանի և Իզուդալի սիրավեպի վրա: Սիրային վեպերով տարվելը պիտի որ զուգադիպած լիներ կյանքի այն շրջանին, երբ Անժիկը կարգին կարդալ էլ չգիտեր:

... Իսկ նա չի՞ ուզում հանդեսներ նայել. պատկերազարդ արտասահմանյան, փայլուն... Անժիկը նայել էր հեռու կառամատույցին: Եթե երեկո լիներ, շրջակա ավանների լոթիները պիտի ճեմելիս լինեին գնացքի առաջ, ամենօրյա մի արարողություն, ինչով պահպանում էին կայարանի վրա իրենց բաժին ազդեցությունը հակառակորդ խմբերի ոտնձգություններից: Հիմա կեսօր էր, մի քանի դեռահաս միայն աթլորանալու

վարժանքներ էին անում և մեկ էլ կայարանի հերթապահն էր՝
թիկունքով կանգնած:

Անժիկի արյունը ճամփորդ արյունն էր:

Նա ուշքի էր եկել հանդիպակաց գնացքի մեջ, վագոններից մեկի նախամուտքում, ամսագրերը թևի տակ, բռնացքները շրջազգեստի փոքրիկ գրպաններում սեղմած և մի հին հարյուրանոց բռան մեջ:

Նրա աչքերը շոված էին զարմանքից:

Մեր բախտը չբերեց: Մեր ժամանակ Անժիկը ջոկատավար էր դպրոցում: Եթե ջոկատավար էր, մեզ չէր շալակի, նա պիտի ջահել դասատուների շալակը ելներ: Իսկ մենք՝ անկրակ, անտեր, հինգ կիլոմետր ճանապարհ պիտի դնայինք, հինգ էլ դստնայինք, ոտքներս թրջելով պիտի անցնեինք առուն և ընկնեինք Անժիկի բացակայությունից կատաղած Սեդրակ քեռու շների բերանը: Հետո մեզ բռնատար ավտոմեքենա են տալու, վրան բրեզենտ քաշած կամ չքաշած, ավտոն մեզ դպրոց է տանելու-բերելու կամ չի տանելու և չի բերելու, տանելիս էլ՝ Գերասը կողքին նստեցնելու է Անժիկին, որ մենք խցիկի հետին, ցեխոտ ու նեղ լուսամուտից իրար հրմշտելով նայենք նրանց անամոթ խաղին և շհասցնենք մտածել, որ Գերասը մեզ մի օր ջարդուխուրդ կանի: Անժիկը քրքջալու է անդուսպ, քրքջալու է անձնատուր և դասեր սովորելը մեր քթից գալու է: Դասերից հետո, Գերասին սպասելով, կապտելու ենք ցրտից, իսկ նա Անժիկին տարած է լինելու ձմռան ալգիների ամայի ճանապարհով... Եվ մենք բան չենք հասկանալու մեր հասունանալուց, որովհետև մեր բախտը չէր բերել, մեզանից առաջ Անժիկ էր եղնլ՝ երկնքից իջած մի հրաշք, որ ծնվել էր հանդիպակաց գնացքի ուշացման պատճառով և հասել էր մեզա-

նից մեծ տղերքին, որ դպրոցի ճանապարհը տոն լինի նրանց համար և նրանք, վերջում, «մարդ չդառնան»: Իսկ մենք Անժիկ չունենինք, և ուրիշ անելիք չկար սովորելուց բացի: Այսպես մեծանում էինք: Անժիկը մեծանում էր բազմապատիկ թափով: Մեծանում էր, ինչպես բամբուկի ծիլ-ծաղիկ՝ փուչ ու հմայիչ, փուչ ու հեշտ տրվող բույթ դանակի հպումին անգամ, փուչ ու անհրաժեշտ Շենին: Ամեն Շեն պիտի Անժիկ ունենար, ահա մենք էլ ունենինք: Փոքրերս Անժիկին իբրև ամսոսանք ունենինք: Անժիկին չունենին մեզանից մեծ տղերքը անգամ: Նրանք մնացին շալակի բեռ, երեխայական խաղ, Անժիկը նրանցից էլ հանկարծ մեծացավ և, չափահաս տղամարդիկ թաթները դրին վրան:

Եվ կյանք չէր նրա խորթ հորեղբայր Ավագի կյանքը: Անժիկի խորթ հայրը՝ հաշմանդամ, հաշվապահ մարդ էր և ցեղի պատիվը Ավագի ուսերին էր: Ցեղի պատիվը Անժիկի թեթև փեշերին էր, և Ավագը չէ, մի բանակ այդ անհավասար մարտում կոպարտվեր:

— Ապացույց չունե՛ս, — ծղրտում էր Անժիկը իրիկունը ծնողների ներկայությամբ Ավագի սարքած դատին: Ավագը իսկապես ապացույց չուներ: Հանցանքի վայրում Անժիկին բռնելու համար նա բան ու գործ թողել էր, բայց ջահել էր՝ չգիտեր, որ կնոջը հնարավոր չէ մեջքի վրա ընկած տեսնել, եթե նա շուգենտ: Ծիշտն ասած, եղբոր պատուհասին քոթակելու համար Ավագին ապացույց պետք չէր, բայց ամեն անգամ էլյայի անթափանց մարմինը նրանց արանքն էր նետվում և Ավագը, եղբոր կենտ ոտքին նայելով, փոքրիկ բռնցքները սեղմած՝ կարկամում, տեղի էր տալիս:

Արնախում տղա չէր Ավագը, նույնիսկ շատ հանդարտ

վարք ուներ, բայց չէր ուզում Անժիկի՝ շենում իր տեսակի մեջ միակի, ազգականը լինել: Ճեթե սպանե՛մ,— մտածում էր,— ոչ մի արդարացում չեմ ունենա: Պատիվ պահելու հարցը արանքից դուրս է դալիս, որովհետև արյունակցական կապ չունենք»: Եվ ատամների արանքից, մոր թիկունքում ապահով պահված Անժիկին հայհոյելու նման ասում էր.

— Ա՛խ, թե հարազատ քո՛ւյրս լինեիր...

Այդպիսի հարազատ և առհասարակ որեւէ հարազատ չունենալու համար Անժիկը փախավ Ռուսաստան: Նա, ում հետ փախավ, սիրուն տղա էր, Ավագի հորեղբոր թոռը, նրանց զարմից, որ երեսնական թվերին աքսորվեցին Սիբիր, վերադարձին հիմնվեցին Կրասնոդարի և Ստավրոպոլի երկրամասերում, Կովկասյան լեռնաշղթայից Հայաստան շանցան, որպեսզի, թե բան է՝ նորից Սիբիրին պետք գան, մոտ լինեն, այդ երկուր ճանապարհը շանցեն երկրորդ անգամ: Ակամա սիբիրցու տղան քսան տարեկան էր, իր խելքով՝ հովեկ էր էկել օձ ու կարիճների մեր հովիտը և... լուսանկարչական սպարառ ուներ: Նա մեր տեսած երկրորդ լուսանկարիչն էր սովոր Արդուլից հետո և առաջինը, որ լուսանկարելիս գլխին չէր քաշում եռոտանի սարքի վրա ձգած սև լաթը: Տարուց տվելի էր՝ թափառական լուսանկարիչ Արդուլը չէր եկել մեր կողմերը: Նա տարին մեկ շրջում էր գետահովտի բնակավայրերով, մի քանի օր մնում էր Շենում, մի տարով, մինչև հաջորդ գալը, անմահացնում էր բոլոր կամեցողներին, հյուրընկալի ընտանիքին ձրի էր լուսանկարում ու իբր դա քիչ բախտավորութուն էր՝ տան փոքրերը, անկողին մտած, քնի ու արթնության ճեղքից նայում էին կարմիր լույսի տակ հմայություններ անող Արդուլին: Ամենախորհրդավորը, սակայն, Ար-

գույի կեղտաթույր կոմբինիզոնն էր, որը քամակի վրա զոր-
պանների տեղ երկու շեղ ու խորունկ կտրվածք ուներ: Այդտեղ
էր նա փողերը խոթում, այդտեղից հանած փողով էր խանութ
մեկ օղի բերելու ճամփում:

Նվ մենք կոմբինիզոնը լուսանկարիչների համազգեստ գի-
տելինք:

Այնինչ Անժիկի սերը սպիտակ բաճկոնով էր, սպիտակ շի-
նական տաբատով, վարդագույն փողկապը վայելչորեն նետում
էր ուսին և ձախ ձեռքի ափը օբյեկտիվին հովանի արած, ցըն-
դելու բարիտոնով ասում էր՝ սնիմայո՛ւ... Հիմա էլ, այնտեղ,
հուլիսի արևի տակ, մեկ կամ մյուս ուսածուպը ուսն ի վար սա-
հած անթև շապիկները հագներին, պնդվող պտուկների ցավը
հպարտորեն կրող մանչերը, ճաղաշար ցանկապատին հենված,
հիացմունքով ու խանդով նայում են քաղաքից եկած սիրուն
պիժոնին: Անժիկը կանգնած է կողքին: Տղայի ձեռքը քնքշո-
րեն օբյեկտիվից հրել, իր ձեռքն ու սիրտն է արել հովանի ..
Մեկ էլ՝ Անժիկի սերը տաքանում է: Նետվում է առաջ՝ ս ն ի-
մ ա յ ու, ծռվում է մի կողմ՝ ս ն ի մ ա յ ու, ծռվում է մյուս
կողմ, ծնկի է գալիս, ցատկում տավարի գոմի կտուրը (Անժի-
կը հիացմունքից քարացել է), չխկացնում է արագ-արագ,
ժապավենը չխնայելով, ժապավենը վերջացնում է մի շնչում
և մտնելով մութ խորդանոց՝ Անժիկի հետ կոճը փոխում է
երկայ՛ր ժամանակ:

Մեր խակ պատանեկության պատկերը՝ սեր, հուսահատու-
թյուն, հիացմունք, խանդ՝ արտածող շեղալ: Հինգերորդ օրը
նրանք փախան: Մենք պառկած ենք լինելու իրիկվա հետ
հանգչող ավազի վրա, նրանց հավանական լողափին, ամեն
օրվա պես պնացքը տնջնելու է մեր մոտով և գնացքի մեջ

նրանք են լինելու, որ լքում էին օձ ու կարիճների մեր հովիտը: Իսկ մինչ այդ, երեք օր թափառելու են գետեզերքին՝ մեր աչքից ծածուկ տեղ գտնելու համար, պառկելու են մանրիկ ավազների վրա և մոտերքում դեզերող մեր շնչառության ներքո, լերկ-շիկացած քարափների տեսքից, փափուկ ավազների գոլություն մեջ նրանց թխացող մարմինների ընդերքում հասունանալու է մարդկային շտեսության մեր հովտից սիրո հետ համբառնալու ցանկությունը:

Մենք մեր ինքնասիրությունը իսպառ կորցրել էինք: Ուրիշ ժամանակ, մի խորունկ տեղ գտնելու համար, կիլոմետրեր լինք անցնում գետի հոսանքով վեր և հոսանքով վար, ամռան ծանծաղ ջրերն էինք մտնում քամահրանքով և աչքներս լալվարի սարին, երազում էինք մի հորդ անձրև գետի ակունքներին, որ վարար ու պղտոր ջրերում վերջապես լողանանք: Իսկ այն օրերին մեր ինքնասիրությունը ջուրն էր տարել: Լողանում էինք մեր իսկ արհամարհած ծանծաղ տեղերում, այնտեղ, ուր նրանք լին լողանում (այդտեղով շներն անգամ գետը չեն անցնում, վախենալով, թե փորները կքսեն քարերին) և ծնկահար գետից դուրս գալով փռվում էինք ավազներին: Եվ որտեղ պառկում էինք, մեր տակի ավազը խոշոր և կոշտ էր, սև ու տզի պես կալոդ էր, որ ջուրն էլ չի հանում մաշկից: Մեր տակի ավազը՝ իսկը ասֆալտի տակ փռելու խիճ: Իսկ նրանք պառկում էին մանրիկ ու փափուկ ավազներին: (Մանրիկ ու փափուկ ավազը, հանդարտ ջրի նման, տաքությունը պահում է երկար): Եվ մենք, հեռվից, ավազները կրծքներիս տակ քաշելով, գլաքարերը փորսող անցնելով, թիզ առ թիզ, ավազուտից ավազուտ մոտենում էինք Անժիկի ինքնամոռացության ոլորտներին... Կիսամերկ կանայք տեսել էինք: Տեսել էինք

Անժիկին՝ կիսամերկ, բայց կիսամերկ կին ու կիսամերկ տղամարդ կողք կողքի ավազին պառկած—դա մեր ինքնասիրությունը սպանող բան էր։

Հինգերորդ օրը նրանք փախան։ Երկու ժամ հետո Անժիկի լքված հարազատները լցվեցին Գերասի բեռնատարը և հետապնդեցին զնացքը Թբիլիսիի ուղղությամբ։ Բայց այդ մեքենան, որ ճանապարհ էր զնում սալարկված փողոցով գլորվող դատարկ պահածոյատուփի նման, մրցավազքի համար անպետք դուրս եկավ։ Հիսուն կիլոմետր շանցած, շարժիչը թկթկաց, սնգրտոցի նման հուսահատ ձայներ արձակեց, ցլնցվեց ու երկու շաբաթով հանգավ։

Գերասը դեռ թափառում էր Թբիլիսիի ավտոպահեստամասերի խանութներում, երբ Շենը հեռագիր ստացավ. «Մենք ԱՄՈՒՄՆԱՑԱՆՔ ԱՆժԻԿ ՎԻՏԱԼԻ»։ Մայրը նամակով հետաքրքրվեց՝ ՕՐԻՆԱԿԱՆ։ Հաշվապահ Ռուբենը ջնջեց այդ բառը. շատ բան պետք չէր պահանջել իր խեղճ հորեղբոր թոռից, նվ ջնջած տողը շարունակելով, հայրաբար օրհնեց. «ԱՍՏՎԱԾ ՕԳՆԱԿԱՆ»։

ԴՈՒՌԸ

Մայիսը պուճուր հումորով պուճուր տղամարդ էր, իր քաշին մի երազանք ուներ՝ «Զապորոժեց» ռուներ, դրանով անխատանքի զնար ու գար, ազատ ժամերին լվար ու կոկեր, աշատ օրերին, ընտանյոք, դուրս գար քաղաքից... մի օր էլ յեսար, քշեց ծովափ, Սև ծովի ափերը։ Ինչո՞ւ չէ, մտածում էր, մեքենան մեքենա է. պուճուր է, բլուճի նման, շարժիչն էլ

առաջը չի, որ աչքդ վրան պահեմ՝ կարող է ճանապարհին կորչի ու չիմանաս, բայց էլի հեծանիվ չի, շորս անիվներ ունի: Զորս, մեկն էլ, համենայն դեպս, Մայիսի վստահությունը, որ իր պես մարդուն, արդար քրտինքով՝ ապրող մեկին ճանապարհին փորձանք չի պատահի:

Ավտոմեքենան անմաշ երազանք էր Մայիսի համար: Ամեն անգամ այդ շնչին երազանքի իրականանալուն մի բան խանգարում էր: Եվ Մայիսը ~~ապրում~~ էր իր երազանքի հետևից կրնկակոխ գնալով: ~~Մասնհինգ~~ տարի առաջ վարորդական իրավունք էր ձեռք բերել, տամսը ամեն տեսակ թղթերի ու փաստաթղթերի, էլեկտրականության, գազի, կոմունալ ալլե-ալլ վարձերի անդորրագրերի հետ կարի մեքենայի գզրոցում պահած, հինգ տարին մեկ վերաքննվում-պահպանում էր իր վարորդական իրավունքը... և այդ ընթացքում երեխաներ էր ունենում՝ հոր նման շատ երեխաներ և գնալով խնայողություն անելը դժվարանում էր: Գնալով խնայողամարկղում ունեցածի վրա իջնող թղթադրամները ուշ աշնան տերեւաթափի նման իջնում էին չկամորեն, հատ-հատ, պատահական: Եվ գնալով, նրա երազած մեքենան կատարելագործվում—շքեղանում, նոր, սովելի բարձր գին էր ունենում: Բայց Մայիսը կոտր չէր ընկնում: Ամեն անգամ, երբ մեքենայի իր հերթը հասնում էր, հերթը զիջում էր ուրիշին: Պարտք անել չէր ուզում: Ուզում էր իր ունեցածով առնել, որ մեքենատիրոջ սրախությունը չպղտորվի պարտապանի սրտնեղությամբ:

Այս շխամբող հրազանքով իր քառասուն տարիներից քսանը նա շարքային գրաշար էր աշխատում շարքային մի տպարանում, որտեղ բազմատիրած թերթեր, թերթոններ, գրասենյակային բլանկներ ու նման շատ ուրիշ բաներ էին տպում,

երբեմն էլ, ներքին կարգով, հարսանյաց հրավիրատոմս կամ այցեւորութեան իրեն արդեն երեւելի անձնավորութեանների շարքը դասած մեկի, որի անունը փայլատառ դրոշմելու համար տպարանի պահեստում մի բուռ բրոնզափողի ճարվում էր: Հասկանալի է, որ Մայիսը այդ կարգի պատվերների հետ գործ չէր ունենում: Եվ առհասարակ որեւէ «շտապ» գործ հանձն չէր առնում, նույնն է թե՛ հանձնարարող չկար: Միակ բացառութեանը, թերեւ, ֆուտբոլի խաղի տեղեկատուն էր, որի շորս էջը խնամքով, երկու օրում կապում, խաղից օր առաջ տպագրական մեքենայի տակից դուրս քաշած մի քանի օրինակ տանում-բաժանում էր հարեաններին և սրանք օր առաջ իմանում էին թիմի վաղվա մարտական կազմը: Եվ Մայիսը հարեանների աչքին բարձրանում էր, ինչպես եթե այդ կազմով թիմը դաշտ հանող մարզիչը ինքը լիներ:

Ֆուտբոլային տենդի օրերին էր, որ Մայիսը, կարծես թե, դուրս էր գալիս հունից: Մնացած ժամանակ և մնացած ամեն ինչում կյանքի սեփական տեմպը ուներ. աշխատում էր դանդաղ, խոսում էր դանդաղ, քայլում էր նույնպես դանդաղ և միայն մարզադաշտի ճանապարհին, ուր դնում էր միշտ՝ գրպանում ունենալով տեղեկատուն կազմելու դիմաց ստացած տասնկոպեկանոց տոմսը, որ տալիս են ֆուտբոլի դպրոցի սաներին, դնում էր՝ մարզակումբի անդրկուլիսյան սնցուղաւորին փոքր ի շատե ծանոթ մեկի գերազանցության զգացումով մահկանացու ֆուտբոլասերների հանդեպ, — միայն այդ ժամանակ, ամբողջի ընթացքին համաքայլ, իրեն թույլ էր տալիս շտապել:

Այսպես էր միշտ: Համենայն դեպս, մինչև այն օրը, երբ Մայիսին այն դեպքը պատահեց: Այսինքն հարկ չկա շատ լուրջ ընդունելու, թե Մայիսին կարող էր իրոք արտառոց

բան պատահել: Մայիսի նման մարդուն կյանքում մի բան պատահում կամ չի պատահում: Դեպք ասելով պիտի հասկանալ անսպասելի բան. անսպասելի լավ կամ անսպասելի վատ: Մեկին թե մյուսին ենթակա լինելու համար հարկավոր է արարք թույլ տալ: Եվ անսպասելին սպասել իրրե հատուցում: Իսկ Մայիսը արարք թույլ չէր տալիս, ինչ-որ կյանքը կտար, դրա տերն էր, իրեն դիպվածի հարվածի տակ չէր դնում, դիպվածի ողորմության ճանապարհին կանգնած չէր լինում, իսկ նա, որ ապահովագրված է մեկից, զրկված է և մյուսից .. Բայց թե՛ ի՞նչ է նշանակում արարք թույլ տալ կամ թույլ չտալ. ի՞նչ է նշանակում ապահովագրված լինել ինչ-որ բանից:— Ոչինչ չի նշանակում:

Եվ ուրեմն Մայիսին այդ բանը պատահեց:

Խնդումներես ու խոնարհ, դեռահաս պատանու կազմվածքով,— Մայիսին տեսնողը չէր ասի, թե հասուն երեխաներ ունի, այնինչ հինգշաբթի տուն գալով, ձեռքն առավ որդու զորակոչի ծանուցագիրը: Ինչ անսպասելի բան կար, 18 տարեկան էր տղան, այսօր չէ վաղը կանչվելու էր բանակ, նույնիսկ օր չէր լինում վերջերս, որ Մայիսը կես կատակ-կես լուրջ լասեր որդուն. «Չսովորեցի՞ր, դե դնա բանակ, թող քիթդ տրորվի»: Ասում էր այն, ինչ աչքը բացել՝ լսել էր, ինչ որ ասում են իր նման շատերը՝ զորակոչի տարիքի հասած, ուսման հետ գլուխ շունեցող կտրիճ տղերքի հայրերը: Ասելը ասում էր, բայց և մտածում էր հրաժեշտի խնջույքի մասին: Մտածում էր, որ օրերս կմտնի խնայողական դրամարկդ, որ ոտք չի դրել արդեն քանի տարի և երկու հազարից վեց-յոթ հարյուրը կհանի՝ սեղանի ծախսերի և տղայի գրպանը «մի քիչ փող» դնելու համար: Մտածում էր, բայց ծանուցագիրը

ցնցեց նրան: Ճնշեց ոչ միանգամից, այլ ավելի ուշ: Մանու-
թումբ դեռես դեպքը չէր, սպասվող, հարկադիր մի բան էր, որ
հորություն էլ չպիտի լիներ: Եվ որի համար առաջինն զավա-
կին սպասարդ աեսնող հայրը (երիտասարդ հայրը) պիտի սր
հպարտ լիներ: Մայիսը իսկապես հպարտ էր: Ընթրիքի սե-
ղան նստելուց առաջ փոքր որդուն ուղարկեց խանութ՝ օղի բե-
րելու, ավագի հետ նստեց օղին խմելու, կշտամբեց նրան, որ
ողու վրա ջուր է խմում. «Տղամարդու բան չես անում,— սո-
սաց,— օղին հարամում ես», իսկ հետո, առաջին անգամը
լինելով, որդու հետ նստեց նարդի խաղալու, տանուլ տվեց ու
զարմացավ, հրկրորդ անգամին՝ զարմացավ, երրորդին՝ թրո-
տեց, զառերից, իր բախտից նեղացավ, բայց և լավ տրա-
մադրությամբ մտավ անկողին: Եվ երբ սկսեց զինուկոշիկի
երիտասարդ հորը վայել զուսպ խանդաղատանքով մտաբերել
որդու կյանքը՝ սկսած մանկությունից... Մանկության վրա էլ
Մայիսը կանգ առավ: Որովհետև հիշեց. ավտոմեքինայի հա-
մար խնայողությունը սկսվել էր այն 10 ռուբլուց, որ երեխա-
յի առաջին քայլը գցելու օրը, իր ձեռքով, հանդիսավոր դրեց
ծոծրակին ճեղք ունեցող գիպսե արձանիկի մեջ: Հենց այդ
հիշողությունից էլ խանգարվեց հոր հանդիստը: «Մարդ
չես»,— ինքն իրեն ասաց Մայիսը, և դա նրան քիչ թվաց: «Տղա-
մարդ չես»,— ասաց Մայիսը, և դա էլ մեղմ թվաց, քանի
որ անձայն, իր ականջին ասելու նման, դադարեց ասելու պես
շշուկով ասաց: Շշուկով լինելը ոչինչ, ուղղակի անհաստատ
ասաց: «Դու հեր չես»,— նստեց կիռածայն և ձայնի մեջ իր
հանդեպ խղճահարություն ու արհամարհանք կար: Ու գնաց:
Անկողնում անքուն պառկած, իր հանդեպ աճող զայրութով
Մայիսը մտածում էր. ահա մի տղամարդ, որ հասուն տղա-
մարդ զավակ ունի և ոչինչ չի արել նրա համար: Մի տղա-

մարդ, որ տասնութ տարվա մեջ չի կարողացել իրեն և ընտանիքին խոստացածի տերը դառնալ: Եղածը բան չէր՝ չորս անիվների վրա գլորվող մետաղի ջարդոն, որը պիտի վաղուց ունենար, պիտի վաղուց, եթե խելքը գլխին մարդ լիներ, այդ մեկը դեն գցած, մի ուրիշ՝ կարգին ավտոմեքենա առած լիներ: Այնինչ այդ էլ չուներ: Եվ մեղավորը բախտը չէր, մեղավորը իր վեց երեխաները չէին, այլ իր ծնունդը, անպատասխանատվությունը ընտանիքի հանդեպ: Մեղավորը իր անիծյալ հարբեցողությունն էր... Գտավ: Գտնելով շարիքի արմատը, անարգեց իրեն, իր տնավեր սովորությունը՝ ամեն օր, բանթողին, գրաշար ընկերոջ հետ երկու շիշ զարեջուր խմելը ջրերի խանութում... Այն, որը իր միակ թուլությունն էր, միակ ժամանցն ու հանգիստն էր անֆուտբոլ-սոսուրախ օրերին, որը ինքնուրույն իր գոյությունն էր ընտանիքին ու աշխատանքին նվիրած կյանքի մի կարճ միջոցին: Ու քանի որ խեղճ էր այդ գոյությունը, քանի որ խեղճությունը արդարացում չունի, խեղճորեն շրջեց երեսը, կրկին անգամ շրջեց երեսը, շուռումուռ տվեց երեսը անարդար, անպատիժ, անպատիժ մնալուց մոլեգնող ապտակների առաջ:

Բութ ու մուսլ էր Մայիսի ոգևորությունը՝ գնաց առաջ: Եվ հաշիվներ արեց. օրերը կոպեկներով բազմապատկեց, կոպեկները՝ օրերով, ամիսները ուրբալիներ դարձան, տարիները՝ հարյուրավոր ուրբալիներ, և դուրս եկավ, որ քոռուփուշ արած տարիների ընթացքում ավելի քան 3000 ուրբուլ զարեջուր է խմել: Եվ որ այդ գումարով (ցնդել կարելի է) ժամանակին կարելի էր երկու ավտոմեքենա առնել: Իսկ եթե ծխած շիշներ, որը մեկուկես հազար է նստել, եթե սովորական ավտոբուս նստեր երթուղային տաքսու փոխարեն, եթե մեկ-մեկ էլ

չշփանար ու տաքսի շնատեր, եթե ընկերական սեղաններին ձեռքը շուտ գրպանը տանելու թուլությունը չունենար, եթե վերջապես... չասրեր. . Զասրեր, էլի՛, Մայիսը:

Մայիսը հիվանդանոց ընկավ հանկարծակի, հնձված խոտի նման, երբ տղան չէր հասցրել առաջին նամակը գրել: Երեք շաբաթ էր անցել հրաժեշտի խնջույքից: Այդ երեք շաբաթը ամենադժվելի օրերն էին նրա կյանքում, ամենատանտանելին իր և հարադատների համար: Տնեցիք շվարել էին. խոսքաշեն, ուրախ, բարեհամբույր մարդը անսպասելի կերպարանափոխվել, դարձել էր չգիտես ինչ՝ նեղսիրտ, թթված մի արարած, կատարյալ պատուհաս ընտանիքի գլխին: Առաջին շաբաթը, որ աշխատում էր արտաժամ, տուն էր գալիս մթնով, գալիս էր մթնած, մթնած սեղան էր նստում, սեղանին գարեջուր չէր խմում, ծխում էր էժանագին դարչաֆոտ ծխախոտ, ծնկներին թառած երեխաներին շոյում էր մեքենայորեն, առանց ջերմության, հարցերին պատասխան չէր տալիս կամ պատասխանում էր անհոգաբաշխ գոմոցով, և տանը ամեն ուր, ինչպես մահացու հիվանդի սնարի մոտ, քայլում էր ոտքի թաթերին: Արտաժամին հետևեց կաթսայատան հերթապահությունը գիշերով և տնեցիք նրա երեսը գրեթե չէին տեսնում:

Դա հիվանդության դադարի շրջանն էր: Հարվածը չհապաղեց: Դեկտեմբերի պաղ, ձյան տեղ անող քամին գտավ նրան կաթսայատան շեմին՝ մետակ վերնաշապիկով, անքուն, ընկճված, իր հունից դուրս եկած մարդուն ու քանի որ դիմագիր բան չէր մնացել հոգում, որ փորձանքը դարկեր-շրջանցեր, շամփրեց նրա կուրծքը, անցավ թոքերի միջով և սուրացրեց զեպի ձմռան խորքը:

Մայիսը ապրեց: Դժվար վերադարձ ապրեց դեպի կյանք:
Հիվանդանոցային երկար, սպիտակ օրերին նա կյանքի
մասին խորհելու ժամանակ ունեցել էր. կյանքը ավելի բան
չուներ նրան տալու, քան այն, որ տվել էր և ավելին չէր տա-
լու, քան պիտի տար այսուհետև: Եվ այսքան պարզ ճշմար-
տությունը հասկանալու համար երևի թե հարկավոր էր, որ
նա մահվան դուռը հասներ: Երևի թե հարկավոր է, որ ամեն
մարդ գտնե մի անգամ կյանքում, իր մահկանացուն կնքելուց
առաջ (թող դա լինի շատ առաջ) մահվան դուռը հասնի: Եվ
սեփական շիրմափոսի պոնկին նստած՝ նայի անտակ խավա-
րին, հետ նայի իր ապրած կյանքին և գոհանա առօրյա
բախտով: Գոհանա եղածով, գոհանա գալիքով և ուզենա ապ-
րել այնպես, ինչպես ապրել է, ինչպես քո դառը, քո դժվար,
չքնաղ-մանկությունը կուզենաս վերապրել:

Այս բանը մեկընդմիջտ հասկանալու համար դեռ պետք էր
տանը, սովոր առօրյայից դուրս, տան ու դրկիցների առօրյա-
յին կողքից նայելով ապրել: Աշխարհում ոչինչ չէր փոխվել և
կարծես փոխվելու մտադրություն չուներ: Նույնն էին առա-
վոտները՝ կանուխ աշխատանքի դնացող տղամարդկանց՝
մուտքի լուսնյան մեջ արծազանքող ոտնաձայներով բացվող.
նույնն էին ցերեկները՝ քնկոտ ու լուռ, լի օրերի ցերեկները,
որ հիշում էր նա տանը անցկացրած արձակուրդային օրերից.
նույնն էին երեկոները՝ դարնան հետ բակ հանած նարդու տ-
խորժալուր շխլշխկոցով, նարդի խաղացող տղամարդկանց
խոսքակռիվ-խաղով և պատշգամբներից կախված կանանց տ-
ղերսագին կանչերով, և բակում վխտացող երեխաների՝ կան-
չերին անտարբեր խաղով...

Իսկ նա պիտի մեռներ: Եվ իր մահով ոչինչ չէր փոխվի

աշխարհում: Զէր փոխվի անգամ հինգ հարկանի շենքը կյանքում: Միայն մի հուղարկավորություն կծանրանար շենքի աղամարդկանց ուսերին՝ ժամանակավոր անհարմարություն, մինչև որ հողը վար կառնեի բոլոր կարեկից ուսերից. մի մեծագիր լուսանկար կավելանար իր ննջարանի պատին՝ ժամանակավոր կսկիծ հարազատների համար, մինչև որ ցամաքող աչքերը կսովորեին դրան, ինչպես սովորում են ամեն բանի. տխրության մի ծվեն կկպչեի մուտքից աջ՝ դագաղի կափարիչը ճենած պատին և շուտով կցնդեր օդում. տարիների հետ ցընդող հիշատակը կապեր մերձավորների մեջ և նրանց էլ մահով կջնջվեր աշխարհից: Եվ միայն որդիների անտեր մնացած առձնագրերում, միայն տոհմի բանավոր պատմության մեջ կմնար իր անունը՝ որպես դարավոր շիրմաքարին դրված, առանց ծննդյան ու մահվան թվերի, ժամանակի անհունության մեջ կախված և ոչինչ չասող մի անուն:

Եվ կտիրեր տիեզերական անտարբերությունը ինչ-որ մեկի լինել-չլինելու հանդեպ:

Մի օր նստած էր լինելու այսքան տարիների մեջ անցած գնացքներից մեկը և կորչեր գրողի ծոցը: Ճաշարանից կառամատույց մի քանի քայլ էր, օրը շորս մարդատար անցնում էր մի ուղղությամբ, շորսը՝ հակառակ, քիչումիչ հոգեպահուստ փող ուներ՝ կվերցնեն հետը ու թքած մնացած բաների վրա,— մի քիչ փող, մի ճամպրուկ և իր ջահելութունը հերիք էին նոր կյանք սկսելու համար:

Երեսունհինգ տարի այդ օրը նրա առջևում էր: Ու քանի որ յուրաքանչյուր օր իրենից հետո թեկուզ մեկ օր ունի, այդքան ժամանակամիջոցում չկարողացավ ճաշարանից կառամատույց տարածությունը անցնել:

Հիմա արդեն ուշ էր: Շատ վաղուց ուշ էր: Կյանքում ամեն բան, ինչպես սերմը բույսի (նույնիսկ սերմը բույսի) ճանապարհ գնալու իր ժամանակն ունի: Պետք է պատրաստ լինել համընթաց քամուն, խատուտիկի սերմի պես լինել օդաւարուկով թեթև և ինչ-որ տեղ՝ սերմնակալելու բնազդով լեցուն: Եվ բնազդով՝ ազատ... Բայց ո՞րն է քո քամին: Քամի՞ն է քեզ գտնում, թե՞ դու՝ քո քամուն: Թե՞ դու այն փուշն ես, որ բուսնում է մարդկանցից անիծված հովտում, որ աճում է տափակ, աճում գետնատարած և չի կալում անգամ գելուգազանի ոտքին. .

Արմունկներով վաճառասեղանին փլված և դեմքը փերի մեջ, երկաթուղային ճաշարանի դուռուլուսամուտի միջով հիստունն անց մի կին նայում է գիշերային գնացքների լուսամուտներին: Այնտեղ փափկասուն լույսեր են վառվում, նշմարվում են քնկոտ, մեղկացած դեմքեր, նրանք նայում են

ապակիների միջոցով, տեսնում կամ չեն տեսնում բուֆետապանուհուն, լսում կամ չեն լսում աներևույթ գետի աղմուկը և կառամատույցի լույսերում տատանվող կեսգիշերային քամոտ կայարանը (հիսունն անց կինը՝ դեմքը ափերի մեջ, հորանջող հերթապահը՝ տարածած քաղաքավարությամբ դեմքը աղղաղորոշով ծածկող և հարբած ծերունին, որ ննջում է ճաշարանի սեղանին) նրանց համար սիրուն, անիրական աշխարհ է, մեկ անգամ տեսնելու երազ, որ գործ չունի մեծ աշխարհի մեծ ցավերի հետ, որպես բանուկ ճանապարհի եզրին բուսած մենավոր կակաչ-ծաղիկ:

Գիշերային գնացքները նման չեն ցերեկային գնացքներին, նրանք կայարան են մտնում անսպասելի (ամայի կառամատույցներին գնացքները մոտենում են անսպասելի) և կարծես մտադիր չեն կանգ առնելու, կարծես կարիք էլ չկա կանգառի, բայց նախանշված պահին չվացուցակների ղգաստ ոգին պոկում է գնացքները երկրի էլիկտրացանցից և գամում պողպատ գծերին: Մի շուն է հաշում ինչ-որ բակից՝ ժամանելով տեսանք, ծերունին փակ աչքերով հազում է ցնցվելով ու երկար՝ կարծես քամին է քաշքշում տանիքի պլոկած թիթեղներն ու իրար տալիս, գետը, որ սսկվել էր գնացքի ղղիրգից, վշշոցով շարունակում է ճամփան և կայարանի ամայությունը սաստկանում է մեռյալ զանգվածի ներկայությունից:

Գիշերային գնացքները շարժվում են ակամա (կարծես ակամա), գիշերով տեղափոխվող օրորոցի նման, բայց մեկ որ շարժվել են՝ թափ են առնում վճռական և կարմիր լույսերով կորչում գիշերվա խավարում: Շունը հաշում է շուգնալով, քամին տանիքի թիթեղներն է քաշքշում ու իրար տալիս, գետը վերստին վշշում է դարերի անաղմուկ խորքից և թափուր

մնացած գծերից տաքուհով թախիծ է փշում, դուռուպուսամուտի միջով, լցվում Արուսի աշքերի մեջ:

Ցերեկային գնացքները նման չեն գիշերային գնացքներին, իրենց հետ ճանապարհ գնալու կարոտ չեն բերում, գնալով՝ լքվածության զգացում չեն թողնում, գալիս ու գնում են առօրյա անհրաժեշտության և առօրյա անհարմարության նման: Ցերեկը վագոններից դուրս են թափվում տնավարի անփույթ հագնված տղամարդիկ, և Արուսից պահանջում այնպիսի բաներ, որ այստեղ չի եղել երկաթգիծ գցելու օրվանից: Արուսը առաջարկում է հինգուվաթսունանոց երշիկ, լիմոնադ, բլիթ, երբեմն էլ շշով գարեջուր, եթե անձրևների շրջանը չի և գարիջրի գործարանը սեղավը չի տարել:

Ճամփորդ տղամարդիկ մեծամասամբ գինով են լինում, գրգռված կամ ոգևորված են լինում ինչ-որ բանից և առհասարակ սանձարձակ են լինում: Իսկ ծովափնյա քաղաքների գնացքներից նրանք հո կիսամեղք են իջնում: Զուրը չտեսած՝ բոբկացել են: Ով ունի՝ մարդված մկանունքն է տանում արեւիկն, ծովին, ծովափի կանանց հրամցնելու, մկանունք չունեցողը մի խուրձ փող է տանում ծովափի պանդոկ-ռեստորաններում խայծեր ձգելու... Նրանք՝ ճանապարհին, արդեն տեսնում են. երկարոտն, շիկահեր կանանց վըտառներ են լող տալիս դեպի Սև ծով՝ հարավային ծովի, հարավային արևի և հարավցի տղամարդկանց սրտերում ամառային ծվարի: Գալիս և դեռ ճանապարհին՝ տեսնում են. գոտեպիւնդ, առատաձեռն տղամարդկանց մի ցեղ մարտադաշտ բշվող հեծելաձիերի նման վագոնները լցված, ծովի անեզրության վրա բացազատվելու մոլուցքով կրակված՝ դոփում-սլանում է շիկահեր տարերթին ընդառաջ:

... Տղամարդիկ կվերադառնան, հենց որ փողերը վերջա-

ցան: Թեկուզ մի շաբաթից՝ կվերադառնան, որովհետև անփող տղամարդը մի օր էլ չի ապրի ուրիշի կնոջ աչքի առաջ: Նրանք կվերադառնան՝ մաշկները արևով ու ծովի աղաջրով հապճեպ դաբաղած,՝ անծով օրերը տղամարդավարի ապրելու պատրաստ և Կովկասի կայարաններով անցնելիս, ծովի հեռանալու հետ գինն ընկնող իրենց մազմզոտ ուսերը հայելով՝ կմտածեն, որ հարավցի աղջիկները շատ են, է՛լի, դժվարահաճ, չորտ պարերի: Եվ Հայաստան մտնելով կմտածեն, գուցե հենց Արուսի աքերին նայելով մտածեն, որ հայ կանայք, ախր, շատ են տխուր ու շա՛տ են կարճահասակ.

— Բայց թե՛ աչքերը... Աչքերը սիրեմ՝ նման շունեն...

Այսպես, արժանին մատուցելով սիրուն աչքերին, սիրուն աչքերի մեջ լվալով ծովի աղն ու ծովափի կեղտը՝ հաշտությունը կհամարեն կայացած և գալիք ամռան սպասումի մեջ իրենց կսփոփեն, թե այնքան էլ անիմաստ չէ կյանքը առանց ծովի ու ծովափի կանանց:

Անամուսին, միայնակ ապրող կին՝ այն ելքը, որով դուրս են փախչում ամուսնական կյանքի առօրյա աղետից խուճապահար տղամարդիկ,— Արուսը նրանց համար փրկության դուռ էր: Համենայն դեպս, իր շրջապատի տղամարդկանց համար ամենամոտիկ դուռն էր: Ամենամոտիկ դուռը՝ գայթակղության դուռը, որի շեմին ուխտավորների պակաս չի եղել: Զի եղել, որովհետև խստասիրտ չէր Արուսը մերժելիս: Եթե մերժել է, ապա՝ ներում հայցելու նման, հաճոյակատար, բայց ճար շունեցող խանութպանի պես՝ էսօր ձեր ուղածը չկա, համեցեք վաղը: Եվ նրանք եկել են: Վաղը, մյուս օրը, տարիներ հետո... Եվ նրա ընտրությունը անբասիր է եղել: Նա նման չի եղել այն գեղջկուհուն, որ ապրանքը շուկա

հանելով՝ չի նայում առնողի երեսին—միայն թե թանկ վաճառի, բայց մնացել է անապատում մի կենտ ձմերուկ ունեցող ծարավածի վիճակում, որը նախ կերել է միջուկը, հետո՝ մնացած կարմիրը, քերել-կրծել, վերջում կերել է կեղևը... և նրա ընտրությունը անբասիր է եղել:

Աղջկան ի՞նչ էր պետք. մի տուն, մի սիրող ամուսին, նրեխաներ՝ մեկմեկու շորում մեծացող, մեկմեկու թևութիկունք, փոքրիկ, հաստատուն բախտ իր տան բարձր ճակատին... Եվ երբ պահը, կարծես թե, եկավ, նա գնաց երազի ետևից:

Սրտոտ էր տղան, սրտոտ ու սիրուն: Բեռնատարը գյուղում քշում էր թամբին մեծացած հեծյալի նման, սանձում, խթանում, խաղացնում էր ուղած ձևի, մի բան էր մնում՝ ավտոն ծառս անի... Նրա ծիծաղը խրխինջ էր հովատակի: Մեջքը պինդ էր, իրանը՝ շիտակ, ճակատի լայնքով մի խորունկ սպի շեշտակի իջնում, խփում էր ուղիղ աղջկա սրտին... Տղամարդկանց այդ տեսակը չի մեռնում բնական մահով: Այդ տղամարդկանց հասուն կանայք սիրում են թեթև, սիրում են զրվարթ, երջանկանում են իրենք սիրելով, սիրվելը համարում են բախտ, շահում-պահում, բաց են թողնում մի օր էլ ձեռքից, որ աղջիկները կապվեն նրանց տանջալի սիրով, նրանց դագաղի հետևից գնան թափորի վերջում, շարժանանան մի բուռ հող շաղելու բախտին՝ թաղեն-պահեն իրենց սրտի մեջ և գերեզմանի հոտ առնեն ու շամուսնության անկողիններում:

Նա այդ չգիտեր (իմանար էլ՝ գնալու էր) և գնաց տնից:

Մեղրամիսն անցավ, ամիսներ անցան, թվում էր թե մեղրաշատ մի կյանք էլ դեռ կա առջևում: Իհարկե, առօրյա հոգսեր էլ կային, որ հա՛ պտտվում, թևին էին տալիս ամուս-

նախան մահճի շուրջըստը և վառվում էին և ցնդում էին սիրո
բողբերում... Անցնում մեղրաշատ մի կյանք էլ կար:

Քայք մի սերունդ էր գալիս՝ կանանց մի ուրիշ ցեղ էր,
հաղկում էր՝ հազածը թզենու տերև, տղամարդկանց նայում
էր՝ յամփրում էր շիտակ, արյունը պղտոր չէր հոգսով և իր
տրտիքը զիտեր: Այդ փորձություն դեմ անպաշտպան էր նա:
Ով ունենար էր պահպանել նրան: Խնչ մի հնարով պահպա-
նես նրան, ում հետ կապվում են տանջալի սիրով, ում նաև
թևթև ու զվարթ են սիրում:

Ամուսնուն տարան աստիճանաբար: Օր էր լինում՝ տուն էր
գալիս կեսգիշերին, գիշեր էր լինում՝ տուն չէր գալիս, հե-
տո հեռավոր ուղերթները սկսվեցին և մի առավոտ ինչ-որ
կնոջ հետ նրան խցիկում ջախջախված գտան: Անպատիվ մահ
էր: Ապրողի համար էր անպատիվ: Ոչ այն է՝ սգաշոր հագ-
ներ, ոչ այն է՝ շահգներ, ոչ այն է՝ հորական՝ իր կամքով
լքած տուն վերադառնար, ոչ այն է՝ մնար... Մնաց անարգ-
ված ալրիություն մեջ, վիշտը՝ սրտին ցավ և ճակատին՝ խա-
րան

Ջահել այրուն մենակ չեն թողնում: Տղամարդիկ ընողե-
ցին: Տղամարդկանց ցեղի հանդեպ այրու զգվանքի թունավոր
դաշտից առժամանակ հեռու մնացին, հեռու մնալով՝ նորա-
նկատորեն բնակարանների փոխանակություն դասավորեցին,
շաբաթներ անց պաշտոն տվեցին, օր-օրի, զգո՛ւյշ սգից հա-
նեցին, թելը-թելի գթություն քնքուշ ուստայն՝ Նյուսեցին... և
սիրտ պայթելու շափ երախտագիտությունը լեցուն, սիրտ
խառնելու շափ վրեժով հարբած՝ նա ուշքի եկավ՝ տղամարդ-
կանց գերի:

Այլևս հուսահատ, այլևս անտարբեր, կյանքը անցկացրեց

ինչպես կամեցան, բիրտ կրքերի մեջ խուսանավելով, և զարկվեց աջից, և զարկվեցին ձախից, ապա և խրվեց ծանծաղուտ և սիրո հար ու նման գիշերների հաջորդումով օրերը եկան ու անցան:

... Ճաշարանից կառամատույց մի քանի քայլ էր, զոր մարդատար անցնում էր մի ուղղությամբ, շորսը՝ հակառակ, քիչումիշ հոգեպահուստ փող ուներ՝ կվերցնեն հետը և թքած մնացած բաների վրա,— մի քիչ փող, մի համարուկ և իր ջահելութունը հերիք էր... Հենց միայն ջահելութունը հերիք էր նոր կյանք սկսելու համար:

ԱՊՐՈՂ ԱՅՐԻՆ

Թվում էր՝ այդպես էլ պիտի տեներ. Աշխենը սներով սգավոր մնար, երեխաները՝ հասարակաց որդեգիր, իսկ Վարոսի տեղը՝ թափուր, Վարոսը՝ լեզենդ, որովհետև անփոխարինելի էր: Անփոխարինելի էր կյանքում և այդպիսին մնալու էր ողբերգական մահից հետո:

Բայց Աշխենը ամուսնացավ և այդ բանը նրան ոչ ոք չներեց: Եվ ոչ ոք չներեց Աշխենի ամուսնուն: Մարդիկ չներեցին անգամ Արշավիրին, որ Վարոսի փոխարեն ակումբավար նշանակվեց: Չներեցին—չընդունեցին նրա ակումբավարութունը, նրա ակումբը, կաշվից դուրս գալը՝ ինքնագործ խումբը պահելու համար: Վարոսի հմայքը նսեմացնում էր այն ամենը, ինչ ձեռնարկում էր եռանդուն, համառ, գյուղական տաղանդ Արշավիրը: Վարոսի հիշատակը պատ էր, և դեռ շատ

**տարիներ ակումբավոր Արշավիրը ճակատը մաշում էր ան-
Վաղորդ պատին:**

Եկեր այսպես էր պահպանում Վարոսի հիշատակը: Շենք
պատարտատ էր հուր-հավիտյան պահպանել երիտասարդ այրու
ոսերը, երեք որբերի որբությունը, այդ սգավոր ընտանիքի
սրտառուչ անտերությունը... Ապրում էր Շենք գթառատու-
թյամբ հարբած:

Բայց հայտնվեց մեկը, որ գործ շունքը Շենի սրբություն-
ների հետ, մեկը, որ օտար էր ու անտեղյակ Արշավիրի մա-
քառմանը, որ իր ուսերին էր առնելու Վարոսի հիշատակի
բեռը, կեռանալու էր բեռան տակ, այդպես էլ չիմանալով՝ ին-
չից է ողնաշարը ծովում:

Սարոն ուսյալ էր. հաշվապահական դասընթացներ էր
հաճախել և Շենում ապրելու առաջին տարին բուֆետայան
դարձավ: Բուֆետը մի նեղ սենյակ էր երկհարկանի շենքի ա-
ռաջին հարկում, բուֆետից բացի շենքում ծվարել էին տըն-
տեսության գրասենյակը, բուժկետը, ակումբը և գետահովտի
շշանավոր մերեկան, որ քառասուն տարեկանում տղամարդ-
կանց հմայում էր, երեկ թե, երիտասարդ տարիների համրա-
լով միայն: Բուֆետը, որ անմիջապես մերեկայի սենյակի
ոսկն էր, չորս սեղան էր տեղավորում: Սեղանները, բացի
սշխատավարձի օրերից, մնացած բոլոր օրերին լիովի բա-
լարարում էին զարեջուր խմողներին: Աշխատավարձի նա-
սորդ օրը բեռնատարը կանգնում էր բուֆետի շեմին և տա-
առները, կայտառ ու ցմփոր, գլորվում էին թափքից: Այդ օրը
տղամարդկանց համար նույնն էր, ինչ երեխաների համար
բջիկ կինոցանցի «վիլիսի» ժամանումը, որը դեռ շատ հեռ-
ից կլաքսոնի ցնծերգով ազգարարում էր տոնական երեկոն

և թանաքով եռալեզու խզրզած աղդագրերը այլևս ավելորդ էին:

Գարեջրի տակառները ուշ էին պարպվում, որովհետև Սարոն փրփուր հանելու կախարդ էր: Փրփրակալած բուֆետում տղամարդիկ նստում էին մինչև կեսգիշեր, իսկ եթե վաղը կիրակի էր՝ նաև ողջ կիրակին: Սարոն գավաթները ընկղմում էր ալյումինե հսկա կաթսայի մեջ (դա լվալ կամ ողողել էր նշանակում) և փրփուրի հետ գարեջուր էր մատուցում: Տղամարդիկ խմում էին՝ ականջները Ռեբեկայի ոտնաձայնին: Տղամարդիկ գարեջրի փրփուրների վրա բարձրանում, աշխատանքից, ընտանիքից, հոգսից համբառնում, առաստաղը պատռում, մտնում էին Ռեբեկայի անկողինը:

Այդ նույն փրփուրների վրա Սարոն փքվում, ճարպակալում, գնալով ինքնավստահ էր դառնում: Նա Շեն էր մտել տառացիորեն քամակը բաց: Մի շալվար ուներ՝ դույզ կարկատանով, մի սանդալ՝ երեք ռուբլիանոց, վերնաշապիկը այնքան էր հագել առանց փոխելու, որ թվում էր, թե մեխի առավ՝ ոչ թե կպատռվի, այլ կփշրվի: Նրա քայլվածքն էլ բանի նման չէր: Այդպես վախեցած, պատառ փախցնող շներն են քայլում՝ պոչը ոտքերի արանքը կոխած: Հիմա ուրիշ էր: Երկու սարի անց արդեն ուրիշ էր: Չեղած տեղից մարդ էր բարձրանում:

Վարոսի մահից երեք տարի էր անցել: Երեք տարի կույարանում ապրող Վարոսի հարազատները Աշխենին մենակ չթողեցին: Աշխատել չթողեցին: Սկեսուրը շաքաթներով հարսի մոտ էր ապրում, տեգրերը ամեն օր երեխանրի հետ էին, երեխաները չէին իջնում կարեկից ծնկներից, նրանք գրկախեղդ, պաշխեղդ էին լինում, տունը ուխտատեղի էր հեռու ու

մոտ ազգականների համար և երեք տարի անց էլ մեռելատան էր նման:

Այնինչ ամեն գարնան հետ ժրում էր արյունը, Աշխենի քսանչորս տարեկան մարմինը ուռչում էր սգաշորի տակ և կարերը քանդվում էին ճայթյունով: Ու թեպետ աստվածա-հաճո խոնարհությամբ նա շուշալում էր որբեայրու իր կեղևը, բայց սպիտակ թեւերը սևի վրա ճշում էին:

Աշխենը քայլում է փողոցով՝ փողոցով կարծես դադադ էն տանում: Կանայք սկզբում են հանկարծակի, վշտալի դեմքով իրեն են դառնում, հոգոց են հանում շթաքցնելով, և հառա-շում են, և թառանշում են... Իսկ տղամարդիկ, նո՛ւյն տղա-մարդիկ, եղբայրաբար են այլևս նայում: Եվ մարդկանց կա-րեկցանքը սպանում է նրան: Աշխենին սև շրջանակ առել ու բաց չեն թողնում: Իրենց կյանքին մոտենալ, իրենց կյանքով ապրել, ապրե՛լ չեն թողնում: Համատարած խղճահարուխյու-նը կապանք է դարձել, դարձել է ապրողին պատանք և այրին երեխաների ձեռքից խլում, դուրս է շարտում դրսում հրամ-ցըրած քաղցրավենիք-ողորմածությունը և հեկեկում է երեխա-ների լացը խլացնելով:

— Ձե՛ն թողնում, Վարոս, չե՛ն թողնում... Մեռածին չեն թողում մեռնի, ապրողին չեն թողնում ապրի... Քո գերեզմա-նում մեզ էլ են թաղում...

Եվ չկար մեկը, որ նրա ապելու իրավունքը ճանաչի:

... Սյդ մեկը հայտնվել է հրաշքով և Աշխենին նայում է, ինչպես օտար տղամարդը օտար կնոջը կնայի: Ինչպես տղա-մա՛րդը կնոջը կնայի: Նրանց միջև չկա Վարոսը և անկարե-կից այդ մարդը, անկարեկից այդ հայացքը այնքա՛ն կյան-քային է, այնքան է մոռացված կյանքային, որ Աշխենը ան-

վարան կապավինի նրա տգեղությանը, նրա քար սրտին... Կմտնի նրա կյանքի մեջ: Ինչ էլ որ իրեն սպասելիս լինի, էլի դա կյանք է և ավելի լավ, քան սա՝ Վարոսի հիշատակի շաղախով կառուցած իր դամբարանը:

Աշխենը նստում է շեմին և նայում բակում թղթախաղով մոլեգնող տղամարդկանց: Սարոն նրանց մեջ է լինում: Թուղթ խաղացողները գիտեն, բոլորն էլ գիտեն, որ նրանց միջև մի բան է հասունանում: Սարոն թուղթ խաղացողների մեջ իրեն աքլորավարի է պահում, բայց տղամարդիկ հանդուրժում են, որովհետև նա ապագիկ գարեջուր է տալիս: Սարոն ոչնչությունից հեղինակություն է դառնում և մի օր կանանց աչքի առաջ Գարուշի ատամները ջարդեց: Տղամարդիկ բռնեցին տուժողի թևերը և Սարոն աթոռը խփեց Գարուշի տնպաշտպան գլխին: Անպաշտպան, միամիտ գլուխ: Ինչ է թե իր ավագ եղբայրը Վարոսի հետ նույն վթարից էր զոհվել, խեղճը պարտ էր համարել իրեն՝ մինչև կյանքի վերջ, թեկուզ հեռվից հեռու, այրուն պաշտպանել՝ ամեն պահ պատրաստ գլուխը դնելու... Իսկ նրա գլուխը Աշխենին պետք չէր: Պարզվեց, որ պետք չէր: Գարուշը վերջին խոչընդոտն էր Սարոյի ճանապարհին և Աշխենի տան մատույցներում այդ վճռական կովից հետո նրանց մերձեցնալը ինքնին հասկանալի թվաց:

Միայն թե Վարոսի հարազատները հասկանալ չուզեցին: Նրանք մոր մոտից տարան Անդրանիկ որդուն: Մի քանի օրից տարան միջնեկին: Փոքրին տանելուց հետո, նրանք ամուսնացան:

Աշխենը չընդդիմացավ, երբ երեխաներին իրենից խլեցին: Համենայնդեպ, մայրական իրավունք չցուցաբերեց: Ըստ ե-

րևույթին այդ իրավունքից ինքն իրեն զրկել էր սեփական մեղքի դիտակցումով: Նրա վիշտը, նրա բողոքը արտահայտվեց միայն լացով: Այսպես լացելով՝ նա հղիացավ: Եվ վշտի ու սիրո համախառնության մեջ իրար հակից շորս զավակ ծնեց:

Առաջին երեխայից հետո ամուսինները օրինականացրին իրենց միությունը, բայց Շենին ոչինչ չապացուցեցին: Մարդկանց համար Աշխենը մնում էր Վարոսի այրին (անպատի՛վ այրին), իսկ Սարոյի երեխաները՝ թյուրիմացություն, որովհետև Վարոսի երեք ոսկեմազ տղերքը կային, ու կայարան գնացող-եկողի խղսբուզրույցի առարկան էին:

Եվ Սարոյի երեխաները կարծես ապօրինածին լինեին: Մի տղա, երեք աղջիկ՝ շորսին էլ հասակակիցները մեծերի օրինակով անուն չէին տալիս, «Սարոյի տղա», «Սարոյի աղջիկ» էին կանչում, մեծերի նման շեշտելու համար, որ երեխաները Սարոյից են, իբր օրինական ամուսին-հորից չեն՝ Սարոյից են, նրանից, որ անխոհեմաբար խցկվեց Շենի ու Վարոսի հիշատակի արանքը և որբերին զրկեց մարդկանց կարեկցանքից, մարդկանց զրկեց որբերի որբությունից, իրենց գթառատ հովանու ներքո որբեայրի ունենալու տրտմաշուք հպարտությունից... և ապրում է՝ Շենի կյանքի մեջ անհեթեթ խրված սեպի պես:

Եվ թվում էր՝ դա պիտի տևի:

Բայց տարիներ անցան: Վարոսի հիշատակը կամաց-կամաց քամվեց մարդկանց հիշողություններից, ձուլվեց ավելի թարմ, ավելի տխուր հիշատակների: Մարդիկ վերստին ակումբի ճանապարհ բռնեցին, գնացին, որ օր օրի հուղարկավորեն ակումբավար Արշավիրի արդեն մեռնող եռանդը, ար

դեն մեռած տաղանդը: էլ թշնամանքով շնայեցին մի ր-տանի Սերոբին, որ Վարոսի հետ վթարված ավտոմեքի-նայում լինելով՝ չէր մեռել: Ինքը՝ Ժեր-հաշմանդամ-կեսամարդ՝ չէր մեռել, Վարոսը՝ վառվռուն, ջահել, մեռել էր: Մոռացան անգամ, որ Աշխենը երեք ոսկեմազ տղաներ ուներ:

ԿԻՐԱԿԻ

Մարիամ...—կանչին պատասխան չկա:—Մարիամ...—
Ձայնը արձագանք չունի:—Մա՛-րի՛-ա՛մ:—Ինքն իրեն ամփո-
փում է ձայնը: Ոչ աղերսական է, որ գութ հարուցի, ոչ պա-
հանջկոտ է, որ ջղայնացնի, ոչ էլ տիրական, որին տեր կա՛ն, գ-
նեն: Սակավաջուր ցայտաղբյուրի շիթի է նման, որը երբէ՛քն
վեր է նետվում շունչը պահածի արտաշնչումով ու կրկին փըլ-
վում... «Մա... ես կա՛մ... ոնց որ թե՛ կամ»:

Խորտկարանի դեմոդիմաց գրանիտե ցայտաղբյուրներ
կան՝ բարձր ու ցածր, ծխախոտի տուփ և լուցկու տուփ ի-
րար կողքի, ջուրը ցայտում է առանց ձայնի և թվում է, թե
տնհամ է ջուրը: Համր աղբյուր է: Մեծ քաղաքների ջրերն են
համր: Համր են անգամ շատրվանները: Քսան-երեսուն քույ-
լի վրա կարծես նայում ես հեռադիտակով: Տարածությա՛ն և
լսողության կապը խզվել է: Դրանց միջև պատ է բարձրա-
նում. ձայներից ծնված և նույն ձայները, ամեն առանձին,
ինքնուրույն ձայն իր մեջ մեռցնող աղմուկի պատը, որ վե՛ր է
ելնում գիշերվա սառը, լոին ընդերքից, մարմին է առնո՛ւմ
անըմբռնելի, ուժգնանում է արեգակի բարձրանալու հետ և
ցերեկը մատնում իլուության: Արևամուտից հետո փլվում է

կամաց-կամաց, կեսգիշերին մոտ նորեւուկ-մանուկ ձայներ են ծնվում դժոխային խլուժյան կողից. ականջ շոյող զրնգոցով մի տեղ մուրճ են զարկում մետաղին, մի տեղ ճռինչով դարպաս են փակում՝ ասես ջութակը մենանվագով խույս է տալիս նվագախմբի հախուռն աղմուկից, հարեան բակում, Արևելքի ծուլության խորքից, նարդու քարերը շրխկում են 500 վտ. լամպի լույսի տակ, և տաղավարից տղամարդկանց ձայներ են լսվում, քնկոտ ձայներ, քնափախ ձայներ, անկողիններին կարոտած ձայներ, անկողինների թշնամի ձայներ... և, վերջիվերջո, անքուն, անպատկառ ոմն լակոտի ավտոմեքենայի վնգոցի ֆոնին վատ քուն մտնողի ցնցումներով լռությունը տիրող է դառնում,— հարաբերական այդ լռության մեջ պուրակներում, մայթերի վրա ցայտաղբյուրները ծկըլթում են լեռան աղբյուրի շատ հեռավոր նմանողությամբ. պատից անդին երբեմն շենքը վերից վար կտրում, երկրի ընդերքն է վիժում շղթայագերծ կոյուղու ջուրը. երկաթուղային կայարանից բարձրախոսը քաղաքի վրա տարածում է քունը առած դիսպետչերի առույգ ձայնը՝ մտի շորճորդ գիծ, մտի շորճորդ գիծ... Դիմացի շենքի ութերորդ հարկում շենքի վերջին լույսը հանգավ, անջատիչի շխկոցը լավեց և քունը փախավ լսողության անմեղ պատրանքից:

Նվ ամբողջ գիշեր մի կերպարանք՝ դեռահասի պտինքներով, աչքերիդ միջով սրտիդ խորքը նայող աչքերով, վտիտ, սիրելի անառակի կերպարանքը մերթ հստակվում է մտապատկերում, մերթ դիմագծերը աղավաղվում են, ինչպես սիրո գերագույն պահին, մերթ էլ դեմքը չքանում է մղձավանջային տեսիլքներում... բրդե ներքնակը լցվում է սագի փե-

տուրով, փետուրները կենդանանում են, թևաբախում են շպշպոցով, ներքնակը հանկարծ կտրվում է մահճակալից, խուճապահար եղած սագերի ղժղժոց է լսվում մի տեղից՝ ներքնակի մեջ են, թե՛ գազօջախի տապակոցում... օ՛, տեր աստված, մարդ կարողանար աչքերը բացել...

— Մարիամ...

«Խնչ Մարիամ...»:

Կինը այդ պահին մտածում էր. տեսնես այս մե՛կն էլ մուրացող կդառնա, թե՛ ինչ-որ մի բան (թեկուզև մահը) կփրկի նրան: Մի հիշողություն, որի մեջ ուժ կա, այդ տղամարդուց զգացած ուժի հիշողությունը մղկտում է այս մըտքի վրա:

Բայց մուրացողության դուռը հասնելու օրինակներ Մարիամը գիտեր: Խորտկարանում իր աշխատելու երեսուն տարում մի տասնյակ մարդ մուրացող դառավ: Մուրացողների մի առանձին տեսակ են նրանք. նրանք չեն ուզում, բայց երբ տալիս են՝ դեմ չեն վերցնելուն: Մանավանդ՝ քչով բավարարվում են: Սկզբում նրանք խմում են բոլորի նման, հետո՝ ասպառիկ, ապառիկ այնքա՛ն, որ գնալով ձրի է դառնում և փակում է ինքը իր ճամփան: Հետո նրանց հյուրասիրում են: Կամ թե նստում են մի բաժակ գինով, նստում են ցամաքած բաժակի առաջ և միայն տեսքով ակնկալում են հյուրասիրություն... Նրանց ճամփում էին գաստրոնոմից օղի բերելու Բերած օղու առաջին բաժակը բերողինն էր: Բացի դրանից, հինգանոցից 80 կոպեկը մնում էր իրենց: Հետո՝ 50-ը, երբ շորսուքսանանոց օղին վերացավ: Մանրադրամով գինի էին խմում՝ քաղցր գինի, որ խփի ձեռաց... Անկումից առաջ մահըր-մունք ծառայություններ էին սրահում անում, ինչպես

մուկեռանդ հավատացյալը իր եկեղեցում: Գրա դիմաց Մարիտ-
մը նրանց հյուրասիրում էր:

Եվ վերջանում էր մուրացողությամբ:

Նա տեսել էր ինչպես են մարդիկ մուրացող դառնում, օրը-օրի, բաժակ առ բաժակ, կոպե՞կ առ կոպեկ... Տեսնելը, ուսկայն, հասկանալ չէ, նրանց հանդեպ զգվանք էր զգում, լավագույն դեպքում արհամարհում էր: Արհամարհանքից կարեկցանքին հանգելու համար և շատ բան էր պետք և շատ բան պետք չէր՝ մի սթափ հայացք, որ ապրած կյանքի ընթացքը չափեր:

.. Ընդամենը երեսունմեկ տարի առաջ աղջկան պարտքով փող էր հարկավոր: Հարկավոր էր մի տաք վերարկու, մի զույգ կոշիկ, որ անձրևաշուրը մեջը չլցվի, երկու ամսվա (ուշացրած) սենյակի վարձը, նաև հացի փող, որ հյուծվելուց անկողին չընկնի: Շաբաթական մանր պարտքերը ջլատել էին նրա հոգին: Այդ առօրյա նվաստացումից պրծնելու համար հարկավոր էր .. վերարկուն հանած՝ ընդամենը մի զույգ կոշիկի, երկու ամսվա սենյակի վարձի, նաև հացի փող, որ ուղեկու էր միանգամից և օտար մեկից: Անպայման օտար մեկից, որովհետև ազգականները շռայլ են լինում ամենավերջում, նրանց շռայլութունը պետք է գալիս թաղման ծախսերին:

Ամեն երեկո հավանական պարտատերերի ցուցակ էր կազմում: Գրում էր տաս-տասնհինգ անուն, հետո վերջից սկսում էր ջնջել... ջնջում էր ցուցակը ամբողջովին: Այնուամենայնիվ, մի բանի անուն վերականգնում էր: Եվ սպասում էր առավոտին, սպասում էր, որ պատահաբար նրանց հանդիպի: Եվ չէր հանդիպում: Երեկոյան նորացնում էր հին

ցուցակը, սկսում էր վերջից ջնջել... պատճառաբանություններն այնքան շատ էին՝ ջնջում էր ցուցակը վարից վեր: Եվ ինչպես երեկ, մի քանի անուն վերականգնում էր: Լավատեսությամբ, թե՛ հուսալքման պահերին էր դա:

Գիշերը հեշտ էր: Անկարեկից ցերեկվա դեմքը սքողված էր, կես քուն-կես արթուն թմբիրի մեջ աշխարհը թվում էր բարբության հովիտ, այնպիսին, ինչպիսին 16 տարեկանում մեզ թվում է, թե կդարձնենք, եթե ամենքս մի՛ քիչ ջանք թափենք, եթե ինքներս լինենք կարեկից:

Հուսահատության շաբաթ եղավ, երբ հի՛նգ հոգուց անհրաժեշտի կեսը խնդրեց՝ հինգն էլ մերժեցին: Հետաձգելով, հուսադրելով, բացատրելով... Նրանք իրենք էլ, հասկանում ես, կարիքի մեջ են, նեղն են էս պահին: Եվ Մարիամը հասկացավ նրանց. նրանց նեղությունը 50, 500, 5000 ուրլի շունենալն էր, իրենք՝ 5: Յուրաքանչյուրը իր շափով նեղության մեջ է:

Աղջիկը դեպի կամուրջը գնաց:

Թանձր, կուրացնող ձյուն էր գալիս: Օդը սառն էր, գետինը սառն էր, ինքը սառն էր ոտից գլուխ... «տղամարդիկ» — մտքով անցավ: Նրանք չէին մերժի: Նրանք կտային անվերադարձ... անվերադարձ — որոշակի ակնկալիքով... Բայց այդ տարիքում, երբ սերը ամեն բացվող օրվա հետ սպառվում է, ամենաթանկը գրավ չեն դնում: Գրավ չդրեց: Դու ուրիշ կյանք էր: Օտար կյանք էր: Օտար, անհեթեթ, անբնական էր անցորդների աճապարանքը, լուսամուտներից շողացող լույսը, ազդագիրը, որ չորս օր հետո ապրողներին հրավիրում էր ֆիլհարմոնիայի փոքր դահլիճ այլերկրացի կիթառահարի մենահամերգին... Մթնում էր կամաց: Տեսադաշտը

նվազում էր, ավտոմեքենաները ձեռք էին բերել կենդանու
բնադդ, բնությունը թելադրում էր հնազանդություն, ձուլում
էր իրեն գույն, ծավալ, շարժում, կամրջի ծայրը չէր երևում,
բազրիքը բարձր էր, երեխ` սառը, բազրիքին նստած ձյունը
ձգվում էր` սպիտակ ու անկենդան գիծ, եթե ձեռք տար, բիծ
էր մնալու, եթե մի կտրուկ շարժում աներ, մի տգեղ բան
էր կատարվելու բնության մամլող անգործության դեմ...
Քայլում էր անկամ, ինչպես շնչում էր, կամքը մարմնից բա-
ժանված էր և կյանքը շարժեր մի կտրուկ շարժման: Ոչ կյան-
քը տրժեր, ոչ մահը արժեր: Թվում էր, թե անխուսափելի
պիտի կատարվի ինքն իրեն. երկինքը պիտի փաթիլ առ փա-
թիլ երկրին իշնի, մարմինը պիտի ընդարձանա, թերթերունք-
ները սառցակալեն, շունչը պաղի և երանելի խավարը պատի
իր բաժին կյանքին:

... Երբ հինգ հոգի նրան մերժեցին, աղջիկը ճաշակեց
նվաստացման ողջ դառնությունը: Տարիներ հետո այդ հիշե-
լով, հարյուրերորդ անգամ հիշելով, նա հասկացավ ինչպես
են մարդիկ մուրացող դառնում: Նրանք խնդրում են մեկից,
երկուսից, նույնիսկ երրորդից, հետո դարձյալ այդ նույն
երեքից, հետո խնդրում են նաև նրանցից, ովքեր պարզ չէ՝
կտա՞ն, թե չեն տա: Ի վերջո, նրանք` ողորմողները-չողոր-
մողները, դառնում են մի դեմք: Առ-առավելն՝ երկու տարբեր
դեմք. մեկը տալիս է, մյուսը չի տալիս:

Տղա ու աղջիկ մոտեցան ցայտաղբյուրներին, խոնարհ-
վեցին շիթերի վրա, խմելը խաղ էր` այդ դիրքով երկար մնա-
ցին, գլուխները բարձրացրին միանգամից, պինդ համբուր-
վելուց կտրվելու պես և ծիծաղեցին... Եվ ահա ուժի հիշողու-
թյունը, որ խփեց մարմնին որպես թույլ հոսանք, անցավ

հողին և հետքը չկա: Եվ չկա դեմքը: Այս երկրորդ դեմքը՝ տարիների խարանը վրան, խանգարում է: Ստացվում է մի դեմք, մի դիմակ: Մի դիմակ և դեմք... «Բայց եթե նա իմ կողքին ապրեր...» — մտածեց կինը: Եթե տղամարդն իր կողքին ապրեր, մտածում էր, ջահելութունը քիչ-քիչ կծուվեր կնճիռների մեջ, և ծերությունը անակնկալ չէր խփի սըրտին: Եվ չէր լինի երկու տարբեր դեմք: Կամ դեմք ու դիմակ: Մեր ծնողները մեզ համար միշտ այնպես են եղել, ինչպես հիմա կան: Լուսանկարները գծվացնում են մեզ, խառնում են իրար ներկա ու անցյալ, խաղ են խաղում մեր պարզունակ հոգիների հետ և մեզ թվում է՝ կյանքը անմիտ է, մահն՝ անբնական... Ախ, մեզ ստեղծող, թող այնպես լիներ, որ մարդ աշխարհ գար տկար ու զառամ, հետո շտկվեր աստիճանաբար, աստիճանաբար ողերը լցվեին կենարար հյուծթով, անոթները մաքրվեին տարի առ տարի, մաշկը գույն առներ ու զվարթանար, խելքը ծաղկեր մարմնին զուգահեռ և այդպես գնար դեպի մանկութուն... Ամենավերջում կաթի բույր գար թափանցիկ մաշկից, ուղեղը սրբվեր իմացածից, ծառը մնար ծառ, որ անուն չունի, քարը մնար քար, քամին փշեր ինքը իր համար, ջուրը հոսեր ինքնանպատակ, բանականության վերջին ծվենը լուծվեր եթերում և մեր թիկունքին թևեր բուսնեին առանց ցավի:

Լուսություն կա, որ ոչ մի բանից չի սասանվի, ո՛չ շոգեքարշի անդուր շչակից, ո՛չ անկաժ ջահի փշրվելուց, ո՛չ ավտոմեքենաների բախումը կանխող արգելակների մահաստիճան ճունչոցից, բայց կենտ մի բառը կհարամի ափսեզ ընկած զեռունի նման: Մի բառը մարդուն կանի դիվահար... Նրբ տղամարդը կրկնակի հազաց (այդպես հազում են հասարա-

կաց մութ զուգարանի բաժանմունքներին մոտենալիս կամ երբ վեհերոտ պատրաստվում են խոսք բանալու) Մարիամը հասցնեալ շիշը բացեց, տարավ դրեց սեղանի վրա և այդ ընթացքում, որը տեղեց հազիվ մի րոպե, տաղնապի մեջ էր հիմա կխոսի. .

— Մարիամ, էն երեխին երազում տեսա:

«Մանուկ, ի՞նչն էս ինձանից ուզում»... Իսկապես, ի՞նչ էս նրանից ուզում, ոչ տղեն էս դու, ոչ աղջիկն է նա, վաղուց կարգացած՝ քիչ հիշվող գիրք է. մի տղա ու մի աղջիկ են եղել, աղջիկը՝ սիրուն, տղեն՝ բոյով, տղեն ասել է՝ ուզո՞ւմ ես, Մարիամ, ինձ նման բոյով, քեզ նման սիրուն աղջիկ ունենանք.. Աղջիկը սիրել ու ծիծաղել է: Տղեն ասել է՝ եթե տղամարդը մի կնոջից ուզում է աղջիկ-երեխա ունենալ, դրանից վեր սե՛ր չկա, Մարիամ... Աղջիկը ծիծաղել ու սիրել է... վաղուց կարգացած՝ քիչ հիշվող գիրք է... Հիմա եկել ու երեսուն տարվա բորբոսը կերած պատմությունը հետ էս թևրթում... ու թերթերը մնում են ձեռիդ: Դու գերեզմանից աճյունը հանում, մեկ էլ էս թաղում... Պատրանք չես թողնում անմահության...

Այդ տարի ձմեռը ո՛նց երկարեց... Ձյունը դառել էր աղքատին պատանք: Կամրջի ծայրը չէր երևում, բազրիքը բարձր էր, երևի՜ սառը, կյանքի ու մահվան սահմանը չէր պատկերացրել, թե կլինի այդ աստիճան կոպիտ ու վանող, եթե իր մեջ կյանք չէր մնացել, եղածը մահ էր, եթե մահ էր, պիտի աճեր, ուռչեր ինքն իր մեջ և թարախակալ վերքի նման անցավ բացվեր... Ձյունը գալիս էր մարմանդ ու թանձրը, կարծես ձմեռը գարնան վրայով, ամռան վրայով, աշնան վրայով ձուլվելու էր եկող ձմռանը, և հորիզոնին հույսի

մի ափ պատուհան չկար: Ինչ-որ մեկը բռնեց թևը ու կյանքը շարժելու մի կտրուկ շարժման: Կարծես դա այն էր՝ անխուսափելին, որ կատարվելու էր ինքը իրեն: Զգուշորեն թևը քաշեցին և տեղի տվեց: Ինքը մնաց, թևը տարան, վերարկուն: Հոգից ելավ գնաց, ինքը մնաց կամրջի վրա՝ մատաղի գառ ձոման աստծուն:

Ավտոմեքենան քաղաքից մի կերպ դուրս էր եկել և սլանում էր ինչ-որ ուղղությամբ: Լույսը կորչում էր փաթիլների մեջ, ընթանում էին մութ բեմի վրա լուսարձակի կտոր շողքի մեջ պարավազք անող պարուհու նման, որը երբեմն թվում է թե դուրս կընկնի շողքից, գլուխը կտա մի պատի: Ավտոմեքենան մոտենում ու շէր հասնում ձյան գորշ պատին, պատը փախչում էր հալածական, բայց մի ակնթարթ հնարավոր էր, որ անշարժանար: Մի ակնթարթում կծեփվեին հողմապուկուն ծեփվող-շարտվող կաթիլի նման:

Տղամարդը կպել էր դեկին, հայացքը մեխել էր ճանապարհին, ասես ոչ թե մեքենան էր ենթարկում իրեն, այլ ճանապարհի հաղիվ նշմարվող ժապավենը, որ գալար-գալար փոփում էր անիվների տակ՝ ավտոմեքենան որ կողմ էլ ծռեր: Բայց թե՛ վարորդը, թե՛ ճանապարհը կհոգնեին: Ճանապարհը միայն մի պահ շէր հասցնի ավտոմեքենայի ընթացքը բռնել... և առանց ջանքի, ինքը իրեն անխուսափելին կկատարվեր: Բայց նա մենակ չէր: Հուսահատությունը անբասիր է մենակության մեջ: Հուսահատության մոռյլ, սառցեղեն վսեմությունը հալչում էր կամաց ուրիշ մեկի շնչառությունից... Մամերին նստած ձյունը ջուր դառավ, առաջին կաթիլը ընկավ ծոծրակին՝ ծոծրակը պաղ էր, ողնաշարի երկայնքով վաղեց և մի ջղային հեկեկոց բռնեց նրա մարմինը, որը

հանդարտվեց այն ժամանակ, երբ վերջին կաթիլ արցունքը քամեց: Ավտոմեքենան քաղաք էր դառնում զգույշ ընթացքով: Վարորդը ջարդված, բայց դո՛հ տեսք ուներ: Նա հնարամիտ ու խիզախ մարդ էր: Ծվ հոգատար էր: Համբերատար էր անհավատալի, բայց թե հետո ինչ էր քաշելու՝ այդ չգիտեր: Կամրջի վրա գտած մարմինը շնչի բերելը միայն սկիզբն էր: Նա, ընտանիքի տեր լինելով, մի քանի ամիս հիվանդանոցից դեղատներ, դեղատներից հիվանդանոց ճանապարհները շափեց-չափչվեց, աղջկա համար նոր սենյակ վարձեց, որ խոնավ չէր և առանձին ելումուտ ուներ, լավ վարձատրվող գործ գլուխ բերեց, նրա ընկճված մարմնին ու հոգուն կանացիություն վերադարձնելու տանջանքը կրեց... և վարձատրվեց տարիներ տևած հավատարմությամբ:

Ձմեռն անցկացրեց հիվանդանոցում, գարունը «եզան լեզվի» նման նստեց վերքին, լուսամուտների վարագույրները արդեն քաշում էին արևի դեմ, մինչև նոր ձմեռ ահագին կյանք կար և Մարիամը վերստին կին էր: Ծվ երբ նա վերըստին կին էր, անխուսափելի ալլ կերպարանք ուներ: Ինքնաարդարացումը կամ հույսը այն էր, թե տղամարդուն վերադարձնելով իր գտած գանձը, հետ կստանա ինքը իրեն: Անխուսափելի անկողինն էր, եթե շուտ մտներ, շուտ էլ կելներ... Բայց խրվեց մնաց: Ուշ առավոտի անկողին հղավ, երբ ոչ կարգին կարողանում ես քնից արթնանալ, ոչ կարողանում ես նորից քուն մտնել: Դա գերություն էր՝ դերություն չէր: Սիրո նման չէր: Մարմինների ընտելություն էր, ամենավերջում՝ մարմնի պատիժ:

Հետո դու եկար ու նա իմացավ ո՞նց են սրտով մարմինը սիրում: Նա հասկացավ, թե ինչն է կանանց առնակառու-

թյան քարին ուխտ տանում։ Բայց ինքը իրեն չէր պատկա-
նում։ Իր փրկված կյանքը սեփական աչքին քիչ արժեք ու-
ներ, որ երախտադիտությունը ոտները կապեր, բայց թույլ
էր կամքը։ Թե՞ մենակության պտուղն էր դառը։ Ծվ նա ու-
րիշից ինը գիշեր իրեն գողացավ քո ոտքը բերեց և ինը օրը
թագ ու պսակը հղավ իր կյանքի... Իսկ դու եկել ու երեսուն
տարվա բորբոսը կերած պատմությունը թերթիկ էս տա-
լիս... ու թերթերը մնում են ձեռիդ... «Դու ինձանից խլում ես
ուժի հիշողությունը, ոտնահարում ես թագ ու պսակի իմ ի-
նը օրը աղետի նման գլխիս իջած քո ծերությունով ու իմ
կյանքից ինձ բան չի մնում անառակությունից, կեղտից
բացի»...

Պատահեց, որ մի օր կեսօրին նա արթնացավ մինչև
լույս տե՛սած գինարբուքի սեղանի եզրին գլուխը դրած, մի քա-
նի մարմին մեկնված էին որտեղ պատահի, ործկացել էին
լվացարանում, թթված գինու, օղու, կոնյակի, մոխրամանե-
րի խառը հոտից նրա սիրտը բերանն էր հասնում,— և դա իր
կյանքի խտացումն էր։ Այդ կյանքն սկսվեց արբույնքի հա-
ջորդ օրվա հեշտանքով, երբ թանձր է միտքդ, թանձրությունը
քաղցր է ինչպես սարքովի մեղր և անբանական զմայլանք կա
ամեն ինչում... (հավատարմությունը ինչքան տհական ու
մոլեգին էր, աղատագրությունը բազմապատիկ սանձարձակ
եղավ)։ Այն ժամանակ կնոջը թվաց, որ եթե երկրորդ տղա-
մարդը՝ իր կամեցածը, այդքան քաղցր է, երրորդը պիտի սի-
րո տոն լինի, չորրորդը պիտի... կամ հինգերորդը... Բայց
հիմա գիտեր. ծնվում, մեռնում և միևնույն արին հանդիպում են
միայն մեկ անգամ։ Այլևս գիտեր, որ տղամարդը հագնելիք
չէ՝ վրադ փորձես, այլաշխարհիկ պտուղ չէ, որի քաղցրն ու

դառն համառոտով ջոկեաւ: Քաղցրը քիչ է: Քաղցրը բախտն է: Իսկ հիմն երկուան էլ մի հաշիվ են, կամ կորցրել ես բերանիդ համը, կամ անհամութիւնը մեջդ է եղել:

Հետմիջօրեն՝ ողնաշարը կոտրած սողուն, քարշ էր գալիս շոգի, փոշու մեջ ու շէր հասկանում հանգրվանին: Կինոթատրոնի շենքի ճակատի ջերմաշափը ցույց էր տալիս՝ 37: Ոչ տվելանում, ոչ պակասում էր... Անսպասելի մի բարալիկ բաշքաքամի ցայտաղբյուրներից դենը ծառացավ, ուսով հրեց մի տղամարդու, եղբեանու փոշին կուլ տվեց, պորտապարով արագ հասավ ցայտաղբյուրներին՝ ջրի շիթերը ցայլացրտալով մի երկվայրկյան իրար առան, ապա սրընթաց ուղիղ դեպի դուռը եկավ, դարնվեց քիվին՝ երկու կես եղավ, վերին մասը համբարձվեց երկինք, ստորինը փուլ եկավ շիմին, և մի թույլ հոսանք վարագույրները տարտբերեց, մի բուռ փոշի շաղվեց հատակին, և լրագրի մի պատառ կպավ դռան մոտի սեղանի ոտին:

Հանքային ջրի բաժակը ձեռին՝ կինը սառել էր: Հետո շունչը ետ բերեց բեկ-բեկ, ձեռքը արմունկից պոկվեց ընկավ վաճառասեղանին:

«Էդ նրանից է, որ հաճախորդ չունեմ,— մտածեց կինը:— Նրանից է, որ հաճախորդ չունեմ»: Ոչ թե կրկնում էր միևնույն միտքը, այլ մի անգամ ձեակերպվածը՝ երկարում-հոսում-շարունակվում էր, ինչպես լույսի շող՝ «նրանից է, որ հաճախորդ չունեմ...»:

Մինչդեռ կիրակին կեսօրից հետո բնակարաններից դուրս շարտեց ձանձրույթից մեռնող տղամարդկանց, նրանք քայլեցին փողոցներով, պուրակներում հապաղեցին, կինոթատրոնների կուլքով անցան, թանգարանները շրջանցեցին, մտան

Մարիամի խորտկարանը, և կինը դռավ իր անելիքը, և շեղված օրը դուրվեց դնաց դեպի մայրամուտ:

Երեկոյան յոթից հետո թե՛ ձայներն էին խուլ ու խառնակ, թե՛ ծավալներն ու մակերեսներն էին նշմարվում ազոտ, ներդաշնակության գրեթե նման թրիր էր բերել երեք շիշ գինին... և դեռահասի ստինքներով, աչքերիդ միջով սրտիդ խորքը նայող աչքերով վտիտ, սիրելի անառակի կերպարանքը հառել էր պատին, և սիրո շնչում տարրալուծված անձև շուրթերը ժամանակի խլության դեմ շնչում էին նրա անունը վաղորդայնի առաջին ձայնի հստազությամբ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Թերեզի երջանկությունը	.	.	.	.	.	3
Սաքուն ճնշում ունի	.	.	.	.	.	3
Յերեկվա խեղճը	.	.	.	.	.	12
Զոր օգոստոս	.	.	.	.	.	17
Հոգեհան	.	.	.	.	.	17
Հերն անիծած կյանքի	.	.	.	.	.	14
Ողորմի հոգուն Գալուստի	.	.	.	.	.	14
Չտեսության հովիտ	.	.	.	.	.	51
Դուռը	.	.	.	.	.	72
Տղամարդկանց գերին	.	.	.	.	.	11
Ապրող աշտին	.	.	.	.	.	37
Կիրակի	.	.	.	.	.	21

Լաւո Սմբատի Սիրադելյան
ԿԻՐԱԿԻ
Պատմվածքներ

Сирадегян Вано Смбатович
ВОСКРЕСЕНЬЕ
Рассказы
(На армянском языке)
Издательство «Советакан грох»
Ереван, 1983

Խմբագիր՝ Դ. Մ. Սարգսյան
Նկարիչ՝ Ֆ. Ա. Գուլանյան
Գեղ. խմբագիր՝ Գ. Խ. Գյուլտմիրյան
Տեխ. խմբագիր՝ Վ. Գ. Ավագյան
Վերատպագող սրբագրիչ՝ Կ. Ա. Շաղրաբյա

